

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

**BAĞIMSIZLIĞIN İLK ON YILINDA HAZAR BÖLGESİ KAPSAMINDA
AZERBAYCAN ENERJİ POLİTİKALARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZABİT MUSTAFAYEV

DANIŞMAN: DR.ÖĞR.ÜYESİ KAAN DİYARBAKIRLIOĞLU

**YALOVA
NİSAN 2022**

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

BAĞIMSIZLIĞIN İLK ON YILINDA HAZAR BÖLGESİ KAPSAMINDA
AZERBAYCAN ENERJİ POLİTİKALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZABİT MUSTAFAYEV
187207009

DANIŞMAN: DR.ÖĞR.ÜYESİ KAAN DİYARBAKIRLIOĞLU

YALOVA
NİSAN 2022

ETİK BEYAN

Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım “BAĞIMSIZLIĞIN İLK ON YILINDA HAZAR BÖLGESİ KAPSAMINDA AZERBAYCAN ENERJİ POLİTİKALARI” başlıklı bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi taahhüt ve beyan ederim.

İmza

Zabit MUSTAFAYEV

ÖNSÖZ

Dünya ekonomisinin gelişimi birçok faktörün yanı sıra enerji kaynaklarının da kullanımına bağlıdır. Petrol ve doğalgaz kaynakları enerji kaynaklarının içerisinde çok büyük büyük öneme sahiptir.

Yeterli düzeyde petrol ve gaz kaynağına sahip ülkelerin sayısı sınırlıdır. Özellikle içinde bulunduğumuz yüzyılda petrol ve doğal gaz çıkarmak isteyen ülkeler bu kaynaklara erişmek için çeşitli projeler geliştirmektedirler. Bu projelerin de büyük bir kısmı, içinde bulunduğumuz Kafkasya bölgesinde yürütülmektedir

Bu çalışmamızda Azerbaycan Cumhuriyetinin Petrol sektörünün tarihsel gelişimi, bağımsızlık sonrası yükselişe geçen ve ülke ekonomisine büyük katkılarda bulunan yabancı petrol şirketleri ile bağlanmış anlaşmalar değerlendirilmiştir. Ayrıca Hazar havzasının enerji kaynaklarının küresel pazarlara çıkarılmasında önemli rol oynayan boru hatlarının da ekonomik boyutları incelenmiştir.

Yaşamım ve eğitim hayatım boyunca hep yanımda olan ve desteklerini benden hiç esirgemeyen ailem ve sevdiklerim başta olmak üzere çalışmamın yapılmasında son güne kadar desteklerini esirgemeyen değerli danışmanım Dr.Öğr.Üyesi Kaan DİYARBAKIRLIOĞLU hocama ve Yalova Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü tüm öğretim üyesi hocalarıma teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Nisan 2022

Zabit MUSTAFAYEV

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN.....	i
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vii
TABLolar LİSTESİ.....	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
ÖZET	xiii
ABSTRACT.....	xv
1. GİRİŞ	1
2. AZERBAYCAN’DA PETROL SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ.....	5
2.1. Azerbaycan Petrol Endüstrisinin Gelişim Aşamaları.....	5
2.1.1. Birinci Aşama 1847-1920	5
2.1.2. İkinci Aşama 1920-1949.....	7
2.1.3. Üçüncü Aşama 1950-1969.....	7
2.1.4. Dördüncü Aşama 1969-1992	8
2.2. Rus Çarlığının Sömürgeleştirildiği Dönemde (1901-1917) Bakü Petrolü	8
2.3. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (1918-1920) Döneminde Petrol Endüstrisi.....	10
2.4. SSCB Döneminde Azerbaycan Petrolü.....	12
2.4.1. Sovyetler Birliğinin askeri-siyasi ve ekonomik planlarında Azerbaycan petrolü (1923-1939).....	12
2.4.2. II.Dünya Savaşında Azerbaycan petrolünün önemi	13
2.5. Denizde İlk Büyük Petrol Keşfi	18
3. HAZAR BÖLGESİ ENERJİ POLİTİKALARI.....	21
3.1. Hazar Bölgesi Jeopolitiği	21
3.2. Tarihsel Sürec Bağlarında Hazar Denizi’nin Hukuki Statüsü.....	23
3.3. Hazar Denizi’nin Hukuki Statüsü sorununa kıyı ülkelerin yaklaşımı.....	27
3.3.1. Rusya Federasyonunun Hazar sorununa yaklaşımı	27
3.3.2. Azerbaycanın Hazar sorununa yaklaşımı	29
3.3.3. Türkmenistanın Hazar sorununa yaklaşımı	30
3.3.4. Kazakistanın Hazar sorununa yaklaşımı.....	33
3.3.5. İranın Hazar sorununa yaklaşımı	33
3.4. Hazar’ın Hukuki Statüsünün Düzenlenmesi Yönünde İmzalanan Anlaşmalar.....	35

3.5. Hazar Bölgesinde Transit ve İletişim Sistemlerinin Oluşumunda ve Geliştirilmesinde Uluslararası Projelerin Rolü.....	37
4. BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN CUMHURİYETİ'NİN PETROL STRATEJİSİ VE PETROLÜNÜN KÜRESEL PAZARA ÇIKARILMASI.....	41
4.1. 18 Ekim 1991 İkinci Kez Bağımsızlığın İlan Edilmesi.....	41
4.1.1. Bağımsızlıktan sonraki ilk dönem (1991-1994)	41
4.1.2. Bağımsızlığın ilk yıllarında petrol ve gaz sanayisinde genel durum	42
4.2. Azerbaycan Devlet Petrol Fonu.....	45
4.3. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR)	47
4.4. "Yüzyılın Sözleşmesi"	51
4.4.1. "Yüzyılın Sözleşmesi" ve yabancı petrol şirketleriyle işbirliğinin başlangıcı	51
4.4.2. İhracat boru hattı sistemleri ve inşaatı	70
4.4.2.1. Bakü-Novorossiysk petrol boru hattı (kuzeybatı güzergahı)	70
4.4.2.2. Bakü-Supsa petrol boru hattı (batı güzergahı)	74
4.4.2.3. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) ana ihraç petrol boru hattı	77
5.SONUÇLAR VE ÖNERİLER.....	85
KAYNAKLAR.....	89
ÖZGEÇMİŞ.....	95

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AİOC	: Azerbaijan International Operating Company
AMOCO	: Amerikan Petrol Şirketi
ARAMCO	: Suudi Arabistan Ulusal Petrol ve Doğalgaz Şirketi
ASEAN	: Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği
AXC	: Azerbaycan Halk Partisi
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
BMDHS	: Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi
BOTAŞ	: Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BP	: British Petroleum
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan
CİPCO	: Hazar Denizi Uluslararası Petrol Şirketi
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DSB	: Derin Deniz Üssü
EEZ	: Özel Ekonomik Bölge
EIA	: Energy Information Administration
GIOC	: Gürcistan Uluslararası Petrol Şirketi
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IAEA	: Uluslararası Enerji Ajansı
IEA	: International Energy Agency
MV	: Milyon Varil
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi
NATO	: Kuzey Atlantik Paktı Teşkilatı
OMR	: Oil Market Report
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
ÖİB	: Özelleştirme İdaresi Başkanlığı
PETKİM	: Petrokimya Sanayi, Petrol Rafineri Ürünleri
PGÜM	: Petrol Gaz Üretim Merkezi
PİGM	: Petrol İşleri Genel Müdürlüğü
RF	: Rusya Federasyonu
SOCAR	: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi
SOFAZ	: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TANAP	: Trans Anadolu Boru Hattı Projesi
TAP	: Trans Adriyatik Boru Hattı
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TRACECA	: Trans-Kafkasya Ulaşım Koridoru
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜPRAS	: Türkiye Petrol Rafinerileri Anonim Şirketi
V/G	: Varil/Gün

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 3.1. Hazar Denizi yüzey alanları ve farklı seviyelerdeki su hacimleri	22
Tablo 3.2. Hazar Denizi'nin modern fiziksel parametreleri	23
Tablo 4.1. 1987-1994 yıllarda petrol üretiminin düşüş cetveli	44
Tablo 4.2. 1990-1994 yıllarda gaz üretiminin düşüş cetveli	45
Tablo 4.3. Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründeki bölgeler	67
Tablo 4.4. Karadaki Yataklar	69

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 3.1. Hazar'ın orta hat esasına göre paylaşımı	27
Şekil 3.2. TRACECA haritası	38
Şekil 4.1. Asrın Anlaşmasında şirketlerin pay bölgesi	54
Şekil 4.2. Asrın Anlaşmasına sonradan katılan şirketlerden sonra pay bölgesi.....	57
Şekil 4.3. Üçüncü petrol anlaşmasında şirketlerin pay bölgesi	59
Şekil 4.4. Dördüncü anlaşmasında şirketlerin pay bölgesi	60
Şekil 4.5. Beşinci anlaşmada şirketlerin pay bölgesi	62
Şekil 4.6. Bakü-Novorossiysk petrol boru hattı	72
Şekil 4.7. Bakü-Supsa petrol boru hattı (batı güzergahı)	75
Şekil 4.8 Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) ana ihraç petrol boru hattı.....	79
Şekil 4.9. BTC projesine şirketlerin katılım payı.....	81
Şekil 4.10. "BTC Co" sponsorlar grubuna katılım payları	82

BAĞIMSIZLIĞIN İLK ON YILINDA HAZAR BÖLGESİ KAPSAMINDA AZERBAYCAN ENERJİ POLİTİKALARI

ÖZET

Petrol, diğer enerji kaynaklarına ziyade daha geniş kullanım alanına sahip olup, dünyanın en önde gelen enerji kaynaklarından biri veya birincisidir. Sanayileşmenin başlaması, tüketimindeki hızlı yükseliş ve petrol enerji kaynağınaseçeneklerin bulunamaması, petrolün on dokuzuncu yüzyılın sonlarından başlayarak ham maddeler arasında mühim bir yer tutmasına getirip çıkarmıştır.

Tarihen Azerbaycan Cumhuriyetinin arazisiyeraltı kaynaklar bakımındanyüksek potansiyele sahip olmuştur. Ülke arazisinin yarıdan fazlası bu kaynaklar içerisinde en önemli yeri olan petrol bakımından çok zengin olmuştur. Petrol üretimin büyük bir kısmı Hazar Denizi'nden çıkarılıyordu. 1870'li yıllardan itibaren petrolün ticari üretimine başlandığı Azerbaycan ekonomisinde mühim rol oynamış, bağımsızlık sonrasında da ülkenin esasgelir kaynağı ve ihracatın dayanağı olmuştur.

Ayrıca çalışmada 19. yüz yıldan günümüze kadar Azerbaycan petrol endüstrisi incelenmiş ve bu çalışma sonucunda elde edilen veriler ışığında gelişme hızı ve boyutları belirlenmiştir. Çalışmamız, Azerbaycan petrol endüstrisinin 170 yılı aşkın bir geçmişe sahip tüm aşamalarını incelemiş ve mevcut durum değerlendirilmiştir. Ayrıca, bu çalışmalar ışığında petrol sektöründeki yabancı ve yerli yatırımlar ele alınmış, bu yatırımların Azerbaycan Cumhuriyetinin ekonomisine katkılarınadokunulmuş, yabancı petrol şirketlerinin Azerbaycan'da yaptığı ihalelere ve anlaşmalara dokunulmuş, yabancı kapital'inenerji sektörüne etkileri yansıtılmaya çalışılmıştır.

Bundan ilave Hazar bölgesinin enerji kaynaklarının, uluslararası pazarlara ulaştırılması için seçilen güzergahlar araştırılmış ve tercih edilenrotaların bölge devletlerine edineceği avantajlara vurgu yapılmıştır. Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın, sahip oldukları enerji kaynaklarını düzgün yönetmeleri halinde, hem bağımsızlıklarını güçlendirecek, hem de ekonomik istikrarısağlayabilecekleri belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler:Azerbaycan Petrolü, Asrın Anlaşması, Petrol Boru Hatları, Hazar Havzası, ARDNŞ

AZERBAIJAN'S ENERGY POLICIES IN THE CASPIAN REGION IN THE FIRST DECADE OF ITS INDEPENDENCE

ABSTRACT

Petroleum has a wider usage area rather than other energy sources and is one of the world's leading energy sources. The onset of industrialization, the rapid rise in consumption and the inability to find alternatives to petroleum energy sources have brought oil to occupy an important place among raw materials starting from the end of the nineteenth century.

Historically, the territory of the Azerbaijan Republic has had a high potential in terms of underground resources. More than half of the country's land has been very rich in oil, which is the most important place among these resources. Most of the oil production is extracted from the Caspian Sea. It has played an important role in the economy of Azerbaijan, where the commercial production of oil has started since the 1870s, and after independence, it has been the main source of income of the country and the basis of exports.

In addition, in the study, the oil industry of Azerbaijan from the 19th century to the present has been examined and the speed and dimensions of its development have been determined in the light of the data obtained as a result of this study. Our study has examined all stages of the Azerbaijan oil industry with a history of more than 170 years and the current situation has been evaluated. In addition, in this study, foreign and domestic investments in the oil sector were discussed, the contribution of these investments to the economy of the Republic of Azerbaijan was touched, the tenders and agreements made by foreign oil companies in Azerbaijan were touched, and the effects of foreign capital on the energy sector were tried to be reflected.

In addition, the routes chosen for the transportation of the energy resources of the Caspian region to international markets were investigated and the advantages of the preferred routes for the states of the region were emphasized. It was stated that if Azerbaijan, Turkmenistan and Kazakhstan managed their energy resources properly, they would both strengthen their independence and ensure economic stability.

Keywords: Oil of Azerbaijan, Contract of the Century, Oil Pipelines, Caspian Basin, SOCAR

1. GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Konusu

Modern uluslararası ekonomik ilişkilerin en acil sorunlarından biri, küreselleşen dünyanın temel jeo-ekonomik ve jeopolitik sorunlarından biri olan ekonomik kalkınmayı sağlayan dünya ülkelerinin enerji kaynakları mücadelesidir.

Her ulusal ekonominin yanı sıra dünya ekonomisinin gelişimi de enerji kaynaklarına bağlıdır. Bunlardan esas olarak petrol, gaz, kömür önde gelir. Petrol ve petrol ürünleri, dünyanın modern ekonomisinin gelişmesi talepleri arasında ilk sırada yer alıyor. Bunun nedeni, petrolün insan yaşamında eşsiz bir rol oynayan en önemli doğal kaynaklardan biri olmasıdır. Keşfi, üretimi ve yaygın kullanımı dünyada bilim, teknoloji, ekonomi ve özellikle endüstriyel üretimin hızla gelişmesine güçlü bir ivme kazandırmış ve insan hayatında köklü bir değişime neden olmuştur.

Geçen yüzyıl önemli olaylar açısından zengin olmuştur. Ancak modern çağı karakterize eden ve imajını belirleyen ana özelliğin bilimsel ve teknik başarıların temelinde petrolün olduğu kesinlikle söylenebilir. Enerji ve yakıt kaynağı olarak petrolün yerini alabilecek çeşitli madde ve yöntemlerin araştırılmasında çok ilerleme kaydedilmesine rağmen, doğanın insanlığa verdiği bu son derece elverişli hammaddenin tam karşılığı henüz bulunamadı. Bugün, dünyada üretilen tüm elektriğin yaklaşık yüzde 40'ı petrolden geliyor ve petrol, ekonominin ana enerji kaynağı olmaya devam ediyor.

Hazar bölgesinin dünya enerji alanındaki yeri ve rolü her geçen gün artmaktadır. Bunun nedeni Hazar ülkelerinin enerji kaynakları açısından dünyanın en büyük ikinci jeo-ekonomik bölgesi (Basra Körfezi bölgesinden sonra) olarak kabul edilmeleri ve Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının dünyanın en güvenli enerji dağıtım yolu olması ve tüketicilere dünya pazarlarına ulaşmasıdır.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 1994 yılından beri yürüttüğü yeni petrol ve enerji politikası, ülkenin dış ekonomik ilişkilerini ve uluslararası otoritesini önemli ölçüde güçlendirmiştir. Azerbaycan için büyük tarihi öneme sahip olan "Yüzyılın Sözleşmesi"nin son yirmi yılda başarıyla uygulanması, dünyanın en gelişmiş şirketleri ile 26 yeni petrol sözleşmesinin daha imzalanmasına olanak sağlamıştır. Bu petrol sözleşmelerinin imzalanması ve başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi başta Azerbaycan vatandaşları arasında ülkenin geleceği, ekonomik ve sosyal gelişimi konusunda iyimser bir ruh hali yaratmış, birçok sosyo-ekonomik sorunun çözümünde destek olmuştur.

1.2. Çalışmanın Temel Amacı

Çalışmanın Temel Amacı dünyanın modern jeo-ekonomisinde, Hazar bölgesinin dünya enerji alanındaki yerini ve rolünü, petrol stratejisinin ülkenin küresel ekonomideki konumunu güçlendirmedeki rolünü, Azerbaycan'ın enerji stratejisinin bu açıdan başarılı sonuçlara götürüp-götüremeyeceği soruları sorulmuş, analiz edilerek cevaplar bulunmuştur. Bu amaca ulaşmak için tezde aşağıdaki görevler belirlenmiş ve dikkate alınmıştır:

- Modern küresel ekonomide enerji kaynaklarının, özellikle petrol ve gaz varlıklarının rolü ve önemi analiz edilir;
- Hazar petrolünün Azerbaycan'ın jeo-ekonomik stratejisindeki rolü gösterilmiştir;
- Bağımsız Azerbaycan'ın yeni enerji stratejisinin özü, temel yönleri ve kurumsal yapısı incelenmiştir;
- Azerbaycan'ın jeo-ekonomik stratejisinde dünya pazarına petrol ve doğal gaz üretimi sorunu kapsamlı bir şekilde analiz edilmiştir;
- Ülke stratejisinin küresel ekonomideki konumunu güçlendirmedeki rolü gösterilmiştir.

SSCB'nin çöküşü Hazar Havzasının petrol dağıtımını etkiledi mi? etkilediyse bu kendini hangi alanlarda gösterdi?

Şu anda Hazar'ın enerji kaynaklarını tam olarak kullanmak mümkün değildir, bunun nedeni yıllardır Hazar'ın hukuki statü sorununa uygun bir çözümün bulunamamasıdır. Ama SSCB'nin çöküşüne kadar Hazar'ın doğal kaynaklarının dağılımı ve statüsü Rusya ile İran arasında imzalanan 1921 ve 1940 Anlaşmalarına göre yürütülüyorduysa, SSCB çöktükten sonra onun payına düşen kaynaklar bağımsızlığını kuran 4 yeni cumhuriyet arasında; Azerbaycan (%21), Rusya (%19), Kazakistan (%29) ve Türkmenistan (%16) arasında ulusal sektörlere ayırdı ve cumhuriyetlerin su sınırlarını belirledi (Abdullayev,1999: 18).

Hazar Havzasında üretilen petrol ve doğal gazın Avrupa'nın enerji politikasında önemli bir rolü var mı varsa gelecekte bu rolün daha da artması öngörülüyor mu?

Şimdilik Hazar bölgesi, Avrupa'nın ana ihracat hedefi olan enerji arzında henüz büyük bir rol oynamasa da, Avrupa Birliği bu bölgeyi birincil çeşitlendirme stratejisi olarak kabul etmektedir. Bunun nedeni ortaya çıkan karşılıklı ihtiyaç çerçevesinde gelişen enerji ilişkileri, her iki tarafın çıkarlarını birbirine yaklaştırmak için koşullar yaratır. Rusya'nın

Avrupa petrol ithalatındaki payı, Avrupa ülkelerini alternatifler bularak Rusya'dan bağımlılıklarını minimuma indirmeye zorlamaktadır.

Hazar petrolünün Avrupa'nın enerji alanında rolünün artması için neler yapılabilir ve hangi seçenekler önerilebilir? Hazar Denizinin doğal kaynaklarla zengin olduğunu göz önüne alırsak bu ihtimal mümkündür. Bunun için de aşağıdaki seçenekleri önerebiliriz:

- Hazar bölgesinin Avrupa petrol ithalatındaki yerini %12-15'e yükseltmek, pratikte neredeyse mümkün,
- Zengin Kazakistan petrolünün Rusya üzerinden değil Hazar üzerinden taşınması,
- İran'a karşı yaptırımları ortadan kaldırarak İran petrolünün Avrupa'ya ihracatının sağlanması (petrol sahalarının Batıda bulunduğu göz önüne alındığında, bu ek bir avantaj anlamına gelir).
- Ukrayna'da yaşanan süreçler sonucunda, transit bölge "statüsünü" Türkiye ile değiştirilmek, böylece Hazar bölgesi, İran ve Ortadoğu'dan petrolün Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmasının sağlanması.

1.3. Çalışmanın önemi

Yirminci yüzyılda Azerbaycan'ın petrol endüstrisi hızla gelişmiş, güçlü üretim üsleri ve bilim merkezleri kurulmuştur. İkinci Dünya Savaşı sırasında Azerbaycan cepheye yakıt sağlayarak Alman faşizminin yenilmesinde büyük rol oynadı.

Ülkemizin savaş sonrası yıllardaki en büyük başarılarından biri, açık deniz petrol ve gaz sahalarının keşfi ve geliştirilmesiydi. 1949'da, kıyıdan 100 kilometre uzakta, ilk kez dünya pratiğinde açık denizde o zamanlar için benzersiz olarak kabul edilen Petrol taşlarında petrol çıkarıldı. 1970'ler ve 1980'ler, Azerbaycan petrol işçileri tarafından denizin daha derin bölgelerinin gelişmesiyle karakterize edildi. Bu dönemde alınan maksatlı tedbirler sonucunda petrol endüstrisi güçlendi ve kapsamlı altyapısı oluşturuldu.

Son yıllarda petrol endüstrisinde stratejik öneme sahip çok önemli başarılar elde edilmiştir. 20 Eylül 1994'te "Yüzyılın Sözleşmesi"nin imzalanmasıyla birlikte, Hazar Denizi'ndeki petrol ve gaz sahalarının ilk kez dünyadaki birçok şirketle ortak geliştirilmesine yol açan yeni bir petrol stratejisi başlatıldı. Azerbaycan'ın ekonomik egemenliğini yansıtan ilk uluslararası petrol anlaşması ekonominin dinamik gelişiminin temelini atmıştır ve pratik sonuçları göz önündedir. O tarihten bu yana yapılan çalışmalar bugünün ve gelecek nesillere hizmet etmektedir.

2. AZERBAIJAN'DA PETROL SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ

2.1. Azerbaycan Petrol Endüstrisinin Gelişim Aşamaları

Azerbaycan petrolünün tarihi kökleri çok eski zamanlara kadar gitmektedir. Arap tarihçiler olan Ahmed El-Balauri (9. yüzyıl), Abşeron'daki ekonomik yaşamın uzun zamandır petrole bağlantılı olduğunu, Ebu İshak Istahri'nin (10-11. yüzyıl), Ebu Hasan Ali Mesudi'nin (11. yüzyıl) Bakü'nün petrol sahası, Abşeron'un "ak" ve "kara" petrolü hakkında bilgi vermiştir. İtalyan gezgin Marco Polo (13.-14. yüzyıllar), Bakü petrolünün Orta Doğu ülkelerine taşınması, Alman diplomat ve gezgin Adam Olearius'un (17. yüzyıl) Bakü'deki petrol kuyuları hakkında bilgi vermişti. Türk gezgin Evliya Çelebi'nin (17. yüzyıl) petrol sahaları, petrolün İran'a, Orta Asya'ya, Türkiye'ye ve Hindistan'a taşınması ve petrolden elde edilen yıllık gelire ilişkin bilgiler vermiştir (Aliyarov, 1974,s. 229).

Balahani'deki petrol kuyularından birinde bulunan taş üzerindeki yazıtlar, 1594 yılında usta Allahyar Memmednur oğlu tarafından 35 m derinliğinde bir kuyunun açıldığını ve hizmete alındığını göstermektedir. Amin Ahmed Razin'in (İran, 1601) verilerine göre, 16. yüzyılın başlarında Bakü çevresinde hem "siyah" hem de "beyaz" petrolün çıkarıldığı 500'e kadar petrol çalısı ve kuyusu vardı. Alman gezgin Engelbert Kempfer, İsveç Büyükelçiliği'nin sekreteri olarak 1683 yılında Abşeron Yarımadasındaki Balahani, Binagadi ve Surahani bölgelerini ziyaret ederek, Abşeron Yarımadası'ndan İran'a, Orta Asya'ya ve Kuzey Kafkasya'ya petrolün taşınmasını tarif etmiştir. 1803'te (1798) Bakü sakini Kasımbey Mansurbeyov, Bibiheybet yakınında denizde, kıydan 18 metre ve 30 metre uzaklıkta iki petrol kuyusu kazdırmıştı. Azerbaycan'ın petrol endüstrisinin gelişim tarihinde, her biri kendine özgü başarıları olan çeşitli aşamalar vardır (Amirov, 1963, s. 330).

2.1.1. Birinci aşama 1847-1920

Birinci aşama 1847'den itibaren mekanik olarak açılan kuyulardan petrol çıkarılarak başlar ve 1920 yılına kadar devam eder. 1847-1848 yıllarında ilk kez Bibiheybet ve daha sonra Balahani sahalarında mekanik olarak açılan kuyulardan endüstriyel öneme sahip petrol elde edilmiş ve bu yıldan itibaren Azerbaycan'ın petrol endüstrisinin gelişimi başlamıştı. 19. Yüzyılın başlarında Bibiheybetde dünyada ilk kez kıydan 30 metre uzaklıktaki denize açılan bir kuyudan petrol çıkarıldı.

1859 yılında Bakü'de ilk petrol rafineri inşa edilmiştir. 1863 yılında Cavad Melikov Bakü'de bir gazyağı fabrikası inşa etti ve dünyada ilk kez petrol arıtma işleminde buzdolapları kullandı.

1873'te milliyetçe İsveç vatandaşı Robert Nobel Bakü'ye geldi ve petroldeki ekonomik patlamaya tanık oldu. 1876'da Nobel kardeşler Bakü'de petrol üretimi ve rafineri için bir petrol şirketi kurdular. O zamanlar Azerbaycan'da ilk kez Hazar Denizi'nde petrol tankerleri, mavnalar, demiryolları vb. olmak üzere bir dizi petrol üretimi, rafineriler inşa ediliyordu ki bunlar da Nobel kardeşlerine ait idi. 1876'da petrol ürünleri üzerindeki tüketim vergisinin kaldırılmasının ardından yeni rafineriler inşa edildi ve hizmete alındı.

1878'de Balahanı yatağı ile Bakü rafinerini bir-birine bağlayan 12 km uzunluğunda Rusyada ilk petrol boru hattı inşa edildi. 1898'de petrol sahalarını Bakü rafinerilerine bağlayan petrol boru hatlarının toplam uzunluğu 230 km idi. Bu hatlarla yılda 1 milyon ton petrol taşınıyordu (Nemetzade, 2008, s. 175).

1883 yılında, Avrupa ülkelerine petrol ve petrol ürünlerinin ihracatı için önemli olan Bakü-Batum demiryolu inşa edilmiş ve hizmete girmiştir. 1883'ten itibaren Rothschild Bakü'de finans-kredi işlemlerine başlamış ve petrol satışına başlamıştır. 1886'da Rothschild'in Hazar-Karadeniz Petrol Şirketi kuruldu (Amirov, 1963:330). 1890'da Rothschild bankası Bakü petrol ihracatının %42'sini kontrol etti. 1901 yılında Azerbaycan'da dünya petrol üretiminin %50'sinden fazlasını oluşturan 11 milyon ton petrol üretiliyordu. 1880 yılında tanınmış kimyager-bilim adamı D.I.Mendeleyev, Bakü petrolünün dünya pazarlarına ihraç edilmesini sağlamak için Bakü-Batum petrol boru hattının inşa edilmesini öneriyor. 833 km uzunluğundaki boru hattının inşaatına 1897'de başlandı ve 1907'de tamamlandı (Nemetzade, 2008, s. 123).

Azerbaycan'da petrol endüstrisinin millileştirilmesinden önce 109 anonim şirket vardı. Bunlardan 72'si Rus sermayesine (240 milyon ruble), 37'si İngiliz sermayesine (100 milyon sterlin) aitti. Nobel kardeşlerin petrol endüstrisine yatırdıkları sermaye 30 milyon ruble idi.

Petrol endüstrisinin kamulaştırılması arifesinde Azerbaycan'da 270 petrol üreten işletme, 49 orta ve küçük ölçekli petrol sondajı yapan firma, 25 petrol işleme firması, 100'den fazla makine atölyesi, tamir atölyesi vb. faaliyet gösteriyorlardı. Bu aşamanın son

yıllarında petrol endüstrisi zor durumdaydı (savaş, devrimci hareket vb.) ve petrol üretimi keskin bir şekilde azalmıştı.

2.1.2. İkinci aşama 1920-1949

İkinci aşama, 1920'de Azerbaycan'da petrol endüstrisinin kamulaştırılmasından sonra başlar ve 1949'da açık denizde "Neft Taşları" yatağının keşif dönemini kapsar. 1921'de petrol üretimi azalarak 2,4 milyona düştü. II. aşamada arama ve keşif çalışmalarının genişlemesi nedeniyle Azerbaycan'da bir dizi yeni petrol sahaları (özellikle Gala, Buzovna-Maştaga vb.) keşfedilerek işletmeye alınmış ve 1941 yılında petrol üretimi 23,6 milyon varil olmuştur ki, bu da SSCB'nin petrol üretiminin %76'sını oluşturuyordu. 1941-1945 savaşı sırasında, petrol ekipmanı ve petrol uzmanlarının SSCB'nin doğu bölgelerine (Tataristan, Türkmenistan, Başkurdistan vb.) taşınması nedeniyle, Azerbaycan'da petrol üretimi 11.1 milyon varile düşüyor.

7 Kasım 1949'da Neft Taşları'nda 942 m derinliği bulunan 1 No'lu kuyuda günlük 100 ton üretimle işletmeye alınmış ve açık deniz petrol üretiminin temelleri atılmıştır (Samadzada, 2010, s. 14)

2.1.3. Üçüncü aşama 1950-1969

Üçüncü aşama, 1950 yılında "Neft Daşları" sahasının işletmeye alınmasıyla Azerbaycan'da açık deniz petrol endüstrisinin gelişmesiyle başlamış ve 1969 yılına kadar devam eder. Bu aşamada açık deniz jeolojik arama çalışmaları genişletilmekte, bir takım petrol ve gaz sahaları keşfedilerek işletmeye açılmaktadır (Kum-Deniz, Hara Zira vb). Deniz sondajı tekniği ve teknolojisi (arama ve arama sondajı da dahil olmak üzere), hidrolik petrol yapılarının inşası, deniz petrolü altyapısının geliştirilmesi.

Bu aşamada karada Bir dizi yeni petrol ve gaz kondensat yatağı açılıp hizmete sokulmuştur. (Kürovdag, Mişovdag, Kürsanga, Karabağlı, Galmaz, Garadağ vb.) (Safarov, 2007, s. 147). Bu dönemde esas olarak "Neft Taşları"nın ve diğer yatakların yoğun bir şekilde geliştirilmesi ve işletilmesi gerçekleştirildi. Dünya pratiğinde ilk kez, açık denizde iskele destekleri üzerine deniz madenciliği inşa edildi. Burada kapsamlı mühendislik ve teknik-bilimsel önlemlerin uygulanması sonucunda büyük sermaye yatırımları, metal tasarruflarıyla yüksek emek verimliliği elde edilmiş ve her ton petrolün maliyetinin düşürülmesi sağlanmıştır.

2.1.4. Dördüncü aşama 1969-1992

Dördüncü aşama, 1969'dan itibaren başlayarak petrol ve gaz endüstrisinin, Azerbaycan'ın ulusal ekonomisinin tüm sektörleri gibi yüksek dinamik bir gelişim aşamasına girmesiyle karakterize edilir. Bu dönemde Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz endüstrisinin, özellikle deniz petrolünün üretiminin gelişim tarihinde yeni bir aşama başlıyor. 1970 yılında Hazar Petrol Üretim Birliği kurulmuş ve SSCB Petrol Sanayi Bakanlığı, Hazar Denizi'ndeki Azerbaycan petrol işçilerinin tecrübelerini dikkate alarak tüm sektörlerde jeolojik arama, sondaj, geliştirme, işletme ve diğer çalışmaları onlara havale etmiştir (Hacızadeh, 2008, s. 78).

2.2. Rus Çarlığının Sömürgeleştirildiği Dönemde (1901-1917) Bakü Petrolü

19. yüzyılın sonunda Rusya, Bakü de üretilen petrol sayesinde petrol üretiminde dünyada ilk sırada yer aldı ve 1898'de ABD'yi geride bıraktı. 1901'de Rusya'da 11,9 milyon ton petrol üretiliyordu ki, bunun da %95'i Azerbaycan'da üretildi.

Bakü petrol ihracatı esas olarak Hazar Denizi ve Transkafkasya Demiryolları vasıtasıyla gerçekleştirildi. 1892'de Hazar'da 58 petrol gemisi yüzüyordu. Petrol için büyük talep Bakü'de ekonomik canlanmaya ivme kazandı. 1901 yılında Hazar ticaret gemilerinin 788'inden %44,4'ü Azerbaycan Burjuvazisine aittir.

Dünyanın ilk petrol tankeri "Zerdüş" (1877), ilk motor gemisi "Vandal" (1903) Hazar'da suya indirildi. Bu gemilerin taşıdığı yükün %70'i petrol ve petrol ürünleriydi. Bakü petrolünün Karadeniz'den Avrupa'ya taşınması için Batum-Tiflis demiryolu hattı Bakü'ye kadar uzatıldı. 20. yüzyılın başlarından itibaren petrolün dünyanın yakıt dengesindeki önemi giderek artmaktadır. Öte yandan 1900-1903 sanayi krizi sırasında Bakü'de üretilen ham petrolün fiyatı 2,3 kat, gazyağı fiyatı 3,4 kat düştü. 1900 yılında Bakü bölgesinde 66 kerosen fabrikası, 18 kerosen yağı fabrikası, 4 benzin fabrikası ve 6 diğer petrolle ilgili fabrika vardır (Memmedov, 1997, ss. 44-45).

1901'de Rusya'da üretilen 706 milyon pud petrol, küresel petrol üretiminin %51,5'ini oluşturuyordu. 1903 yılında Bakü-Batum petrol boru hattı açıldı ve üretilen petrolün yurt dışına ihracatı için fırsatlar arttı. 20. yüzyılın başından bu yana ABD ve İngiltere şirketlerinin yanı sıra Alman ve Türk burjuvazisi, Bakü'deki petrol üretiminde güçlü konumlar için savaşılmaya başladılar.

Bakü'de «Nobel Kardeşler Birliği» nin yanı sıra Avrupa'ya petrol üretimi ve ihracatı için 1883'ten itibaren Rothschildler de katıldı. ABD'nin sahip olduğu Standart Petrol şirketi de bu iki dev petrol şirketiyle çatışmaya katıldı. Nobel ve Rothschild'in çabaları sayesinde, Amerikan gazyağı (beyaz petrol) Rus pazarlarından uzaklaştırıldı. Şirketler arasındaki pazar mücadelesi 30 yıllık bir savaş olarak devam etti. Petrol, siyasi çelişkilerin kaynağı haline geldi.1909'dan itibaren Nobel kardeşler Bakü petrolünü Batum ve Novorossiysk üzerinden Türkiye ve Avrupa'ya, Baltık Denizi üzerinden Almanya'ya ihraç ettiler.

Yirminci yüzyılın başlarında hizmete giren elektrik motorları, beyaz petrole (gazyağı) olan ihtiyacı biraz azalttı (işyerlerinin ve sokakların elektrik aydınlatmasının başlamasıyla). Rusya'nın dünya petrol üretimindeki payı 1904'te %31'ken, 1913'te %9'a düştü. 1904-1915 yıllarında Bakü'de 16 anonim şirket, 14 özel işletme petrol üretimi gerçekleştirmiştir. O yıllarda bu şirketler yılda 15,780 bin pud petrol üretirken, bireysel üreticiler 1,670 bin pud üretiyorlardı. Birinci Dünya Savaşı petrol talebini artırdığından, 1914 yılında Bakü Petrol Bölgesi'nde petrol üretimi yapan firmaların sayısı 1904'te 138'den 1914'te 169'a yükseldi (Seferov ve Halilov, 2005, ss. 290).

Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcı cephelerde benzin ve maden yağına olan talebi daha da artırdı. 1916 yılının Temmuz-Kasım aylarında İngiltere, ilk kez Somne Nehri Vadisi'ndeki savaşlarda tankları kullandı. 1917'de Rusya'daki Şubat ve Ekim darbelerinin bir sonucu olarak, Rusya'nın İtilaf bloğuna katılımı zayıfladı ve kısa bir süre sonra Sovyet Rusya savaştan çekildi. Nisan 1917'de ABD, Almanya'ya karşı savaş başlattı. Birinci Dünya Savaşı'na katılan tüm ülkeler için ve özellikle Almanya için Bakü petrolü ve ondan elde edilen akaryakıt, cephedeki uçaklar ve denizaltılar için çok gerekliydi. Bakü-Batum petrol boru hattının 860 km uzunluğundaki (1907'de hizmete girmiştir) buna izin verdiği için, Alman hükümeti "özgür" Gürcistan hükümet'nin onayını almayı başardı ve Alman askeri birimleri Gürcistan'a girdi. Tüm bu operasyon Alman General Ludendorff tarafından yönetilmiştir (Seferov ve Halilov, 2005, ss. 290-291).

Petrol mücadelesinin bu aşamasını özetleyen L. Fisher (1987, s. 62) "Savaşı kaybeden Almanlar ve Türkler Kafkasya'ya sahip olamadılar... Dünya Savaşı'nı kazanan müttefik ülkelerin hiçbirinin Rus (Sovyet) petrolüne ulaşamadılar" şöyle yazdı. Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya, Irak'ta bulunan Mezopotamya'nın (Musul petrolü) petrol bölgesini elinde tutamadı. İngiltere'yi Birinci Dünya Savaşı'na iten nedenlerden biri de Musul petrolüne sahip olma arzusu idi. Azerbaycanlı göçmen Miryagub Mehdizade,

1928 yılında İstanbul'da yayınlanan "uluslararası siyasette petrol" adlı makalesinde uzmanlara göre Azerbaycan'ın petrol rezervlerinin Meksika ve İran rezervlerini aştığını, “İngiltere ile Almanya arasındaki petrol konusundaki rekabet Azerbaycan petrolü için de geçerli olduğunu” yazmıştır.

2.3. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Döneminde Petrol Endüstrisi

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti döneminde petrol endüstrisi ekonominin önde gelen endüstrisi olduğu için parlamento ve hükümet periyodik olarak petrol üretiminin ve işlenmesinin mevcut durumunu analiz ediyor, küresel petrol piyasasında meydana gelen olayları ciddi şekilde inceliyorlardır. Cumhuriyetin kurucuları, doğal zenginliklerin ekonomik kalkınma için maddi bir temel oluşturmaya rağmen, ülkenin gelecekteki gelişimine olan bağımlılığının bu faktöre bağlı olmasının ciddi sorunlara yol açabileceğini biliyorlardı. Ancak o zamanlar, ülkenin ekonomisinin bir bütün olarak petrol ihracatına olan bağımlılığı, bu alanın her ne pahasına olursa olsun yeniden canlandırılmasını gerektiriyordu. Durum tam olarak tatmin edici değildi: Ana petrol tüketicisi olan Rusya da iç savaşın başlamasından dolayı Azerbaycan'ın bu pazarı kapatılmış, ihracat keskin bir şekilde azalmış ve bunun sonucunda petrol fiyatları keskin bir şekilde düşmüştü. Bu koşullar altında, ekonomiyi yeniden canlandırmak, nüfusun sosyal refahını iyileştirmek için hükümet, büyük zorluklara rağmen petrol endüstrisinin gelişimine özel önem vermiştir (Bağırov, 1996, s. 28)

5 Ekim 1918'de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti hükümeti, petrol endüstrisinin kamulaştırılmasına ilişkin özel kararname ile petrol sahalarını, Hazar Ticaret Donanmasını, fabrikaları ve atölyeleri bir bütün olarak petrol girişimcilerine geri verdi. Üretilen petrolün üçte ikisini petrol girişimcilerine verdi ve geri kalanını elinde tuttu. Aynı kararnameyle Azerbaycan petrolünün Rusya'ya taşınması yasaklandı. Böylece, 1919'da alınan ciddi önlemlerin bir sonucu olarak, ülkedeki petrol rezervleri üç kat artarak 1920'in başına kadar 300 milyon puda ulaştı. Mevcut elverişli durum hükümete komşu devletlerle serbest petrol ticareti yapma fırsatı verdi. Bu belgede, petrol endüstrisi üzerinde devlet kontrolünün yürürlüğe konması, petrol ve petrol ürünlerinin Gürcistan'ın Batum limanı'na taşınması ve satılmasına izin verilmesi ve malların değiştirilmesine ilişkin hükümler yer almaktadır.

Petrol endüstrisinin hızla gelişmesini sağlamak için altyapının iyileştirilmesi gerekiyordu. Yeni üretim alanlarının oluşturulması, ilave kuyuların kazılması, üretimin artırılması

gerekiyordu. Tüm bu çalışmalar, petrol ve rafineri endüstrilerine hizmet veren mühendislik ve onarım işletmelerinin organizasyonunu başlatmıştır. Alınan önlemler kapsamında petrol üretimi, petrol rafinerisi, onarımı ve petrol ekipmanlarının üretimine özel önem vermiştir. Petrol merkezi olan Bakü'de halkın ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, hafif ve gıda endüstrilerinin, kargo taşımacılığının ve kentsel taşımacılık ekonomisinin gelişimi önemli ölçüde hızlandı.

Bu zaman Bakü'de var olan 165 bağımsız petrol firmasının kendi madenleri, rafinerileri, boru hatları ve depoları vardı. 30 Eylül 1919'da Bakü'de Azerbaycan Devlet Bankası kuruldu ve petrol endüstrisinin gelişmesiyle bağlantılı olarak büyüyen ithalat-ihracat işlemlerini ve ödemelerini düzenlemek için kredi bankaları faaliyete başladı.

1918'de Azerbaycan'da rafineri hacmi yaklaşık 200 bin tona düştüğü için, petrol çoğunlukla hammadde olarak yurtdışına ihraç ediliyordu. Bu dönemde Bakü'nün petrol endüstrisinde faaliyet gösteren şirketler, çeşitli ulusötesi şirketlerle birleştiler: Nobel kardeşleri ve Rus petrol şirketi petrol üretimi, işlemi ve ihracatını beraber üstlendiler ; petrol üretimi ve petrol arıtma tesisleri ekipmanlarını İngiliz-holland “Shell” şirketi sağladı. 1920 baharında Azerbaycan'da üretilen petrol rezervleri 300 milyon pood'a kadar getirildi (Alimammadov, 2009, ss. 45, 49).

Genç cumhuriyetin dünya ülkeleri tarafından tanınması, bağımsızlığının güçlendirilmesi, sosyal ve ekonomik kalkınmasının sağlanması, savunmanın güçlendirilmesinin sağlanması, acil stratejik görevler olarak özel önem taşıyordu. Hükümet, bu görevleri kısa sürede yerine getirebilmek için Gürcistan, Türkiye, İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri ile ekonomik ve ticari ilişkiler kurmuş, nakit ve takas yoluyla gıda ürünleri, askeri teçhizat, sanayi ve tarım için modern teçhizat satın almıştır. Fransa ve İtalya ile petrol ürünlerinin değişimi konusundaki görüşmeler sonucunda ülkeye ilk kez yüz buharlı lokomotif, 500 vagon, 1,5 milyon pud buğday ve 1 milyon pud şeker ithal edildi. Azerbaycan'ın ekonomik ve ticari bağları kurduğu ülkeler arasında Gürcistan ve İtalya'nın önemli bir yeri vardı.

2.4. SSCB Döneminde Azerbaycan Petrolü

2.4.1. Sovyetler Birliğinin askeri-siyasi ve ekonomik planlarında Azerbaycan petrolü (1923-1939)

20. yüzyılın ilk yirmi yılında Rusya'nın bir parçası olan Azerbaycan'ın petrol zenginlikleri (1919-1920 yılları 1901'den 1922'ye kadar hariç tutulursa) Rus İmparatorluğu'nun çıkarlarına hizmet etti. Azerbaycan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi tarafından hazırlanan ve 1958'de yayınlanan «Sovyet Azerbaycan» resmi el kitabında şöyle yazılmıştır: "Rus imparatorluğunun ekonomik sisteminin bir parçası olan devrim öncesi Azerbaycan'ın amacı, hem ülkenin (Rusya'nın) iç rezervlerine hem de yurtdışına ihracat için petrol ürünleri ve çeşitli hammaddelerin tedarik edilmesinden oluşuyordu."

1913 yılında, Azerbaycan topraklarında bulunan sanayi işletmelerinin toplam üretiminin %79.6'sı petrol üretiminin ait idi. Bu veriler Rus İmparatorluğu'nun sömürge politikasının açık bir tezahürüdür. Yirminci yüzyılın başından beri petrol için dünya çapında rekabet başladı. Bu rekabetin temeli petrolün askeri ve politik önemi idi. Bu rekabet, Birinci Dünya Savaşı sırasında Alman donanmasının denizaltılarının denizlere İtilaf ülkelerinin petrol tankerlerini batırmasıyla sonuçlandı.

1917 baharında, İngiltere'nin yakıt rezervleri tamamen tükendi ve İngiliz hükümeti petrol için ABD hükümetine döndü. Aynı yıl ABD Almanya'ya savaş ilan etti. Fransız devletinin başbakanı Klemanso, 1917'nin sonlarında ABD Başkanı Wilson'a Fransız ordusu için benzin talep etmesini istedi ve bu talep kabul edildi.

1917 Şubat Devrimi'nden sonra Rusya'da kurulan geçici hükümet, Kafkasya cephesindeki düşmanlıklarını Türkiye'yi Avrupa'dan uzaklaştırmak amacıyla yoğunlaştırdı, çünkü Bakü'nün kaybı Rusya için de büyük zorluklar yaratacaktı. 1917 Ekim darbesi sonucunda Rusya Birinci Dünya Savaşı'ndan çekildi ve 5 Aralık 1917'de Rusya ile Türkiye arasında Kafkasya cephesinde ateşkes sağlandı. Bu bağlamda Bakü petrolü için mücadelenin yeni bir aşaması başladı. Petrol Bakü'sini fethetmek isteyenlerin sayısı arttı (Aliyev, 2003, s. 46).

Almanya, ordunun Orta Doğu'da konuşlandırılan kısımlarını acilen Gürcistan'a getirdi. İngiltere hükümeti de Orta Doğu'daki ordu birimlerini Anzali'ye yerleştirdi. Bu askeri çatışmada İngiltere'nin asıl amacı Bakü petrolünün ele geçirilmesi ve Almanya'nın inşaatına başladığı Berlin-Bağdat demiryolunun döşenmesini engellemektir. Rus Sovyet

hükümeti, ülkedeki iç savaşın ağır sonuçlarına rağmen Bakü petrolüne göz dikmiştir. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin 28 Mayıs 1918'de ilan edilmesi ve Bakü petrolünün kamulaştırılmasına ilişkin ilan edilmesi, Rusya'nın Bakü petrolünü ele geçirme planlarına darbe vurdu. Bu nedenle Rus Sovyet Hükümeti 2 Haziran 1918'de Bakü Kominist «hükümeti» ile birlikte Bakü petrolünün kamulaştırılmasına karar verdi. Bu dönemde Bakü petrolünün Hazar Denizi üzerinden Rusya'ya taşınması yoğunlaşmıştır. Bu yıllarda Azerbaycan'da petrol üretimi esas olarak 1917 yılına kadar açılan petrol kuyularından elde edilen petrolden üretildi. Sadece Ocak 1922'de Bakü'nün Sabuncu semtinde ilk yeni petrol kuyusu açıldı. Aynı yıl Hazar Denizi'nde Bibi Heybat Koyu'nda küçük bir yapay adada ilk açık deniz petrol kuyusu açılmış ve 1923 yılında burada açılan altı kuyudan petrol fışkırması nedeniyle petrol üretimi 1927-28'de 1913 yılındaki seviyesini geçmiştir (Aliyev, 2003, ss. 52-53).

20. yüzyılın 30'lu yıllarında Azerbaycan'ın Daşkasan bölgesinde (Gence'nin 35 km güneybatısında) demir cevheri yatakları 1933'ten itibaren hizmete alınmaya başlandı ve 1954'ten itibaren Moskova'da oturan güçlü Bolşeviklerin tavsiyesi üzerine tüm demir cevheri, Gürcistan'ın Rustavi kentinde inşa edilen çelik fabrikasına gönderilmeye başlandı. Ayrıca, Dünya savaşı sonrası dönemde Azerbaycan'da üretilen petrolün %45'inin, pamuğun %70'inin, kimyasal hammaddelerin %70'inin, üzümün %85'inin, tütünün %90'ının endüstriyel üretim için hammadde olarak cumhuriyet dışına gönderildiği de belirtilmelidir. "Halkların dostluğunun" tezahürü olarak adlandırılan bu haksız politika, Azerbaycan ekonomisinin Rus çarlıkçılığının sömürge politikasına yönelik yönetiminin devam etmesiydi. Azerbaycan Cumhuriyeti tarafından petrol üretimine yönelik ilk beş yıllık plan döneminde elde edilen hızlı gelişme hiçbir ülkede gerçekleşmemiştir. Bu başarıya dayanarak 1931'de SSCB'de 22.4 milyon ton petrol üretildi ve bu göstergeye dayanarak SSCB, petrol üretiminde dünyada ikinci sırada yer aldı (Barsegov, 1998, s. 247).

2.4.2. II. Dünya savaşında Azerbaycan petrolünün önemi

İkinci Dünya Savaşı henüz başlamadan önce, bu savaşta Avrupa ülkelerinin resmi odak noktası, askeri teçhizatı harekete geçirmek için gerekli olan benzin ve madeni yağ kaynaklarıydı. Kafkasya'nın bu faktördeki önemini her kesden önce 1916-1922 yıllarında İNGİLTERE Başbakanı olan İngiltere'nin önde gelen devlet adamı ve siyasetçisi Lloyd George (1863-1945) tarafından "Almanlar Bakü'ye girdikten sonra bölgenin tükenmez

petrol kaynaklarına ve komşu illerin zengin servetlerine ulaşırlarsa, savaş sonsuzadek devam edecek” şöyle yorumlandı.

İngiliz denizci Fisher, “Petrolün sahibi olan, dünyanın da sahibidir” söylemiştir. Azerbaycan petrol üretimi 1940 yılında 24,5 milyon tona ulaştı ve 1913 seviyesini 3,2 kat aştı. 1939'da SSCB ile Almanya arasında bir Saldırmazlık Paktı'nın imzalanması, İngiltere ve Fransa'nın iktidar çevrelerini en çok endişelendiren durumdu. SSCB'nin Almanya'ya Bakü petrolü sağladığı iddiasıyla ilgili dünya medyasında yer alan önyargılı (yanlış) haberler, Londra ve Paris askeri çevrelerinde resmi bir tartışma başlattı ve Bakü Petrol bölgesini kontrol etmek için en yüksek seviyelerde gizli önlemler alınmaya başladı.

1940'da SSCB Deniz Kuvvetleri tarafından taşınan yüklerin %40'ından fazlası Hazar Denizi üzerinden gerçekleştirildi. Bu nedenle hem Alman hem de İngiliz ve Fransız askeri uçakları Nisan 1940'dan Bakü'nün petrol bölgesi üzerinde keşif uçuşları gerçekleştirdiler ve Hazar Filosu'nun uçaksavar topçu birimleri bu uçuşları kaydetmeler de engelleyemediler (oraya yerleştirilen uçaksavar silahlar 8-10 kilometre yükseklikte uçan savaş uçaklarını vuramıyorlardı). Yirminci yüzyılın önde gelen askeri tarihçilerinden biri olan B. Liddel Garth 938 sayfalık «İkinci Dünya Savaşı» adlı çalışmasında (1999'da Moskova'da Rusça'da yayınlandı), Fransa'nın Haziran 1940'da Alman ordusu tarafından işgal edilmesinden sonra Almanların, yakaladıkları Fransız arşiv belgelerini kullanarak basına verdiği demeçte, Fransız Askeri Komutanlığı'nın “Almanya'yı Sovyet petrol kaynaklarına erişimini engellemek amacıyla Kafkasya'nın petrol zengini bölgelerine saldırmak için bir plan hazırladığını” yazmıştır. Ekim 1939'da Amerikan'nın Fransabüyükelçisi W.Bullitt, Washington'a Paris'te “Bakü'yü bombalı saldırılarla yok etme” olasılığının tartışıldığını telgraf etti. Aynı yılın Ekim ayı sonunda Azerbaycan'ın başkenti Bakü'nün bombalanması konusu İngiltere Askeri Bakanlığı'nda da tartışıldı.

Gösterilen tarihte Fransız askeri çevrelerinde Bakü'nü bombalama planının muhalifleri de vardı. Örneğin General de Gaulle, Berlin'e direnmek yerine Bakü petrol bölgesinin yıkılmasını talep ettiklerini söyleyerek, Bakü petrol bölgesini bombalamak isteyen “kızgın kafaları” kınadı. 19 Ocak 1940'ta Fransa Başbakanı Edouard Daladye, Fransız Ordusu Genelkurmay Başkanı ve Deniz Kuvvetleri Genelkurmay Başkanı Maurice Gamelen'e SSCB'nin petrol bölgelerinin Almanların eline geçmesini önlemek için öneriler hazırlaması talimatını verdi. ABD'nin Fransa büyükelçisi Bullitt, Cumhurbaşkanı Roosevelt'e Bakü'ye yönelik bombalı saldırıların Sovyetler Birliği'ne saldırmanın en etkili

aracı olduğunu düşündüğünü telgraf etti (Kadzhiev, 2000, s. 82). Kapsamlı tartışmaların ardından İngiltere ve Fransa yetkilileri, Bakü petrolünün Almanya'nın nüfuz alanına girmemesi için Bakü'yi bombalamak yerine bu petrolün kendileri tarafından da gerekli olduğuna karar verdiler. Denizaltılarla Bakü petrolünün Almanya'ya Karadeniz'den gönderilmesini engellemek çok daha güvenilir ve karlıdır.

Bakü petrolüne sahip olan Stalin'in hatta Romanya petrolünü de ele geçirmesi durumunda tüm Avrupa'yı ele geçirebileceğinden hem Hitler hem de Churchill endişeleniyordu. Fransız general Gamelen, 22 Şubat 1940 tarihli hükümetine verdiği demeçte, Sovyetler Birliği'nin petrolünün yüzde 75'ni Bakü'nün sağladığını ve bu sorunun Suriye'de konuşlanmış 150 bini aşkın Fransız askerinin hava kuvvetlerinin onu yok etmek için kullanılmasıyla çözülebileceğini belirtti. İngiltere ve Fransa için bu sorunun gerginliği, Avrupa'da var olan zayıf petrol bölgelerinin Romanya (Piteşti), Macaristan, Polonya, Arnavutluk'un Almanya'nın etkisi altında olduğu ve Almanya için çalıştığı gerçeğinden kaynaklanıyordu (Kadzhiev, 2000, s. 96).

Hitler, ikinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sadece altı ay önce Piteşti ve Transilvanya'daki petrol ve gaz rezervlerini (Romanya ile ekonomik bir anlaşma yaparak) kontrol altına almayı başardı. Bununla bağlantılı olarak, Nazi Almanyası'nın Sovyetler Ülkesine yönelik saldırısında bazı gecikmeler de oldu. Bu yıllarda, Almanya için Romanya petrolünün güvenliğini sağlamak için Hitler, Yunanistan ve Yugoslavya'ya askeri müdahale gerçekleştirdi ve bu nedenle Hitler'in, Almanya'nın SSCB'ye Mayıs 1941'de yönelik planlanan saldırısı neredeyse bir ay ertelendi ve Haziran ayında gerçekleştirildi. Almanya'nın SSCB'ye yönelik saldırısı arifesinde Hitler'in onayladığı askeri eylem planına dayanan "Oldenburg" adlı planda, SSCB'nin işgal altındaki topraklarında yapılması gereken ekonomik önlemleri de açıklanmış ve burada "işgal altındaki toprakları sömürmek için Kafkas petrolünün sağlanması gerektiği" belirtilmiştir. Adolf Hitler'in 21 sayılı direktifine dayanarak yerine getirilmesi gereken temel görevler 1938-1948 yılları arasındaydı. Bu planla yaratılan "Büyük Almanya", Batıda Portekizden başlayarak (Fransa ve İngiltere dahil) Doğuda Ural Dağları ve Orta Asya da dahil olmak üzere, tüm bölgeleri içeriyordu. Bu plan, bir propaganda levhası olarak, 1939'da Almanya'da broşür olarak dağıtılmaya başlandı.

O sırada SSCB'nin Almanya büyükelçisi ermeni Vladimir Dekanozov da Sovyet yöneticilerine Türkiye'nin gelecekteki savaşta SSCB'ye (Bakü petrolüyle bağlantılı

olarak) ihanet edeceğine iddia ediyordu.Kafkasya uğrunda giden savaşlar Hitler'in planlarına ve isteklerine tamamen aykırı geldi. 18 Ağustos 1942'de Vladikavkaz'da Kuzey Kafkasya halklarının ve 23 Ağustos'ta Transkafkasya halklarının Tiflis'te anti-Faşist mitingleri gerçekleşti.Kafkasya'nın savunmasında Kuzey Kafkasya ve Transkafkasya cephelerine ek olarak, Karadeniz Filosu, Hazar ve Azak Denizlerinin askeri filoları, kısacası Kafkasya'nın tamamı dahil edildi. 24 Eylül'de Transkafkasya'da sıkıyönetim ilan edildi. Faşist Almanyası, Fransa gibi büyük bir gücü kısa bir süre fethettikten sonra Sovyetler Birliği'ne ani bir saldırı başlatmış olmasına rağmen, İngiltere'yi saldırı altında tutmak için Londra'yı bombalamaya devam ediyordu. 1941 kışında Moskova savaşlarında beklenmedik şekilde ağır darbeler aldı ve geri çekilmek zorunda kaldı (Ragimov ve Sultanbagov, 2003, ss. 45, 47).

Hitler, Kafkas halkları arasındaki kan davasının, Kafkasya'nın petrol zenginliğini ele geçirmek için kullanılabileceğine ve bunun da Sovyet ordusuna yardım etmelerini imkansız kılacağına inanıyordu. Haziran 1941'de Hitler'in emriyle geliştirilen «Edelveys» planına göre, Almanya'nın motorlu askeri birimleri Hazar sahil şeridi boyunca uzanan ve Mahaçkala, Derbent ve Bakü'den geçen bir demiryolu ile doğuya doğru ilerleyecekti. Bu askeri hareketin ikinci yönü, Alman dağ-atıcı tümenlerinin demiryolu hattının batısındaki Kafkas Dağları arasındaki geçitleri işgal etmek, Bakü ve Tiflis yönünde muharebeler düzenlemektir. Bakü petrolcileri ve kimyager bilim adamları ise gece-gündüz kahramanca kahramanlık göstererek cepheye uygun seviyede yakıt sağladılar. Genç kimya bilimcisi Profesör Yusuf Memmedaliyev (1905-1961), askeri uçaklara yüksek kaliteli (oktanlı) yakıt sağlamanın endüstriyel bir yöntemini keşfederek faşizme karşı genel zafere büyük katkı yaptı (Mikhailov, 1985, s. 28).

Ünlü petrol işçileri Gülbala Aliyev, Agahuseyn Gafarov, Agasef Bagirov, Aga Nematulla ve onlarca kişiye kısa süre sonra Sosyalist Emek Kahramanı, Stalin Ödülü ve cesur çalışmaları nedeniyle ülkenin en yüksek nişanları ile ödüllendirildi..İkinci Dünya Savaşı yıllarında Azerbaycan'ın petrol işçilerine 160 kez Devlet Savunma Komitesi'nin Kırmızı Bayrağını devreden çıkarttılar. Endüstrinin hiçbir alanında kısa sürede böyle bir kahramanlığa ulaşılmamıştır.Bakü'nün ele geçirilmesi için yüksek umutları olan Hitler, Bakü'yi bombalamayı düşünmüyordu. Almanya'nın havadan Bakü petrolüne saldırması halinde Sovyet ordusunun Almanya'ya hizmet eden Romanya'nın petrol bölgelerine bomba saldırısı düzenleyebileceğine ve hatta bunu haklı çıkaracağına inanıyordu.

SSCB Devlet Savunma Komitesi 5 Nisan 1942'de Bakü hava savunmasına ilişkin ayrı bir karar kabul etti. Bakü'nün savunması konusu 23 Haziran 1942'de V.Stalin'in yanında özel bir konu olarak tartışılmış ve Bakü'nün hava arazisini korumak için 58. Sovyet Ordusunun Bakü Askeri bölgesine taşınması gerektiğine karar verildi. 1943 yılının başlarında Sovyet Ordusu Kuzey Kafkasya'dan karşı saldırıya geçti. Stalingrad Savaşı ile birlikte, bu savaşlar Alman ordusunun ikinci büyük yenilgisi haline geldi. ABD ve İngiltere askeri çevreleri Hitler'i 1942 yılının ilkbahar ve yaz aylarında Moskova'ya karşı yeni operasyonlar başlatacağını bekliyorlardı. Açıkçası, Hitler Moskova'yı ele geçirip Sovyet liderliğini Ural Dağları'nın doğusuna doğru itmeyi başarmış olsaydı ve Hindistan'a kadar planladığı askeri operasyonlar Kafkasyadan geçerek başlasaydı, ABD ve İngiltere'nin faşist Almanya'ya karşı askeri güçlerine direnmek daha da zor olacaktır. Aynı dönemde Hitler Azerbaycan savaş esirlerinin meselesini de kullanmak istedi (Mikhailov, 1985, s. 32).

Ulu Önder Mehmet Emin Resulzade, Almanların 1941 Eylül'de 1500 Azerbaycanlı esiri öldürdükten sonra Yahudi olmadıklarını öğrendikleri söylendi. Büyük Önder böyle bir hatanın tekrar olmasını önlemek için yollar arıyordu. Bu dönemde M.E.Resulzade, Hitler'in «Doğu Bakanlığı» tarafından Almanya'ya davet edildi (bu bakanlık Haziran 1941'de kuruldu ve Roserberg tarafından yönetildi). Almanya'ya geldikten sonra M.E.Resulzade, Kafkasya Bakanlığı Başkanı Profesör Von Mende tarafından sıcak bir şekilde kabul edildi (Yuzbashova, 2006, s. 123). M.E. Resulzade bildirdi ki "Almanya Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımayı kabul ederse" onlarla çalışmayı kabul edeceğini söyledi. Hitler ise bunu kabul etmedi. Ancak Hitler anlıyordu ki, savaşta Alman ordusunu yakıtla temin etmeden savaşa devam edemeyecek.

Bakü petrolü, İkinci Dünya Savaşı'nın gidişatını kökten değiştirebilecek bir faktördü ve böyle de oldu. Ekim 1942'den bu yana Kafkasya'ya yönelik savaşlar, Almanya ve Sovyetler Birliği'nin ordularının en zorlu savaşlarından biri haline geldi. Alman ordusunun Mahaçkala-Kızlar-Astrakhan demiryolu hattını ele geçirmesinin ardından, SSCB'nin Doğusunun ülkenin batı ve kuzey bölgeleriyle bağları esas olarak demiryolu ile gerçekleştirilmeye başlandı ve Bakü hava savunması güçlendirildi. Alman ordusu Stalingrad ve Kafkasya'ya yönelik savaşlarda yenilgiye uğradıktan sonra Hitler'in Bakü petrolüne sahip olma hayali ezici bir darbe aldı. Kafkasya'ya yönelik savaşlarda, Alman ordusunda makine için yakıt kıtlığı zirveye ulaştı. Kafkasya savaşlarında Hazar

Donanması ve Azerbaycan halkı, başta Bakü petrol işçileri olmak üzere Hazar savaş filosu, savaş cephelerine yardım ettiler.

8 Ağustos 1942'de Kafkasya'ya yönelik savaşların başlamasıyla ilgili olarak Hazar Filosu'nda sıkıyönetim ilan edildi. O sırada Hazar'da yüzen «Dnepr» gemisinin kaptanı Şovkat Salimova, düşman bombalamaları altında cephelere deniz yoluyla yakıt sağlayanlardan biriydi. 422 gün boyunca Kafkasya için savaşan Hazar denizcileri, cephelere yakıtın yanı sıra 434.472 kişi savaştı. 791 tank, 46 uçak, 4458 motorlu araç, 243.257 ton silah cepheye taşındı. Söz konusu dönemde Hazar Filosuna karşı düşman'ın 7500 uçağı gönderildi ve bunlardan sadece 74'ü Bakü Körfezi'ne ulaşabildi, bunlardan 8'i uçaksavar topçuları tarafından vuruldu. Azerbaycan'ın kahramanı Şovket Salimova, “KızılYıldız” ve “Vatanseverlik Savaşı” nişanları, onlarca madalya ile ödüllendirildi. 36180 Azerbaycan vatandaşı, Kafkasya savaşlarında gösterdikleri kahramanlıklardan dolayı yüksek devlet ödüllerine layık görülmüştür. Savaş yıllarında Hazar Donanması, düşman bombardımanı altında cephelere Bakü petrolünü teslim ederek büyük bir kahramanlık göstermiştir. Bütün bunlar için, Donanmaya 27 Nisan 1945'te Kızıl Yıldız Nişanı verildi. Ayrıca Hazar Filosu, savaş sırasında diğer cephelere 5.000 savaşçı gönderdi (Yuzbashova, 2006, ss. 125-126).

2.5. Denizde İlk Büyük Petrol Keşfi

Neft Taşları dünyanın ilk petrol platformudur. Neft Taşları, Bakü'nün Pirallahi bölgesinin bir parçası olan kent tipi bir köydür. Hazar Denizi'nin yüzeyinden zar zor görülebilen "Kara kayaların" etrafında inşa edilmiştir. Abşeron Yarımadası'nın 42 km güneydoğusunda yer alan bu yerleşim alanı, deniz tabanına bağlı metal direklerin üzerindeki üst geçitler üzerine, deniz yüzeyinden birkaç metre yükseklikte inşa edilmiştir. Hatta bir çok yerlerde, onu dünyanın VIII. mucizesi olarak adlandırıyorlar. Neft Taşları Guinness Rekorlar Kitabı'na ilk açık deniz petrol platformu olarak girmiştir. 19. yüzyılın başlarında (1798'de) Hazar Denizi'nden (Bibiheybat) ilk petrol elde edildi. Bununla birlikte, sanayi üretimi sadece 1925 yılında başladı. Bakü Körfezi'nde birkaç metre derinlikte ve ahşap direkler üzerinde sadece bir kuyu açılmıştır. Daha sonra Abşeron Yarımadası'nın kıyı bölgesinde Pirallahi-Deniz, Gurgun-Deniz, Banka-Darvin petrol ve gaz rezervlerine sahip yataklar geliştirilmeye başlandı. Bu yataklar başlangıç noktalarının bir ucu karaya bağlanıyordu, ama Petrol Taşlarının (Bakü'den 110 km uzaklıkta) karayla hiçbir bağlantısı yoktur.

Neft Taşlarının bulunduğu yerdeki taşlı, kayalık bir alanı geliştirme girişimi ilk olarak 14 Kasım 1948'de havanın kötü olduğu bir günde yapıldı. Gemide, önde gelen bir petrol jeologu, Cumhuriyetin Şerefli Mühendisi, SSCB Fahri Petrol İşçisi, Jeoloji ve Mineraloji Bilimleri Doktoru, Profesör Ağa Kurban oğlu Aliyev, önde gelen Azerbaycanlı jeolog A.Aliyev ve sondaj uzmanı, 1947 yılında kurulan Azneft Arama Teşkilatı başkanı S.Orujov küçük bir gemi ile adalara gittiler. Burada ilk teçhizatlarını ve sondaj ekibi için sadece 14 metre karelik bir sondaj kulesi kurdular. 7 Kasım 1949'da Neft Taşları'nda 942 m derinlikte bulunan 1 No'lu kuyu günlük 100 ton üretimle işletmeye alınmış ve açık deniz'de petrol üretiminin temelleri atılmıştır. Petrol yatağını keşf eden Jeolog Ağa Kurban Aliyev olmuştur. Mikhail Kaverochkin 7 Kasım 1949'da bu bölgede petrol veren ilk kuyuyu açtı. Neft Taşları'nın fatihlerinin birçoğu 1951'de SSCB Birinci Derece Devlet Ödülü'ne layık görüldü (Gasimova, 2007, s. 95).

Neft Taşlarında, S.Orujov bu zaman dünyanın en büyük petrol rafinerisi kompleksinin yaratılmasının temel taşı atmıştır. Petrol Taşlarındaki petrol ve gaz üretiminin organizasyonu, birçok karmaşık sorunun çözümünü gerektiriyordu: petrol ve gaz kuyularının sondajı ve geliştirilmesi; petrolün sahada taşınması, toplanması ve kıyıya taşınması; üst geçitlerin inşası, enerji üssünün oluşturulması; çarpma yöntemlerinin uygulanması için tesislerin inşası ve işletilmesi; malzeme ve ekipmanın kabulü ve depolanması; konut tesislerinin inşaatı; tatlı su ve gıda sorunları; araçların sağlanması; sosyal sorunları çözmek vb. yeni etki yöntemlerini uygulamak için tesislerin inşası ve işletilmesi; malların, malzemelerin ve ekipmanların alınması ve depolanması; konut tesislerinin inşası; tatlı su ve gıda sorunları; araçların bakımı; sosyal sorunların çözümü ve daha fazlası.

Neft Taşları hattının işletmeye alınmasından bu yana yüzlerce üretim ve su enjeksiyon kuyusu açılmıştır. Petrol ve gaz kuyusu sondajı alanında eğim yönelimli kuyuların yüksek hızlı inşası için bilimsel olarak doğrulanmış bir proje geliştirilmiş ve uygulanmıştır (Gasimova, 2007, s. 146). Neft Taşlarında Avrupa'da ilk kez 3183 m derinliğinde ve 2040 m eğiminde bir delik açılmış ve Avrupa rekorunu kırmıştır. Burada en büyük petrol üretimi 1967'de 7,6 milyon ton oldu. 1970'lerde Neft Taşları gibi eşsiz bir alandaki petrol üretimi azalmaya başladı ve yeni sahaların işletmeye alınmasını gerektirdi. Böyle bir saha, Neft Taşlarının yakınında bulunan 28 Nisan adı verilmiş (şimdiki Güneşli) sahasıydı. Bölgenin 80-160 metre derinliği olması nedeniyle, hidrolik yapıların tasarımı ve inşası en büyük zorluktu. Zorda olsa "Denizneftgazlayihe" Detli'nin yürüttüğü çok sıkı

çalışma sonucunu verdi. 1978'de 1 numaralı derin deniz sabit üssü'nün(DSB) inşaatı tamamlandı ve sondaj işlemi başlatıldı ve 1979'da sondajı tamamlanan ikinci kuyudan 300 ton / gün değerinde kaliteli bir petrol akışı elde edildi. Böylece 18 Ekimde bağımsızlığımızı kazandıktan sonra "Güneşli" adında yeni, çok büyük bir sanayi sahası açıldı. Bu alanın iyileştirilmesi için çalışmalar muazzam bir hızla gerçekleştirildi. Başlangıçta Güneşli'de çıkarılan petrolün tamamı Neft Taşları'nın toplama, hazırlama ve taşıma sistemine aktarıldı. Güneşli'de 1989 yılı sonlarına doğru 10 adet DSB'den açılan 100'den fazla kuyu işletildi ve yıllık üretim hacmi yaklaşık 6,0 bin ton oldu. Ocak 1990'da Neft Taşları PGÜM'nin Güneşli yatağında kuyusu tasfiye edildi ve yerine "28 Mayıs" adlı yeni kuyu yaratıldı (Abdullayev, 2006, s. 57).

Eski SSCB Bakanlar Konseyi'nin 1949 tarihli kararına dayanarak, petrol ve gaz sahalarının araştırılması ve işletilmesinde açık deniz petrol işçilerine hizmet etmek amacıyla "Petrol Filosu" Ofisi kuruldu. 1953'te kurumun adı "Hazar Petrol Filosu olarak değiştirildi. 1949'da filoya 66 adet yüzen araç, düşük güçlü çekme gemileri, yeni inşa edilen "Akademisyen Gubkin" ve "Profesör Golubyatnikov" gemileri filoya alındı ve Neft Taşlarının yaratılmasında karşılaşılan sorunların çözümünde mümkün olan en iyi yardımı sağladılar. 1950 yılında "Azerbaycan" vinç ve "Büyük Volga" yük gemileri filoya getirilerek işletmeye alındı. 1963 yılında 600 kişilik "B.Babazade", iki yıl sonra ise Neft Taşlarının yolcu taşımacılığını sağlayan "Volograd" yolcu gemileri satın alındı. Şu anda bu gemileri "Sabit Orujov" ve "General M.Esadov" adı verilen yolcu gemilerinin yerini alıyor. Denizde büyük çaplı sondaj yapabilen vinç gemileri, 195 m ve 300 m derinliklerde çalışabilen "Süleyman Vazirov" ve "İsrafil Hüseyinov" gemileri, 2.500 ton taşıma kapasiteli "Azerbaycan" vinç gemisi, 300 m derinlikte su altında çalışabilme özelliğine sahip "Akademisyen Tofiq İsmayilov" denizaltı gemisi vb. yabancı ülkelerden satın alınarak Hazar Petrol Filosu Dairesi'ne teslim edildi (Seferov, 2005, s. 175).

Ayrıca, Petrol Taşlarından çıkarılan petrolün tankerler tarafından kıyıya taşındığına da dikkat edilmelidir. O zamanlar petrol taşımak için tankerlere güvenmek en zor sorun olarak kabul edildi. Kasırga sırasında tankerler köprüye yaklaşmıyor, petrol birikiyordu ve kuyuların kapanması için gerçek bir tehdit ortaya çıkıyordu. 1980'lerin başında, Neft Taşları ile Dubendi arasında 377 mm çapında 64 km ve 500 mm çapında 64 km'lik iki denizaltı petrol boru hattı döşendi. Böylece, Neft Taşlarından ve 28 Mayıs'taki PGÜM'den çıkarılan petrolün kıyıya taşınması sorunu çözüldü.

3. HAZAR BÖLGESİ ENERJİ POLİTİKALARI

3.1. Hazar Bölgesi Jeopolitiği

Eşsiz ve çok zengin doğal kaynakları olan Hazar Denizi, Avrasya kıtasının iki büyük bölümünün sınırında, geniş bir kıta çukurunda yer almaktadır. Dünyadaki en büyük kapalı su kütlesi olan bu doğal su mekanı, coğrafi tanımı kabul edilmiş bir göl olup, Guennes'in rekorlar kitabında yer almaktadır (I. Zonn, 1998). Ancak büyüklüğü, faunası ve hidrometeorolojik rejimi nedeniyle daha çok denize benzer ve bu nedenle Hazar Denizi olarak adlandırılır.

Hazar Denizi'nin adları, esas olarak kıyılarında yaşayan halkların, illerin ve şehirlerin adlarına gider. Hazar Denizi ile ilgili en eski bilgiler Asur kil kaplarındaki yazıtlarda bulunur ve buna Güney Denizi denir. Yunan tarihçi ve coğrafyacı Hekate Miletsky'nin (MÖ. VI) eserlerinde bu denize Hazar ve Hircan denir. Bakü Denizi adı ilk olarak 13. yüzyılda Marco Polo tarafından kullanılmıştır. Venedik Cumhuriyeti'nin 1474-1477 yıllarında İran Büyükelçisi A. Contarini burayı Bakü Denizi olarak adlandırdı. Rusya'da Kaspiy adı 16. yüzyılın başlarında ortaya çıktı. Şu anda Hazar'ın çevresinde bulunan ülkelerde bu su havuzu şu şekildedir: Azerbaycan'da Hazar (Hazarlar, V-X. yüzyıllarda denizin Kuzeybatı kıyısında yaşayan Türkçe konuşan bir millettir), İran'da Mazandaran, Kazakistan ve Türkmenistan'da Hazar Denizi olarak adlandırılmaktadır. Toplamda, farklı zamanlarda, farklı halklar Hazar Denizi'ne 70'e kadar isim verdi. Prof.Dr. G.Gul (1956), Hazar Denizi'nin 30'a kadar adını listeler (Barsegov, 1998).

Her şeyden önce, deniz seviyesine bağlı olarak fiziksel parametrelerinin değiştiğine dikkat edilmelidir. Şu anda Hazar Sahil şeridinde 4800 km'de (adalarla birlikte 6000 km) beş devlet bulunmaktadır. Bu ülkelerin sahip olduğu kıyı şeridinin uzunluğu şu şekildedir: Azerbaycan Cumhuriyeti 813, Kazakistan 1422, İran İslam Cumhuriyeti 728, Rusya Federasyonu 747, Türkmenistan 1035 km'dir. Genel olarak deniz, meridyen boyunca 1200 km'ye kadar uzanan Latince S şeklinde şekillendirilmiştir. Maksimum genişliği 435 km ve minimum genişliği 196 km'dir. En büyük derinliği, güney kesimindeki Lankaran çukurudur 1025 m'dir. Batigrafik eğriye göre hesaplanan ortalama derinlik 208 m'dir. Deniz seviyesi Dünya Okyanus seviyesinin -27,03 m altındadır. Bu deniz seviyesinde, yüzölçümü 392.600 km² ve su hacmi 78.648 km³ olup, Dünya'daki toplam göl su kaynaklarının %44'ünü oluşturmaktadır.

Hazar Denizi'nin su toplama alanı 3,1 ila 3,5 milyon km² arasındadır ve bu bölge kuzeyden güneye 2.500 km uzanmakta, dünyanın kapalı su kütlelerinin% 10'unu oluşturmakta ve batıdan doğuya genişliği yaklaşık 1000 km'dir. Hazar Denizi'nin seviyesindeki değişimin temel sebebinin iklim faktörü olduğunu dikkate alırsak Hazar Denizi'ne Dünya gezegeninin geniş bir bölgesinin iklim ve çevresel göstergesi denilebilir. Morfolojik yapıya ve fiziksel ve coğrafi koşullara göre Hazar Denizi genellikle Kuzey, Orta ve Güney Hazar olmak üzere üç farklı bölüme ayrılmıştır. Kuzey ve orta Hazar arasında koşullu bir sınır olarak Çeçen adasını ve Tüb-Karagan burnunu birbirine bağlayan çizgiler, Orta ve Güney Hazar ise Çilov adası ve Gulu burnunu birbirine bağlayan çizgiler kabul edilmiştir (Cherniavski, 2002, s. 86).

Tablo 3.1. Hazar Denizi Yüzey Alanları ve Farklı Seviyelerdeki Su Hacimleri

Deniz seviyesi, m	Alanı, bin km ²				Su hacmi km ³			
	Kuzey Hazar	Orta Hazar	Güney Hazar	Toplam	Kuzey Hazar	Orta Hazar	Güney Hazar	Toplam
- 24,0	141,0	139,1	153,8	433,9	856	27170	51857	79883
- 24,5	134,5	139,9	153,2	426,7	787	27100	51780	79667
- 25,0	128,0	138,9	152,6	419,5	722	27031	51704	79457
- 25,5	121,6	138,8	152,0	412,4	660	26962	51628	79250
- 25,5	121,6	138,8	152,0	412,4	660	26962	51628	79250
- 26,0	115,2	138,6	151,3	405,1	601	26892	51552	79045
- 26,5	109,6	138,4	150,6	398,6	545	26823	51477	78845
- 27,0	104,6	138,2	149,8	392,6	492	26754	51402	78648
- 27,5	99,4	137,9	149,1	386,4	442	26685	51327	78454
- 28,0	90,1	137,7	148,5	373,3	397	26439	51245	78081

Kaynak: <https://tothostel.ru/tr/pomosch-turistu/kaspiiskoe-more-karta-kaspiiskoe-more-krupneishee-ozero/>

Kuzey, Orta ve Güney Hazar bölgesi sırasıyla toplam deniz alanının % 25, %36 ve %39'una eşittir. Denizin kuzey, orta ve güney kısımlarının maksimum derinlikleri 25 m, 788 m, 1025 m, orta kısımları ise 4,4; 192 ve 345 m'dir. Hazar'ın Kuzey-Güney hattı boyunca uzunluğu yaklaşık 1200 km, en dar noktasında genişliği 195 km, en geniş noktasında genişliği 554 km (ortalama genişliği 320 km), sınırlarının toplam uzunluğu 6500 km, toplam alanı yaklaşık 370 bin km²'dir. Hazar'daki su seviyesi farklı zamanlarda yükselmiş veya düşmüştür. Bu, Hazar'ın toplam alanını etkilediği için Hazar statüsüyle yakından ilişkilidir. Böylece Hazar'ın doğu kıyıları batı kıyılarına göre daha düzdür. Bu da, sular yükseldikçe alanın genişlemesinin doğuya doğru daha da ileri genişlemesine ve böylece “orta hat”ın doğuya doğru kaymasına neden olur (Kazımlı, 2012, s. 112).

Tablo 3.2. Hazar Denizi'nin Modern Fiziksel Parametreleri

Sahesi	Toplam	371000-429140 km ²
	Kuzey kısım	92750-126596 km ²
	Orta kısım	133560-151626 km ²
	Güney kısım	144690-151018 km ²
Su toplama alanı	Genel	3,77 mln.km ²
	SSCB geçmiş)	3,5 mln.km ²
	İran	264min km ²
Hacmi	Toplam	75600 km ³
	Kuzeykısım	900 km ³
	Orta kısım	26400 km ³
	Güney kısım	48300 km ³
Uzunluğu	Kuzeyden Güneye	1204-1225 km
	Batıdan Doğuya	330 km (orta)
Orta/mak/derinlik	Kuzey kısım	3,5m/20m
	Orta kısım	190m/788
	Güney kısım	300m/1025m
Sahil hattının uzunluğu	Toplam	4800km,
	Adalarla birlikte	6000 km'a kadar
	Azerbaycan	813km
	Kazakistan	1422 km
	İran	728 km
	Rusya	747 km
	Türkmenistan	1035 km
Tuzluluğu	Genel	12,85 ‰
	Kuzey kısım	5-10 ‰
	Orta kısım	12,7 ‰
	Güney kısım	13,0 ‰

Kaynak: hazar.org, 2019

3.2. Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü ve Tarihsel Süreci

Genel görüş, SSCB'nin dağılmasından sonra Hazar'a kıyısı olan devletlerin sayısının ikiden beşe yükselmesinin Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün yeniden gözden geçirilmesini gerekli kıldığı yönündedir. Bununla birlikte, Hazar'ın coğrafi özellikleri,

kapalı su havzası, deniz veya göl vb. olması nedeniyle yasal statüye ilişkin tartışmaları uzun ve çoğu zaman etkisiz kalmıştır. SSCB'nin dağılmasından sonra, BM Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS) çerçevesinde Hazar'a nasıl yaklaşılacağı konusunda anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Sözleşmenin 122. maddesi, kapalı veya yarı kapalı bir denizin tanımını “iki veya daha fazla devletle çevrili ve başka bir deniz veya okyanusa dar bir geçitle bağlanan veya iki veya daha fazla Devletin karasularından oluşan bir körfez, deniz havzası veya deniz olarak tanımlamaktadır. Hazar'ın diğer denizlerle ve okyanuslarla hiçbir bağlantısı yoktur. Tarihsel olarak Karadeniz'e su yolu ile bağlı olan Hazar, şu anda Volga ve Don nehirlerinin kollarına eklenen kanallar aracılığıyla Karadeniz ve Baltık Denizi'ne bağlanmaktadır (Çolakoğlu, 1998, ss. 15-17).

Hazar Denizi'ne bu kanallar aracılığıyla dünya okyanusu (açık denizler) ile bağlantısı dikkate alınarak yarı kapalı deniz statüsü verilirse, “coğrafi açıdan elverişsiz bir ülke” olarak Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın bu kanalları kullanma hakkı tanınmalıdır. Bu nedenle Don-Volga ve Volga-Baltık kanallarında uluslararası su yolu rejimi uygulanmalıdır. Rusya, bu kanalları tamamen kendi iç suları olarak kabul ederken, onlara uluslararası hukukun uygulanmasına karşı çıkıyor. Diğer nedenlerin yanı sıra Hazar'a “yarı kapalı deniz” statüsüne sahip olma olasılığı çok düşüktür.

Hazar bir göl olarak görülse de, statüsü kıyı devletleri arasında imzalanacak bir belge ile basitçe çözülmelidir. Çünkü modern uluslararası hukukta göllerin statüsüne dair özel bir hüküm yoktur. Hazar'ın göl olarak statüsüne ilişkin esas olarak iki öneri öne sürülmektedir. Bunlardan biri Hazar Denizi'nin ortak kullanımı, diğeri ise Hazar Denizi'nin sektörlere bölünmesi önerisidir. İlk öneriyi öne sürenler, Hazar'ın kıyı devletlerinin ortak mülkiyeti olduğunu ve kıyı ülkeleri arasında kat mülkiyeti (condominium) ilkesine göre eşit olarak bölünmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu önerinin hem uluslararası hem de Hazar deneyimlerine dayandığını iddia ediyorlar. Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesi önerisinin ise dünyada pek çok örneği vardır ve bu bölünme genellikle "orta hat" ilkesine göre yapılır. Hazar Denizi'nin statüsü sorunu, SSCB'nin çöküşüyle birlikte yeni devletlerin ortaya çıkmasından çok, bölgenin stratejik önemi ve doğal kaynakları ile ilgilidir. Bunu, Hazar Denizi'nin statüsüne ilişkin tartışmalarda bazı devletlerin istikrarsız ve spesifik olmayan pozisyonları daha açık bir şekilde göstermektedir. Ve genel olarak, tüm ülkelerin ortak çıkarlardan ziyade kendi siyasi ve ekonomik çıkarları açısından konuya yaklaşımı, sorunun çözümünde ciddi engeller oluşturmaktadır (Faruk, 1999).

Hazar'ın ve hatta petrolün bu bölgede kullanım tarihi oldukça eski olmasına rağmen, Hazar'ın uluslararası ilişkiler sorunu olarak hukuki statüsü modern anlamda 20. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır. Eski günlerde Hazar'la ilgili çeşitli belgeler, mevcut Rusya Federasyonu'nun mirasçısı olduğu devletler ile İran'ın İslam Cumhuriyeti'nin mirasçısı olduğu devletler arasında imzalanmıştır. 20. yüzyılın başlarına kadar imzalanan belgeler Sankt Petersburg (1723), Reşt (1732), Gülistan (1813), Türkmençay (1828) antlaşmalarıdır. Bu belgelerde yasal açıdan "statü" kavramı yoktu. Bu anlaşmalar esas olarak Rusya'nın askeri başarılarından sonra imzalandı ve Rusya'ya Hazar'a ayrıcalık kazandırdı.

26 Şubat 1921'de Moskova'da imzalanan Rusya-İran Anlaşması'nda Hazar'ın hukuki statüsüne daha fazla dikkat edildi. 26 maddelik anlaşmanın 3. maddesinde "üst düzey sözleşme yapan taraflar, 1881'de sınır komisyonu tarafından belirlenen sınır çizgisini İran ve Rusya arasında su sınırı olarak kabul etmeyi kabul ediyorlar. İmzalanan anlaşmalarda Hazar'ı paylaşmakla ilgili belirli noktalar belirtilmemiş, ancak Hazar'ı üçüncü ülkeler tarafından kullanmak yasaklanmıştır. Genel olarak, sonraki uygulama ve bazı kararlar, Hazar'ın hiçbir zaman iki kıyı devletinin ortak mülkiyeti olarak görülmediğini de göstermiştir. Örneğin 1949'da SSCB, Hazar'da İran'ın katılımı olmadan ve onunla istişarede bulunmadan petrol rezervlerinin geliştirilmesine başladı. İran buna hiçbir şekilde itiraz etmedi. SSCB'nin dağılması sonucunda dört yeni devletin (Rusya, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan) ortaya çıkmasıyla Hazar kıyı devletlerinin sayısı ikiden beşe yükselmiştir; bunlardan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan, Rusya ve İran'ın çıkarlarına aykırı olarak petrol ve doğalgazı küresel pazarlara taşımayı ve bölgeye yabancı yatırımcıları çekmeyi planlıyorlardı. Hazar statüsüyle ilgili tartışmalar böyle başladı (Gökçe, 2008, s. 72).

Hazar'ın statüsü sorununu çözmek için Hazar ülkeleri arasında beş taraflı (tüm Hazar devletlerinin katılımıyla), ikili ve çok taraflı toplantılar düzenlendi. Hazar devletleri ile bölge dışındaki ülkeler arasındaki toplantılarda statü meselesi de periyodik olarak tartışma konusu olmuştur. Hazar'ın statüsünü belirlemek için kıyı devletleri arasındaki ilk görüşmeler 1992-1993 yıllarında gerçekleşti ve taraflar arasındaki ciddi anlaşmazlıklar nedeniyle tartışmalar sonuçsuz kalmıştır.

Hazar'ın statüsüyle ilgili anlaşmazlıkları körükleyen faktörlerden biri Azerbaycan hükümeti ile Batılı şirketler arasındaki müzakere süreciydi. 1994 yılının başlarında

müzakereler sırasında Hazar'ın Azerbaycan bölgelerinde petrol ve gaz çalışmalarının devam etmesinden endişe duyan Rusya, bu vesileyle 28 Nisan 1994'te İngiltere'ye bir nota gönderdi. İran da benzer sorunlar yaşadı ve sert şikayetler de bulundu. Bununla birlikte, 20 Eylül 1994'te Azerbaycanla ve Batılı şirketler arasında Hazar'daki petrol üretimi “Yüzyılın Sözleşmesi” ile bağlantılı olarak imzalanan sözleşmeye Rus ve İranlı petrol şirketlerin de dahil etme adımları, bu ülkelerin sert tutumunu biraz hafifletmiş ve durumu kısmen Azerbaycan lehine değiştiren bir faktör haline gelmiştir (İşcan, 2010).

Hazar'ın statüsüne ilişkin ilk pratik sonuç, 11-12 Kasım 1996 tarihinde Aşkabad'da düzenlenen Hazar Devletleri Dışişleri Bakanları toplantısında elde edildi. Hazar'ın yasal statüsünün pekiştirilmesi gerekliliği ve kıyı ülkeleri için önemi göz önüne alındığında, toplantıda Hazar Denizi'nin hukuki statüsüne ilişkin Sözleşmenin hazırlanması için Hazar Devletleri Dışişleri Bakan Yardımcıları düzeyinde özel bir çalışma grubu kuruldu. Bu çalışma grubunun bazen aralıklı ve bazen daha yoğun bir şekilde toplantıları gerçekleştirildi. Hazar'ın statüsüne ilişkin müzakereler açısından Hazar Devlet Başkanları Zirvesi (Hazar Zirvesi) de büyük önem taşımaktadır. İlk Hazar zirvesi 23-24 Nisan 2002'de Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'ta gerçekleşti (İbrahimov, 1991, s. 46).

18-19 Mart 1996'da Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov'un Azerbaycan'a resmi ziyareti, 13 Mayıs 1996'da Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Türkmenistan'a yaptığı ziyareti sırasında Hazar meseleleri de görüşüldü. Ancak Aralık 1997'de Tahran'da düzenlenen İslam Konferansı Teşkilatı'nın (şimdi İslam İşbirliği Örgütü) Zirvesinde Türkmenistan yönetimi, Azerbaycan'ın “Sovyet döneminden beri kaldığını” iddia eden “deniz sınırlarının sınırlandırılması” haritasını sunarak, “Yüzyılın Sözleşmesi” kapsamında yabancı şirketlerle birlikte faaliyet gösteren “Azeri” ve “Çırağ” yataklarının Azerbaycan'ın değil Türkmenistan sektöründe olduğunu kanıtlamaya çalıştı. Asıl iddia, Azerbaycan tarafının “Kepez” ve Türkmenlerin “Sardar” olarak adlandırdığı alanla ilgiliydi. Bu iddia ilişkileri biraz gerdi, Azerbaycan ve Türkmenistan cumhurbaşkanları iki ülke arasındaki sorunların çözüm yollarını incelemek için ortak bir komisyon kurmaya karar verdiler (Kasım, 2014, s. 14).

Hazar Denizi'nin orta hat koordinatlarına ilişkin uzmanlardan oluşan bir panelin 2 toplantısı yapıldı, ancak artan anlaşmazlıklar toplantıları askıya aldı. Bundan sonraki yıllarda, iki ülke arasındaki müzakereler Kepez'in kaderine dair herhangi bir açıklık getirmedi. Diplomatik ilişkiler de bile bir süre ciddi bir soğukluk vardı ve büyükelçiler

geri çağrıldı. Türkmenistan Cumhurbaşkanı Niyazov'un ölümü ve Kurbankulu Berdimuhammedov'un seçilmesinin ardından ilişkiler biraz ilerledi.

Şekil 3.1. Hazar'ın Orta Hat Esasına Göre Paylaşımı

2007-2009 yılları arasında iki ülke cumhurbaşkanları İlham Aliyev ve Kurbankulu Berdimuhammedov arasında yapılan toplantı ve görüşmelerin genel olarak ilişkilere olumlu bir bakış açısı getirmesine rağmen, Hazar Denizi ile ilgili konularda ciddi bir ilerleme kaydedilmedi (Özdemir, 2007).

3.3. Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Sorununa Kıyı Ülkelerin Yaklaşımı

3.3.1. Rusya Federasyonunun Hazar sorununa yaklaşımı

Rusya Hazar statüsünün belirlenmesi açısından en etkili devlet olarak kabul edilebilir. Bu ülke Hazar'ın statüsüne ilişkin politikalarını birkaç kez değiştirmiştir. Rusya'nın 1993 ve 1996 yılları arasındaki konumu, 10-12 mil uzunluğundaki kıyı şeridinin ötesinde su kütlesinin ve deniz tabanının paylaşılması biçimindeydi. Rusya, Hazar'a “açık deniz” statüsünün verilmesine ve bu bağlamda “karasuları” ve “özel ekonomik bölge” gibi alanların tanımlanmasına karşıdır. Diğer bir değişle Rusya, 1982 yılının Eylül ayında BMDHS'nin Hazar Denizi'nin statüsüne ilişkin uygulamasına karşı çıkıyor. Bunu, ülke içindeki iki kanalın uluslararası hukukun konusu olduğu (dolayısıyla Don-Volga ve Volga-Baltık kanallarında uluslararası su yolu rejiminin uygulanması gerektiği ve Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın bu kanalları kullanma hakkının tanınması

gerektiği) ve Hazar'ın uluslararası müdahaleye açıklığı açısından kendi çıkarlarına aykırı olarak görmektedir. Rusya, pozisyonunun bu tutumuna temel olarak SSCB ile İran arasında 1921, 1935 ve 1940'ta imzalanan anlaşmaları gösteriyor (Cherniayski, 2002).

Kıyı ülkelerinin Dışişleri Bakanlarının 1996 Aralık ayında yapılan toplantısında, “45 mil” teklifini ırelı süren Rusya, 1997 yılında önce 12 mil (karasuları) + 20 mil (özel ekonomik bölge) teklifini sunmuş, daha sonra 1997 Aralıkta Azerbaycan uygulamasını örnek alarak Hazar Denizi'nin kendi ulusal sektöründeki petrol ve gaz sahalarının araştırılması ve ortak geliştirilmesi için uluslararası ihale ilan etmiştir. Rusya, 1998'den sonra deniz tabanının eşit uzaklıkta (orta hat) ve su kütlesinin paylaşılması prensibine göre dağılımını savundu. Böylece, 1998'den önce Rusya, Hazar'ın "ortak su kütlesi" veya "kapalı su havzası" olarak değerlendirilmesini ve 1998'den sonra Azerbaycan tarafının savunduğu "sınır gölü" tezine yaklaşmıştır (Naushabayeva, 1999).

Rusya 1998 yılına kadar ki pozisyonunda düşünüyordu:

- İran'a doğrudan erişimin tek yolu olan deniz yolunu koruyacak;
- Rusya, askeri gücünü kullanarak, Orta Asya cumhuriyetlerinin Hazar ve Kafkaslar üzerinden Batı ile (Türkiye ile birlikte) ekonomik ve politik bağlar kurmasını(petrol satmak da dahil) engelleyecektir;
- "Ortak kullanım" kuralı uygulandığı sürece, Hazar Denizi'nin kullanımına ilişkin kıyı devletlerinin ortak kararı önemli olacağından, Kazak ve Türkmen petrol ve doğalgazının, deniz tabanından (Trans-Hazar) Batıya Azerbaycan üzerinden taşınmasına izin vermeyecektir;
- Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın Hazar'daki doğal kaynaklar pahasına güçlü bir ekonomiye sahip olmalarını ve böylece Rusya'dan ekonomik olarak bağımsız olmalarını engellemek;
- Batılı ülkelerin bölgeye büyük yatırımlar yaptıktan sonra Rusya'nın bölgeye müdahalesi daha da zorlaşacağı için bu alandaki yatırımları önceden engellemek;
- Rusya aynı zamanda Hazar havzasının doğal kaynaklarından daha büyük bir pay alabilecektir.

Bir sonraki aşamada Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan'ın yabancı şirketlerle imzalanan petrol sözleşmelerinde yer almak ve bu iki ülkenin uluslararası pazarlara ihraç etmek istediği petrolün kendi topraklarından geçmesini sağlamak için Azerbaycan ve Kazakistan'la ilişkileri iyi tutmaya yönelik taktikleri seçti (Croissant, 1996, ss. 16-18). Bu

aynı zamanda Rusya'nın tutumunun hafifletilmesine de yol açtı. Öte yandan, 1998 yılına kadar olan süreçler, Rusya'nın “önleyici adımlarının” başarısız olduğunu ve Rusya'nın Hazar'ın statüsü konusunda daha pragmatik bir politika izlemeye başladığını gösterdi. Bunun sonucunda 1998'de Kazakistan'la, 2002'de Azerbaycan'la sözleşme imzalandı.

Vladimir Putin'in cumhurbaşkanı seçildikten sonra Rusya, diğer yönlerde olduğu gibi Hazar'a yönelik faaliyetlerini artırmaya başladı. Putin, cumhurbaşkanı seçildikten sonra Hazar'ın Rusya'nın “özel ilgi alanı” nda olduğunu söyledi ve Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün belirleme sürecinde eski Enerji Bakanı Viktor Kalyuzhny'yi özel temsilcisi olarak atadı. Kalyuzhny'nin önerileri arasında, “bir devlet Hazar'ın statüsüyle ilgili tartışmalarda sonuçların elde edilmesini engelliyorsa, diğer devletlerin zaman kaybetmeden adımlar atması gerektiği” fikri vardı ve bu da İran'ı rahatsız ediyordu (Shorokhov, 2012).

3.3.2. Azerbaycanın Hazar sorununa yaklaşımı

Hazar'ın statüsü sorunu Azerbaycan'ın dış politikasında en önemli iki alandan biridir. Özellikle Azerbaycan'ın Batılı şirketlerle petrol anlaşmalarının imzalanması aşamasında statü sorunu Azerbaycan'ın karşılaştığı en büyük engellerden biriydi. Çünkü statü sorunu bazen anlaşmaların imzalanmasını zorlaştırmış ve hatta bazı yabancı şirketleri petrol sahası geliştirme sürecinden uzaklaştırmıştı.

Azerbaycan tarafı Hazar statüsüyle ilgili “milli sektörler” tezini sürekli olarak savunuyor ve bunun iki şekilde gerçekleşebileceğine inanılıyordu. Azerbaycan'ın konumuna göre Hazar ya "sınır gölü" olarak değerlendirilmeli ve orta hat prensibine göre bölünmeli ya da “açık deniz” olarak değerlendirmeli ve 16 Kasım 1994'te yürürlüğe giren 1982 tarihli BMDHS'nin hükümleri Hazar'a uygulanmalıdır. Hazar, " sınır gölü "olarak sınıflandırılırsa ve orta hat prensibine göre bölünürse, her devletin kıyı şeridinde göre ulusal sektörleri olmalıdır. Azerbaycan'ın Hazar'ın “sınır gölü” olarak değerlendirilmesi ve kıyı devletleri arasında yönetim kurullarında egemen hakların tanınacağı şekilde onu sektörlere ayırma tezi, kendi bölgesinde zengin petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olan Kazakistan tarafından da desteklendi (Aras, 2001, s. 35).

Azerbaycan bu konunun gerekçesi olarak dünyanın diğer bölgelerinden örnekler vermiştir. Azerbaycan'ın bir başka önerisi - Hazara BMDHS'nin uygulanması, her kıyı devletine 12 mil karasu ve 200 mil özel ekonomik bölge hakkı veriyor. Rusya ve İran

doğal olarak buna da karşı çıktılar. 9 Kasım 1995 tarihinde referandumda kabul edilen Azerbaycan Anayasası'nın 12. maddesinde Azerbaycan topraklarının sayımında “Hazar'ın Azerbaycan sektörü” de belirtilmiştir. Böylece Azerbaycan, Hazar Denizi'nde milli bir sektöre sahip olduğunu anayasasında belirlemiş ve böylece hukuki bir talepte bulunmuştur. Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı tarafından 14 Aralık 1998 tarihinde, "her bağımsız Hazar devletinin kendi ulusal sektöründeki doğal kaynaklarından kullanma hakkı vardır" açıklaması yapılmış ve Hazar Denizi'nde hareket ve avcılık konularını düzenleyen 1921 ve 1940 anlaşmalarının Hazar Denizi'nin maden kaynakları ile ilgili konulara değinmediği vurgulanmıştır (İsmayılğızı, 2010, s. 3).

Azerbaycan Dışişleri Bakanı Elmar Memmedyarov, Nisan 2014'te düzenlenen Hazar Ülkeleri Dışişleri Bakanları toplantısında Hazar'ın hukuki statüsünün mutabakatında önemli ilerlemelere dikkat çekti. Konuşmasında Memmedyarov iki noktayı özellikle vurguladı. Bunlardan biri, bazı devletler tarafından askeri gücün gösterilmesine karşıydı. Memmedyarov Hazar Denizi'nden Hazar devletleri için diğer denizlere ve dünya okyanuslarına geçiş özgürlüğünün önemini vurguladı ve Hazar ülkelerinin gemilerinin iç sularda hareket etmesine kısıtlamalar getiren Rusya ve Trans-Hazar projesine karşı çıkan İran'a bir mesaj iletti. Genel olarak Azerbaycan Hazar'ın bir “sınır gölü” olduğunu ve ulusal sektörlere bölünmesi gerektiğini varsayar (Memmedyarov, 2018, s. 23).

Azerbaycan'ın konumuna göre;

- Hazar-Uluslararası sınır gölüdür;
- Hazar, her yöndeki orta hat prensibiyle (hava sahası, deniz yüzeyi, derinlik, dip) ulusal sektörlere bölünmelidir;

Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesi, eski SSCB'nin iş uygulamalarına ve o zamanki (1970 yılında kabul edilen) bölünmeye dayanmaktadır. Böylece Astar-Hasangulu hattının güneyi İran'a aittir. Bu hattın kuzeyi ise SSCB cumhuriyetleri arasında bölünmüştür; Fakat böyle bir bölünme zaten mevcut olduğu için, Hazar devletleri statüleri belirlenmeden önce kendi ulusal sektörlerinde çalışmaya başlayabilirler.

3.3.3. Türkmenistanın Hazar sorununa yaklaşımı

Hazar'ın statüsüyle ilgili görüşmede Türkmenistan'ın da istikrarlı bir konumu yoktu. İlk yıllarda Türkmenistan, Azerbaycan ve Kazakistan gibi Hazar'ı sektörlere ayırma tezini savundu. 1993 yılında Hazar'ın doğu kıyısında bulunan Çeleken madeni için yabancı

şirketlerle bile sözleşme imzaladı. 1996'da Türkmenistan, Hazar'ı 45 millik ulusal sektörlere ayırma ve diğer kısımları kıyı devletleri tarafından paylaşma fikrini destekledi (Abilov, 2013). Bu yaklaşım prensipte Rusya'nın konumuna yakındı. Ancak Türkmenistan daha sonra bu pozisyondan da uzaklaşmaya başladı.

Bir süre (1998 yılının Şubat ayına kadar) Hazar'ı “orta hat” ilkesine göre ayırmayı savundu ve hatta bu prensipte Azerbaycan'la anlaşmaya vardı. Fakat orta çizginin nereye gideceğine ilişkin anlaşmazlıklar bu iki ülke arasındaki çelişkiyi daha da kötüleştirdi (Azerbaycan orta çizgiyi hesaplamak için başlangıç noktasının Abşeron Yarımadası ve Çilov adası olmasını istedi, Türkmenistan ise bunu kabul etmedi). 1997 yılının Ocak ayında yaşanan bu gerginliğin ortasında, Azerbaycan'ın “Yüzyılın Sözleşmesi” kapsamında yabancı şirketlerle birlikte işlettiği "Azeri" ve "Çırağ" petrol sahalarının Türkmenistan'a ait olduğu iddia edilmiş ve bu alanların adları Türkmenbaşı olarak yeniden adlandırmıştır (Zhaissenbayev, 2004).

Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurad Niyazov'un 6-9 Temmuz 1998'de İran'a ziyareti sırasında, iki ülke başkanlarının 8 Temmuz 1998 tarihli ortak bildirisinde Rusya ile Kazakistan arasındaki anlaşma eleştirildi ve Hazar'ın tüm kıyı devletlerinin kabul ettiği statü belgesinin imzalanmasından önce Sovyet-İran anlaşmalarının geçerli olduğu vurgulandı. bundan önce de buna benzer tezler Türkmenistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Jolbars Kepbanov'un “Uluslararası İlişkiler Dergisi” için yazdığı bir makalede gündeme gelmiştir.

Görünüşe göre, Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan arasında anlaşmaya varıldığında Türkmenistan konumunu İran'a yaklaştırmaya çalıştı. Bunda hem Türkmenistan'ın yalnız kalmama arzusu, hem de İran'ın uluslararası pazarlara (özellikle de Türkiye'ye) erişim alternatifi olarak değerlendirilmesinde önemli bir rol oynadığı görülüyor. Bununla birlikte, İran'la yakınlaşmak, Türkmenistan'ın özellikle doğal gazını Türkiye pazarlarına ve buradan Avrupa'ya taşımak için bir boru hattı açmasına izin vermemiştir. İran sadece iç tüketim için Türkmenistan gazı satın alırken Türkiye kendi gazını sattı (Yapıcı, 2004).

Türkmenistan Cumhurbaşkanı seçilen Gurbanguli Berdimuhamedov, Saparmurat Niyazov'un ölümünden sonra Azerbaycan'la ilişkilerin iyileştirilmesi fonunda Hazar'ın statüsüyle ilgili tartışmalarda daha rasyonel bir tutum sergilemeye başladı. Bununla birlikte, Türkmenistan'ın 2009'da attığı bazı adımlar gerginliğin artması olarak görülüyordu. Böylece Türkmenistan Devlet Başkanı Gurbanguli Berdimuhamedov,

Azerbaycan'ın Hazar'daki tartışmalı alanlara ilişkin iddialarını incelemek ve yabancı petrol ve gaz şirketlerinin istihbaratına ve geliştirilmesine katılımının yasallığını incelemek için saygın uluslararası uzmanlara ve üst düzey avukatlara başvurmasını ve ardından hazırlanan belgeleri Uluslararası Tahkim Mahkemesine göndermesini emretti. Buna ek olarak, Cumhurbaşkanı Gurbanguli Berdimuhamedov, Türkmenistan Devlet Güvenlik Konseyi'nin genişletilmiş oturumunda, Hazar'da en kısa sürede Savunma ve Sınır Koruma Bakanlığı Deniz üssünün kurulması talimatı verdi. O arifede Türkmenistan Dışişleri Bakanlığı, Hazar bölünmesine ilişkin resmi duruşunu açıkladı. Türkmenistan'ın, deniz tabanının belirli bölgelerine haklarını belirleyen bir anlaşma imzalamadan kıyı ülkeleri arasında tek taraflı olarak çalışmaların yürütülmesine karşı oldukları belirtildi (Federov, 1996, s. 36).

Türkmenistan, Hazar'ın orta hat prensibine göre ayrılmasını savunuyor. Dünya pratiğinde, “özel durumlar” göz önüne alındığında orta çizgiyi belirleme pratiği de vardır. 1982 BMDHS'nin uygulanmasına bazı engeller getiren bu ” özel durumlar "dır. Bu faktörü dikkate alan Aşgabat, Hazar Denizi'ni Türkmenistan ile Azerbaycan arasında bölerken Abşeron Yarımadası ve Chilov Adası'nın dikkate alınmaması gerektiğini iddia ediyor. Türkmen Dışişleri Bakanlığı, Hazar Denizi'nde Abşeron Yarımadası ve Chilov Adası'nın "özel bir durum" yarattığı için Azerbaycan'ın orta çizgiyi belirlemede bu iddiadan vazgeçmesi gerektiğini söylüyor (Vinogradov, 2006, ss. 95-96).

Azerbaycan, Türkmenistan'la tartışmalı olan Kepez (Sardar) yatağının ortak geliştirilmesine yönelik bir öneride bulundu; bu da birçok uzmanın sadece uzlaşmacı bir seçenek olarak değil aynı zamanda Türkmenistan'a da faydalı olduğunu düşünüyor. Böylece, bu alanın ortak operasyonunda, üretilen hidrokarbon rezervlerinin Azerbaycan'ın yakınında bulunan boru hattı (Azeri-Çırağ-Güneşli) aracılığıyla taşınması mümkün olabilir. Bu, hem teknik ve hukuki sorunların yanı sıra hem de finansal maliyetlerde bir azalma anlamına gelir. Genel olarak, Türkmenistan'ın Hazar'ın statüsüne ilişkin konumundaki belirleyici faktörün Azerbaycan'la tartışmalı mevduatlar olduğu belirtilebilir. Bu anlaşmazlıklar olmasaydı, özellikle de Transkafkasya ile bağlantılı olarak Azerbaycan'la işbirliğine büyük önem veren Türkmenistan, muhtemelen uzun zaman önce Kazakistan ve Azerbaycan'la statü tartışmasında anlaşmaya varacaktı (Federov, 1996, s. 42) .

3.3.4. Kazakistanın Hazar sorununa yaklaşımı

1998 yılının Şubat ayına kadar Azerbaycan'la Hazar'ın statüsüne ilişkin benzer bir tutum sergileyen Kazakistan, Azerbaycan gibi Hazar'ı ulusal sektörlere ayırmayı savundu ve “ortak mülkiyet” fikrine şüpheyile yaklaştı. Kazakistan bu bağlamda Hazar'ın “iç deniz” olarak görülmesini ve 1982 tarihli BMDHS'nin hükümlerinin Hazar'a uygulanmasını istemiştir. Kazakistan Dışişleri Bakanlığı'nın resmi internet sitesinde “Hazar Denizi'nin hukuki statüsü” başlıklı materyalde özellikle vurgulanmıştır. Kazakistan, Rusya ve Azerbaycan ile imzalanan ikili ve üçlü belgelere büyük önem vermekte, Hazar'la ilgili beş taraflı tartışmaların yanı sıra diğer formatlardaki tartışmaların da önemli olduğunu düşünüyor. Kazak kaynaklarında Hazar için “Hazar Denizi” teriminin sürekli kullanımı dikkat çekicidir (Abdulkayyum, 2005, s. 33).

Unutulmamalıdır ki, Hazar'ın “orta hat” ilkesine göre sektörlere bölünmesi durumunda, en büyük pay sahibi olan ülke Kazakistan olduğundan "ortak mülkiyet" fikrinin uygulanmasından en çok zarar görecektir. 1998 yılında Rusya ile Hazar Denizi konusunda bir anlaşma imzalayan Kazakistan, sadece deniz tabanının sektörlere bölünmesini (orta hat ilkesine göre) ve deniz yüzeyinin ortak kullanımını desteklemiştir. Şu anda Kazakistan, Hazar komşularıyla hiçbir sorunu olmadığı ve Hazar'daki diğer devletlere herhangi bir statü (hegemonya iddiası) dikte etme niyeti olmadığı için statü tartışmalarına ateşli bir katılımcı değildir (Гильмутдинова, 2007).

Kazakistan Dışişleri Bakanı Erlan İdrisov, Nisan 2014'te düzenlenen Hazar Ülkeleri Dışişleri Bakanları toplantısında Hazar bölgesinde barış, istikrar ve işbirliğinin önemini vurguladı. Hazar'ın benzersizliğini dile getirib, bu bağlamda sorunların çözümüne yönelik yollar bulmanın önemini vurguladı.

3.3.5. İranın Hazar sorununa yaklaşımı

İran, Hazar Denizi'nin sektörlere bölünmesine şiddetle karşı çıkıyor. İran bunu, Batı'nın, özellikle de ABD'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki artan etkisinin, siyasi ve hatta askeri varlığının dolaylı bir nedeni olarak görüyor. Bu açıdan bakıldığında, 1990'ların başında İran için kararsızlık, İran'ın istediği çözüm kadar değerliydi. Öte yandan, diğer şeylerin yanı sıra İran SSCB'nin parçalanma sürecini, Hazar'daki gerçek varlığının son iki yüzyıl boyunca (Çarlık Rusyası ve SSCB karşısında) hissedilmediğine son verebilecek bir süreç olarak görüyordu. İran, bu durumun üstesinden gelmek için mevcut tarihi fırsatı kendi

lehine iyi kullanması gerektiğine inanıyordu ve bunun için Hazarın statüsü ile ilgili İran'a veto hakkını da tanıyan ortak kullanım ilkesini benimsemesi gerektiğini düşünüyordu (Vinogradov ve Patricia, 1996, ss. 36-37).

1998 Rusya-Kazakistan anlaşmasından sonra Hazar Denizi politikasında büyük ölçüde yalnız kalan İran (bazı açılardan Türkmenistan İran'a benzer taleplerde bulunsa da, İran Hazar Denizi'nin ortak kullanımında tek kalmıştır), yavaş yavaş pozisyonunda bazı değişiklikler yaptı. Aralık 1998'de Moskova'da (Özel İşçi Grubu toplantısında) Hazar Denizi'nin statüsüne ilişkin toplantıda, İran tarafı önceki pozisyonundan önemli ölçüde farklı olan yeni bir teklif ortaya koydu. Toplantıda konuşan İran Dışişleri Bakan Yard. Murtaza Sermedi, İran'ın Hazar'ı paylaşmayı arzuladığını, ancak kıyı ülkeleri arasında bölünmesi ve her devlete %20'lik bir pay verilmesi konusunda da sıcak olduğunu belirtti. Aralık 1998'de İran Ulusal petrol şirketi (NIOC), Hazar'ın güney kıyısında petrol sahalarını araştırmak için Royal Dutch/Shell ve British lasmo ile sözleşme imzaladı (Ghafouri, 2008, s. 86).

Haziran 2000'de Tahran'daki Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (ECO) zirvesinde İran, Hazar'ın statüsü nedeniyle Hazar'ı beş kıyı ülkesi arasında eşit olarak bölmeyi teklif etti. İran'ın bazı resmi kaynakları Hazar'ın sadece %14'nün İran'a ait olduğunu belirtse de, İran yöneticileri yeni bölgesel koşullara ve komşuluk ilişkileri yöntemine dayanarak yeni bir anlaşma kabul etmeyi ve Hazar Denizi kıyı sularının en az yüzde 20'sine İranın sahip olması iddiasını ırelı sürüyorlar.

17 Ocak 2013 tarihinde, İran'ın kuzeyinde bulunan Mazandaran eyaletinde, Hazar'ın esasen hukuki statüsüne ilişkin ikinci Ulusal Konferansta, İran Parlamentosu'nda Ulusal Güvenlik ve dış ilişkiler Komitesi üyesi Mehti Sunaya'nın önderliğinde Hazar'ın hukuki statüsüne ilişkin özel bir çalışma grubunun, kurulduğuna dikkat çekildi. Bu, İran'ın konuya olan odağını daha da arttırdığının bir göstergesi olarak gösteriyordu (Nesibli, 2000). İran Dışişleri Bakanı Muhammed Cevad Zarif, Nisan 2014'te düzenlenen Hazar Ülkeleri Dışişleri Bakanları toplantısında, İran'ın Hazar statüsüne ilişkin tutumunun değişmediğini ve bu tür değişikliklere gerek olmadığını düşündüğünü belirtti. Tahran, Hazar'da kıyı devletleri dışındaki herhangi bir ülkenin silahlı kuvvetlerinin varlığını kabul edilemez bulunduğunu kaydederek, "Maalesef bazı bölgesel oyuncular Hazar'ı sadece petrol ve gaz kaynağı olarak görüyor ve ekolojiyi unutuyorlar. İran, Hazar sorunlarını çözmek için kapsamlı, uzun vadeli, ortak çıkar adımlarının atılması gerektiğine inanıyor."

İran'ın Hazar Denizi'nin ortak kullanımına ilişkin beklentileri şu şekildeydi:

- İran'ın asıl amacı, Batılı güçlerin, özellikle de ABD'nin bölgeye yerleşmesini engellemektir;
- Batılı devletlerin Hazar'daki yatırımlarının güvenliğini sağlamak için attığı adımlar (bölgede askeri güç bulundurmak, işbirliği yaptıkları kıyı devletlerinin askeri ittifaklara dahil edilmesi vb.) İran tarafından ciddi bir tehdit olarak görülüyor;
- İran, tarihin hiçbir döneminde Hazar'da Rusya ve SSCB karşısında önemli bir varlık gösteremedi. SSCB'nin dağılmasından sonra böyle bir fırsatın ortaya çıktığını düşünüyordu;
- İran, Kazakistan ve Türkmenistan'ın petrol ve doğalgaz hatlarını kendi topraklarından geçecek uluslararası pazarlara taşınmasını istiyor. Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesi, bu boru hatlarının Hazar'ın dibinden Azerbaycan üzerinden geçmesine izin verebilir. Bunu önlemenin tek yasal yolu İran'ın Hazarda veto hakkı elde etmektir;
- Bu bölgedeki Türk cumhuriyetleri arasındaki işbirliğinden kaynaklanabilecek güçlü birlik, İran'ın bölgesel hedeflerine uymuyor;
- İran'ın şu anda müttefiki olarak gördüğü Rusya ile doğrudan iletişim kurulabilmesinin tek yolu Hazar'dadır. İran'a yönelik yaptırımların çok zor olduğu, tüm hayati ve stratejik alanları kapsadığı günlerde Rusya, Hazar aracılığıyla bu yaptırımları ihlal etme fırsatına sahiptir. Hazar'ı sektörlere ayırmak bu olasılığı ortadan kaldırabilir.

3.4. Hazar'ın Hukuki Statüsünün Düzenlenmesi Yönünde İmzalanan Anlaşmalar:

1. 26 Şubat 1921'de Rus Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile İran arasında imzalanan İran-Sovyet Dostluk Antlaşması. Antlaşması, 1881'de sınır komisyonu tarafından belirlenen sınır çizgisinin İran ve Rusya arasında su sınırı olarak kabul edilmesini kabul etmektedir. 1813 ve 1828 tarihli antlaşmaları güncelleyen bu belge ile İran'a Hazarda yeni haklar verdi. Tüm bunlara rağmen, SSCB her zaman balıkçılık, nakliye, doğal kaynakların kullanımı ve askeri gücün korunmasında kendine avantaj sağlamıştır.

2. 1935'te İran ile SSCB arasında imzalanan "ticaret, denizcilik ve yerleşim" sözleşmelerinde Hazar Sovyet-İran Denizi olarak görülüyordu.

3. 25 Mart 1940'da imzalanan Ticaret ve nakliye anlaşması. Bu sözleşme, serbest navigasyon da dahil olmak üzere Hazar Denizi'nde İran-Sovyet eşit faaliyetlerini kolaylaştırdı. Her iki taraf da balıkçılar için sınırlarının 10 mil yakınında bölge ayırdı. Ancak Sözleşme, Hazar Denizi'ndeki taraflardan hiçbirine toprak egemenliğini sağlamamıştır.

4. 16 Eylül 1996'da Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in Bakü'ye yaptığı ziyarette Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ile Nazarbayev arasında Hazar Denizi'nin hukuki statüsü, Hazar devletlerinin denizin maden ve biyolojik kaynaklarının araştırılması, geliştirilmesi ve kullanımı konusunda geniş çapta müzakereler yürüterek "Hazar Denizi konusunda Ortak Bildiri" imzalandı.

5. Hazar'ın bölünmesiyle ilgili ilk belge Rusya ile Kazakistan arasında imzalandı. 6 Temmuz 1998'de imzalanan "Kazakistan Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu arasında, Hazar Denizi'nin kuzey kesiminin tabanının deniz tabanının topraklarının kullanımına ilişkin egemen hakların gerçekleştirilmesi amacıyla bölünmesine ilişkin anlaşmaya" ek olarak 13 Mayıs 2002 tarihli protokol de imzalandı.

6. 9 Ocak 2001'de Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Azerbaycan'a ziyareti sırasında Putin ile Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev arasında Hazar'ın statüsüne ilişkin ortak bir bildiri imzalandı. Bu ortak açıklamada, hem Rusya hem de Azerbaycan için önemli olan anların eşit olarak işaretlendiği belirtildi. Bu belge ile Rus tarafı bir kez daha "orta hat" ilkesine göre bölünmeyi kabul etti ve diğer devletlere (İran ve Türkmenistan) teklif etti. 29 Kasım 2001'de Azerbaycan Cumhuriyeti ile Kazakistan Cumhuriyeti arasında Hazar Denizi'nin tabanının bölünmesine ilişkin anlaşma imzalandı ve 27 Şubat 2003'te ona ek olarak protokol imzalandı.

7. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in 23-24 Eylül 2002 tarihinde Rusya'ya yaptığı ziyaretin ilk gününde "Azerbaycan Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu arasında Hazar Denizi'nin dibindeki sınır bölgelerinin bölünmesine ilişkin anlaşma" imzalandı.

8. 14 Mayıs 2003'te "Azerbaycan Cumhuriyeti, Kazakistan Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu arasında Hazar Denizi tabanının kıyı bölgelerinin sınır çizgilerinin kesişme noktasına ilişkin anlaşma imzalandı" imzalandı.

3.5. Hazar Bölgesinde Transit ve İletişim Sistemlerinin Oluşumunda ve Geliştirilmesinde Uluslararası Projelerin Rolü:

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin zengin enerji kaynakları, ekonominin önemli ve hızlı gelişmesine olumlu etki eden, ancak bölgedeki farklı ülkelerin çıkarlarını belirleyen ve ilişkilerin gerginleşmesine yol açan ana faktörlerden biridir. Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan Cumhuriyeti transit telekomünikasyon sistemlerini daha da geliştirmiş ve çeşitli ulaşım ağları kurmuştur. Kalkınma koridorlarının sadece ekonomik büyümeyi ve bölgesel entegrasyonun gelişimini etkilemekle kalmayıp aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerin uluslararası pazara daha fazla erişmelerine de yardımcı olduğu belirtilmelidir. Asya ve Avrupa dünyanın en etkili iki bölgesi olduğu için, gelecekte ortak bir Avrasya pazarının, mal ve hizmetlerin serbest dolaşım rejiminin kurulması olasılığı her geçen gün artmaktadır. Söz konusu bölgeler arasındaki artan bağlantılar, transit devletlerin bir ulaşım koridorunu güvence altına almak için bölgeye daha iyi katılım ihtiyacını belirlemektedir. Avrasya'daki çoğu ülke, bölgedeki kıtalararası ve alt bölgesel ulaşım koridorlarının gelişimine özel önem vermektedir, bu nedenle toprakları üzerinden Avrupa ve Asya'ya transit taşımacılığın gerçekleştirileceği ülkelerin ulaşım yollarının etkin bir şekilde işletilmesi özel dikkat gerektirmektedir (Aslanlı, 2014, s. 4).

Azerbaycan'ın elverişli ekonomik konumu, Doğu-Batı ve Kuzey-Güney ilişkilerine özel önem vermesine yol açmış, bu elverişli jeo-ekonomik alanda tarihsel olarak ticaret koridoru olarak hareket etmiştir. Şu anda Doğu ile Batı arasında stratejik köprü rolünü oynayan Azerbaycan, elverişli transit öneme sahip bölgesel projelerin gerçekleştirilmesinde lider statüsünü sağlamıştır. Ulaşım ve iletişim bağlantıları Hazar bölgesi ve Orta Asya'nın ekonomik gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Azerbaycan, bölgedeki uluslararası şirketlerle işbirliği yapan ilk devlet olarak, bölgenin transit-iletişim sistemlerinin yeniden inşasında ve yeni altyapının oluşturulmasında inisiyatif alan ilk ülke oldu. Azerbaycan'ın Hazar bölgesindeki çok elverişli konumu ülkeyi bölgenin transit ve iletişim sisteminin önde gelen devletine dönüştürmeyi mümkün kılmıştır (Hasanli, 2018).

Azerbaycan'ın transit iletişim sisteminde Hazar ve Orta Asya bölgelerindeki ülkelerle işbirliği ilişkilerinin gelişmesi onun bir sıra önemli ekonomik yeri ve rolü ile bağlantılıdır:

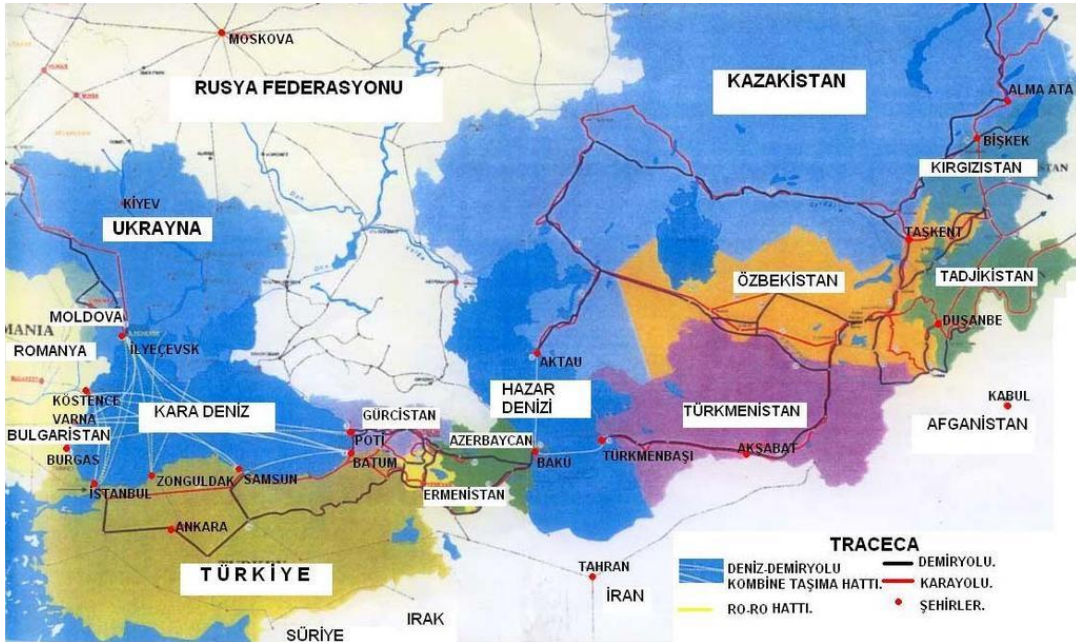
-Bölgenin dünya çapındaki hidrokarbon kaynaklarının zenginliği;

-Yirminci yüzyılın sonunda dünyanın en önemli küresel projelerinden biri olan eski "İpek Yolu" Azerbaycan'da merkezi bir konuma gelmesi;

-Basra Körfezi, Akdeniz ve Karadeniz havzaları ülkelerinin ekonomik ilişkilerinde önemli rol oynayan deniz taşımacılığının cumhuriyet topraklarından geçmesi;

-Avrupa ve Asya ülkeleri arasında etkili ekonomik bağların gelişmesine katkıda bulunan Avrupa-Kafkasya-Asya ulaşım koridorunun doğrudan cumhuriyet topraklarında merkezileştirilmesi;

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dünya ekonomisine entegrasyonu ülkenin ekonomik gelişiminde çok önemli bir rol oynamaktadır. Bu yönde ilk adım Brüksel'de Mayıs 1993'te Avrupa Birliği ülkeleri ile Güney Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri Ulaştırma bakanlarının bir araya gelmesiydi. Bu toplantıda TRACECA'nın Avrupa-Asya ulaşım koridorunun kurulması programı önerildi. 35 ülkenin TRACECA programına katılımı, katılımcı ülkelerin entegrasyon süreçlerinde, Kafkasya'nın Asya ve Avrupa ülkeleriyle ekonomik ve kültürel işbirliğinin genişletilmesinde büyük önem taşıyordur (Nazarbayev, 2002, s. 47).

Şu anda TRACECA programına 13 ülke dahil edilmiştir: 5 Avrupa ülkesi, 3 Kafkasya, 5 Orta Asya ülkesi. TRACECA programı, üye ülkelerin alternatif ulaşım yolları aracılığıyla

Avrupa ve dünya pazarlarına erişimini genişleterek üye ülkelerin siyasi ve ekonomik bağımsızlığını desteklemektedir. Bu program bölgesel işbirliğinin genişlemesine katkıda bulunur, uluslararası finans kurumlarının ve özel yatırımcıların yardımını teşvik eder. TRACECA programının temel amacı, modern bir ulaşım sistemi, altyapı ve ulaşım sistemleri oluşturmak ve bu sistemleri Trans-Avrupa ağlarıyla birleştirmektir. Bu program, AB Komisyonu'nun aktif yardımı ile üye ülkelerdeki iletişim tesislerinin geliştirilmesi, gümrük ve tarife politikalarının iyileştirilmesi, 40 adet ilgili yasal düzenlemenin hazırlanmasını ve personel eğitimini öngörmektedir (Turan, 2010).

Bu nedenle, son yıllarda TRACECA ulaşım koridorundaki yük akışını artırmak için ulaştırma sektörünün teknik donanımının iyileştirilmesi, karayollarının, demiryolu hatlarının ve köprülerinin restorasyonu ve inşası, demiryolu araçlarının, gemilerin, feribotların ve liman tesislerinin onarımı için bazı çalışmalar yapılması alanında bir dizi önlem alınmıştır. TRACECA programı, Kafkasya'nın Asya ve Avrupa ülkeleriyle ekonomik ve kültürel işbirliğinin genişlemesinde büyük önem taşımaktadır. Denize çıkışı olmayan ülkelere giden yollar ve bu ülkelere, özellikle petrol ve doğal gazın yanı sıra diğer hammaddeler için de yeni ulaşım yolları, mevcut ulaşım ve ticaret kanallarına çok değerli bir alternatif olacaktır (Nazarbayev, 2002, ss. 62-63).

TRACECA, Avrupa ve Asya arasındaki ikili ticaret ilişkilerinin önünü açacak. Büyük hacimli sanayi üretimine sahip Avrupa, bir yandan mevcut üretim kapasitesini sürdürmek için enerji ve hammaddeye ihtiyaç duyarken, diğer yandan ürettiği malları satmak için yeni pazarlar arıyor.

TRACECA programının başlıca stratejik hedefleri şunlardır:

- Orta Asya ve Güney Kafkasya ülkelerinin Asya ve Avrupa arasındaki alternatif ulaşım koridorları aracılığıyla Batı pazarlarına erişimini sağlamak ve böylece ekonomik, politik ve kültürel gelişimlerine destek sağlamak;
- Güney Kafkasya ve Orta Asya'daki bağımsız devletler arasında bölgesel işbirliğini teşvik etmek; devletlere yapılan mali yardıma uluslararası finans kuruluşlarını dahil etmek;
- Avrupa-Kafkasya-Asya ulaşım koridorunun Trans-Avrupa ulaşım ağına bağlanması vb.

Tüm bunlardan TRACECA projesinin değerinin yeterince büyük olduğu sonucuna varılabilir. Azerbaycan'ın temel stratejik hedefleri bölgesel ekonomik ulusal çıkarlar doğrultusunda işbirliğini geliştirerek dünya ekonomisine entegre etmek ve BİM'in etkili konularından birine çevrilmeştir. Azerbaycan'ın bölgenin zengin petrol ve gaz kaynaklarına sahip olması, ülkenin Uluslararası ölçekte önemli bir transit rol oynamaktadır. Geçen yüzyılın 90'lı yılların ortalarında, dünyanın önde gelen enerji şirketleri ile stratejik açıdan önemli, umut verici işbirlikleri yapmaya başlayan Azerbaycan, aynı zamanda petrol ve doğalgaz kaynaklarını dış pazarlara ulaşımı için ulusal çıkarlara dayalı bir strateji hat yürütüyor. Bu hat enerji kaynaklarının çeşitlendirilmiş ulaşım güzergahlarına sahip olmak ve herhangi bir rota bağımsızlığı ilkesine dayanmaktadır. Bölgenin enerji kaynaklarının çok taraflı taşıma yolları hem Azerbaycan, hem de Azerbaycan petrol ve gazının ana alıcılarının ve bir bütün olarak Avrupa kıtasının çıkarlarını karşılamaktadır (Nazarbayev, 2002, ss. 67-68).

Petrolün bölgeye taşınması için önemli olan uluslararası transit koridorlar aşağıdaki küresel öneme sahip projeler çerçevesinde uygulanmaktadır:

- Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhracat Boru Hattı
- Bakü-Grozni-Novorossiysk (Kuzey Rotası)
- Bakü-Tiflis-Supsa (Batı Rotası)

4. BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN CUMHURİYETİ'NİN PETROL STRATEJİSİ VE PETROLÜNÜN KÜRESEL PAZARA ÇIKARILMASI

4.1. 18 Ekim 1991 İkinci Kez Bağımsızlığın İlan Edilmesi

4.1.1. Bağımsızlıktan sonraki ilk dönem (1991-1994)

Bağımsızlıktan sonraki ekonomik gelişme döneminin doğru bir şekilde değerlendirilebilmesi için, özellikle bağımsızlığın kazanıldığı koşulları ve bağımsızlığın ilk yıllarında meydana gelen olayları dikkate almak gerekir. 1989-1991 yılları, siyasi bağımsızlığa ulaşılmaya çalışılan bir dönemdir. Bu dönemde bağımsızlık yolunda engellerle mücadele ediliyordu. Bu yıllardan sonra 1991-94 yılları bir geçiş dönemi olarak kabul edilebilir. 18 Ekim 1991 Anayasasının “Azerbaycan'ın devlet bağımsızlığına ilişkin” maddesinin kabul edilmesinden bu yana 30 yıldan fazla bir süre geçti. Bağımsızlığa kavuşmanın ağır ve zorlu mücadelesini dikkate alarak, Azerbaycan'ın gelişim sürecinde 18 Ekim 1991'de ne kadar önemli bir yer tuttuğunu daha iyi anlamak mümkündür. Halkın yerine kaybedilemeyecek bir milli servet olan bağımsızlığın korunması elbette elde edilmesinden çok daha zor ve karmaşıktır. Bu, Azerbaycan'ın bağımsızlıktan sonra yaşadığı süreçleri bir kez daha göstermektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanmış olan Azerbaycan'ın önünde bağımsızlığını sürdürmek için çözmesi gereken büyük sorunlar vardı. Böylece, 20. yüzyılın 80'li yıllarının sonunda Azerbaycan halkı önemli bir krize girdi; yönetimin zayıflığı; yasal aksaklıklar, etnik olarak bölücü gruplar ve halkın emeği ile elde ettiği ekonomik ve entelektüel potansiyelin gelişimi yerine düşüş dönemine girmişti (Mehtiyev, 1994, s. 23). Bütün bu sorunları çözebilmek için, ülkenin doğal, teknik, ekonomik ve entelektüel potansiyelini, sosyal ve politik enerjisini faydalı bir şekilde kullanmak için mantıklı ve çok yönlü bir iç ve dış politika tasarlayıp uygulamak gerekliydi. Bununla birlikte, sorunları çözmek için ciddi adımlar atılmış olsa da, 1990'ların başında Azerbaycan'da ekonomik durgunluk ve krizin yaşandığı yıl oldu. Ekonominin genel dengesi için gerekli reformların gerçekleştirilememesi, devlet bütçesinin çoğunu savaşa harcaması, toprakların %20'sinin işgal edilmesi ve 1 milyondan fazla insanın mülteci durumuna düşmesi, yabancı yatırımların ülke ekonomisine çekilememesi ve sanayi sektöründe özelleştirmenin fiilen başlatılamaması gibi eksiklikler Azerbaycan ekonomisinde ciddi bir krize yol açmış Azerbaycan ekonomisini ciddi bir krize sürüklemiştir. Serbest piyasa ekonomisine geçiş stratejisinin belirsizliği nedeniyle, bu yıllarda uygulanmaya teşebbüs

edilen ekonomik çözümler tutarsızdı. 1992 ve 94 yılları arasında enflasyon 4 haneli rakamlara yükseldi. Para politikasındaki sorunlar ve eksiklikler ekonomik krize yol açmıştı. Krediler çoğunlukla banka yöneticilerinin kişisel çıkarları için veriliyordu. Ekonomik kriz, üretimin hızlı bir şekilde azalmasına, fiyatların yükselmesine yol açmış, ayrıca devlet bütçesi ciddi bir açık vermişti. Vergi tahsilat sistemindeki çelişkiler, enflasyona bağlı vergi oranlarının erozyona maruz kalması gibi nedenlerden dolayı devlet bütçesinin gelir oranı keskin bir hızla azalmıştır. Devlet işletmelerine ve tarım sektörüne büyük miktarda kredinin yararsız ve kontrolsüz kullanımı ekonomik durumu daha da kötüleştirmişti (Bal, 1998, s. 17). Bu dönemde dış ticaret rakamları da giderek daha olumsuz bir eğilim kazanmaya başlamış ve ödemeler bilançosundaki açıklar artmaya başlamıştır. Ekonomik krizin acı verici sonuçlarından biri, para biriminin değer kaybetmesiydi. Özel Mülkiyet Yasası Haziran 1991'de kabul edildi. 1992 yılının başında fiyatların serbestleştirilmesi gerçekleştirildi. Aynı yılın Ocak ayında katma değer vergisi getirildi. Nisan ayında Yabancı Yatırım Kanunu ve Ağustos ayında Ulusal Bankacılık Kanunu yürürlüğe girdiğinde manat piyasada para birimi olarak işlem görmeye başladı.

4.1.2. Bağımsızlığın ilk yıllarında petrol ve gaz sanayisinde genel durum:

Azerbaycan'ın ekonomik hayatında tarihsel olarak önemli bir rol oynayan petrol sanayisi, Rus İmparatorluğu zamanına kadar uzanmaktadır. Ama aynı zamanda Sovyet döneminde ülke çapında da önemli sektör olarak lider konumlarda bulunmuştur. Fakat 20. yüzyılın 80'lerinden beri derinleşen ekonomik kriz, Azerbaycan ekonomisi dahil, SSCB'nin tüm sosyo-ekonomik durumunu etkiledi, petrol ve gaz endüstrisi de büyük darbe aldı. Sovyetler Birliği'nin bir parçası olan, diğer cumhuriyetlerle yakın ekonomik bağları olan Azerbaycan, bir siyasi-ekonomik sistemin hızla çökmesi ile uzun yıllar boyunca oluşan geleneksel satış temellerinden ve kendi üretim alanları için gerekli malzemelerden mahrum kaldı (Atakişiyev, 2009, s. 5).

Azerbaycan'ın SSCB mekanında karşılıklı entegrasyon seviyesinin karakterize edilmesi cumhuriyetin ekonomik potansiyelini etkileyen bir takım gerçekler zararın boyutunu açıkça göstermektedir. Yani o dönemde Azerbaycan'ın Toplam ithalatın yüzde 73'ü ve ihracatının yüzde 94'ü Sovyet cumhuriyetleriyle mevcut ekonomik bağların payına düşüyordu. Yabancı ülkelerle ticaret ilişkileri bağımsız değil, SSCB'nin genel ekonomisi işbirliği çerçevesinde kurulmuştur. Bu bağlantıların düşüşü üretim kaybına, sanayide derin düşüşe, işletmelerin işlerinin felç olmasına, toplumsal gerilimin artmasına yol açtı. Öte yandan Dağlık Karabağ'da Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı askeri saldırganlığı,

Cumhuriyet topraklarının yüzde 20'sinin işgal edilmesi, 1 milyondan çok Azerbaycan Türklerinin işgal olmuş topraklardan tahliye edilmesi bağımsızlık yoluna yeni giren bir ülkenin Ekonomik potansiyeline yıkıcı bir darbe indirdi.

Aynı zamanda ülkede hüküm süren istikrarsız siyasi durum, devlet yönetim yapılarının verimsiz faaliyeti sosyalist ekonomik sistemin çökmesi koşullarında faaliyetler yeni-piyasa ekonomisine geçişi sağlayan gerekli reformlar Ekonomik krizi daha da yavaşlatıyor, makroekonomik durumun gitgide ağırlaşmasına neden oluyordu. Bu faktörlerin etkisi altında ülke ekonomisinin sürekli zayıflaması gayri safi yurtiçi hasılanın yıldan yıla üretimindeki keskin düşüşle görülmektedir. Geçen yüzyılın 90'lı yılların başında GSYH yılda yüzde 20'den fazla azalıyordu. Sürekli ekonomik durgunluk ülkenin sanayi potansiyelinde ağır etki gösteriyordu. Bu nedenle sanayi üretimi de hızla düşüyordu. Sanayi üretiminin hacmi ise 1991'de %91 idise, 1994'te %38 seviyesine kadar düşmüştür.

Görüldüğü gibi, ülke ekonomisi de dahil olmakla sanayi üretimi alanını sarmış kriz süreci yıldan yıla büyüyerek genişlemiş, keskin bir karakter almıştır. Bunun da sonucunda ekonominin tüm alanlarla birlikte, geleneksel olarak önde gelen petrol ve gaz endüstrisi çok zor durumla yüz yüze kalmıştır. Tabii ki, tüm ülke ekonomisinde olduğu gibi, petrol ve gaz endüstrisindeki düşüşün ana nedenlerinden biri, sermaye yatırımda yıldan yıla keskin bir düşüşün olmasıydı. 1980-90'lı yıllarda petrol ve gaz üretiminde önde gelen yeri açık deniz madenleri tutuyordu. Çünkü karadaki yataklarda uzun süreli kullanım sonucunda hidrokarbon rezervleri çoğunlukla çıkarıldı. Bu nedenle, tükenmekte olan karadaki yatakların aksine açık deniz yataklarının işletilmesi için modern gereksinimlere uygun olarak doğru organizasyon yürütülmesi çok önemlidir. Ancak, önerilen görevler için finansman eksikliği yapılmasına izin vermedi. 1990'da açık deniz madenlerinde 572.6 milyon dolar miktarında finans desteği ayrıldıysa, bir sonraki yıllar içinde bu miktar kademeli olarak 1993 yılında 72,6 milyon dolara, 1994'te 17,6 milyon dolara kadar düşmüştür. Böylece 1990-1994 yılları arasında gelecek vaat eden deniz yataklarının geliştirilmesi için harcanan mali kaynaklar 32,5 kez azaldı (Aliyev. 2003, s. 138)

Doğal olarak aynı durum, petrol ve gaz endüstrisinin ana alanında sondaj işlemlerinde de gözlemlenmiştir. Yani bu yüzden, 1990 yılında bu alandaki yatırım miktarı 219,3 milyon dolar olarak gerçekleştiği halde 1991'de 155 milyon dolar, 1992'de 119 milyon dolar, 1993'te 31,4 milyon dolar ve 1994 yılında 5,8 milyon dolara kadar düştü.

Petrol ve gaz kuyularının sondajına finansal yatırımlar 39,8 kat düştü. Şüphesiz petrol ve gaz yatırımlarında keskin bir düşüş sanayinin tüm alanlarını ciddi şekilde etkilemeden geçemedi. Önemli finansal ve teknik tedarik yeteneklerinin keskin kısıtlama sonucunda arama ve işletme - sondaj işlerinin hacmi belirgin bir şekilde azaldı. Bu da petrol ve gaz üretiminde istikrarlı bir düşüşe neden oldu. Geçen yüzyılın 90'lı yılların başında Azerbaycan'da sondaj çalışmalarının dinamiklerine bakıldığında, 1994 yılında keşif sondajın 1994 seviyesinin sadece %6.5'i, istismar sondajın %38 olduğu görülmektedir. Sonraki bir kaç yıl boyunca da istikrarsız kalmaya devam ediyordu. Bu faktörlerin etkisi altında faaliyet gösteren kuyuların sayısı yıldan yıla azalmaya devam ederek 1991'de 9290'dan 1995'in başında 5.424'e düştü. Aktif olmayan kuyular sayısı aynı dönemde 501'den 4.170'e yükseldi. Mevcut durumda, petrol üretimi de düşmeye devam ediyordu. İstatistiksel göstergeler de bu manzarayı gözlemlememizi sağlıyor (Abdullayev, 2006). Aşağıdaki tablo, petrol endüstrisindeki düşüşün net bir resmini vermektedir:

Tablo 4.1. 1987-1994 Yıllarda Petrol Üretiminin Düşüş Cetveli

Yıllar	Petrol üretimi (bin t)	Karşılaştırmalı üretim hacmi (%)	
		bir önceki yıla göre	1987'ye kıyasla
1987	14280,0	-	-
1988	13740,8	96,2	96,2
1989	13159,1	95,8	96,2
1990	12512,6	95,1	87,6
1991	11941,8	92,4	83,6
1992	11084,2	92,8	77,6
1993	10295,0	92,9	72,1
1994	9562,5	92,9	67,0

Görüldüğü gibi, 1987'de Azerbaycan topraklarına göz dikmiş ermeni işgalcılarının baş kaldırdığı ve sosyo-politik istikrarın bozulması arifesinde petrol üretimi 14,3 milyon ton olmuşsa, 1990 yılında yaklaşık 2 milyon ton düşerek 12,5 milyon ton, 1994 yılında ise 3 milyon tonluk bir düşüşle 9,5 milyon ton oldu. Yani, 1990'da 1987'ye kıyasla üretim %12,4 oranında azaldıysa, 1994'te %33 oranında azaldı ve 7 yıl önceki seviyenin %67'sini oluşturunuyordu (İbrahimov, 1991).

Aynı durum gaz üretiminde de kendini gösterdi. Geçen yüzyılın 90'lı yılların başında gaz üretimindeki düşüşün dinamikleri aşağıdaki tabloya yansımıştır:

Tablo 4.2. 1990-1994 Yıllarda Gaz Üretiminde Düşüş Cetveli

Yıllar	Gaz üretimi (milyon m ³)	Karşılaştırmalı üretim hacmi (%)	
		bir önceki yıla göre	1990'a kıyasla
1990	9926	-	-
1991	8621	86,9	86,9
1992	7872	91,3	79,3
1993	6805	86,5	68,6
1994	6379	93,7	64,3

Böylece, gaz üretimi 4 yılda 3,5 milyar m³ düşüşle 1994 yılında (%35,7) 6,4 milyar m³'e oldu. Yıllık düşüş oranları istikrarsızdı ve 1993'te% 13,5'e kadar yükselmesine rağmen, 1994'te %6,3'e düştü. Ülkede üretilen gaz miktarı iç talebi karşılamak için yetersizdi. Tüm bunlardan böyle bir sonuca varabiliriz ki, 1980'lerin sonunda Azerbaycan'ın siyasi ve sosyo-ekonomik hayatını saran kriz 1990'ların başlarında daha da artmıştır. Ülke Ekonomisinin tüm alanlarını saran bu kriz sosyo-ekonomik sistemde öncü rol oynayan petrol ve gaz sektörünü de derinden etkiledi. Mali kaynakların eksikliği, teknik gerilik ve Sovyet ekonomik sisteminin çöküşü, petrol ve gaz endüstrisinin düşüşünü hızlandırdı. Sonuç olarak, petrol ve gaz üretimi keskin bir şekilde düştü. Bu durumun devam etmesi cumhuriyeti ciddi ekonomik, siyasi ve askeri sorunlarla karşı karşıya bırakarak felakete götürüyordu (İbrahimov, 1991).

4.2.Azerbaycan Devlet Petrol Fonu

Petrol fonu yaratma felsefesinin temeli, tanrı tarafından Azerbaycan halkına verilen petrol zenginliklerinin nesiller arasında adil bir şekilde dağıtılmasını sağlamaktır. Petrol fonunun karşısında duran temel görev, petrol ve gaz rezervlerinin araştırılması ve geliştirilmesi alanındaki anlaşmaların uygulanmasından elde edilen döviz birimlerinin ve diğer fonların yanı sıra Petrol fonunun faaliyetlerinden Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarının şimdiki ve gelecek nesillerinin yararına birikmesini ve etkin bir şekilde yönetilmesini sağlamaktır. Bundan ilave Petrol Fonu'nun ülke ekonomisini artan yabancı döviz girişlerinin olası olumsuz etkilerinden korumak, makroekonomik dengeyi korumak ve mali disiplini zedelememek gibi bir yükümlülüğü de bulunmaktadır.

Tüm bunları dikkate alarak, ülke petrol sahalarının yabancı şirketlerle ortak geliştirilmesinden elde edilen kazançlar, döviz gelirlerinin ve petrol satışlarından elde

edilen diğer gelirlerin toplanması ve etkin yönetimi, bu fonların öncelikli alanların geliştirilmesine ve sosyo-ekonomik öneme sahip projelerin uygulanmasına yönlendirilmesini sağlamak için Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından 29 Aralık 1999 tarihinde "Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu'nun kurulmasına ilişkin" 240 sayılı Kararname imzalandı. Kararnameye uygun olarak Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu kuruldu. Ayrıca, cumhurbaşkanı tarafından "Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonunun kurulmasına ilişkin" kararnamenin imzalanması ve fonun hükmünün onaylanması "Yüzyılın Sözleşmesi"nin ve müteakip sözleşmelerin devamı niteliğindedir (Quliyev, 2012, s. 64).

Bu kararnameye göre, fon aşağıdaki kaynaklardan oluşturulacaktır:

- Azerbaycan Cumhuriyeti payına ham petrol ve gaz satışından elde edilen gelirler;
 - Bonus ödemeleri;
 - Dönüm ödemeleri (2001'den itibaren);
 - yabancı şirketlerle yapılan sözleşmeler kapsamında devlet mülkünün kullanımı için kira;
 - Fonun faaliyetlerinden elde edilen gelirler;
 - Yabancı şirketlerle yapılan anlaşmalar uyarınca Azerbaycan tarafına devredilen varlıkların satışından ve diğer gelirlerden elde edilen gelirler.
- Kararnameye göre, Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu, Devlet Petrol Fonu Statüsü'nü hazırlamak ve Cumhurbaşkanına sunmak zorundaydı.

Devlet Petrol Fonu'nun faaliyetleri, Cumhurbaşkanlığının 29 Aralık 2000 tarihli 434 sayılı Kararnamesi ile onaylanan "Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu Hakkında Yönetmelik" uyarınca yürütülmektedir. Bu Yönetmelik, SOCAR ile yatırımcılar arasında petrol ve gaz arama, geliştirme ve üretim paylaşımına ilişkin anlaşmaların yanı sıra Hazar Denizi'nin Azerbaycan kesimi de dahil olmak üzere Azerbaycan Cumhuriyeti'nde petrol ve gaz kaynaklarının araştırılması ve geliştirilmesi ile ilgili diğer Anlaşmaların uygulanmasından elde edilen fonların etkin yönetimi amacıyla Azerbaycan Cumhuriyeti tarafından Devlet Petrol Fonu'nun kurulduğu kaydedilmektedir (Quliyev, 2012, s. 69).

Ayrıca yönetmelikte aşağıdaki hükümler yer almaktadır:

- Fon, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanına karşı sorumludur ve sorumludur.

- Fon, bütçe dışı bir devlet kurumudur, tüzel kişidir, bankacılık kuruluşlarında takas ve diğer hesapları vardır.
- Fonun oluşumu ve harcamaları üzerindeki genel kontrol Denetim Kurulu tarafından yapılır.
- Fon, faaliyetlerini yürütmek için Azerbaycan Cumhuriyeti'nin resmi makamları, bireyleri ve tüzel kişilikleri ile uluslararası kuruluşlarla işbirliği yapar.
- Fon, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, Azerbaycan Cumhuriyeti kanunları, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın kararnameleri ve yatırımları ile bu Yönetmelik tarafından yönlendirilir.

Tüzel kişilik statüsüne sahip, bütçe dışı bir devlet kurumu olan Petrol Fonu'na, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından atanan ve görevden alınan bir İcra Direktörü başkanlık eder. Petrol Fonunun faaliyetleri üzerindeki genel kontrol, ilgili devlet kurumlarının ve kamu kuruluşlarının temsilcileri ile diğer kişilerden oluşan Denetim Kurulu tarafından yürütülür. Denetim Kurulunun temel görevi, Petrol Fonu İcra Direktörü tarafından hazırlanan yıllık bütçe taslağı ve bütçe uygulamasına ilişkin raporların yanı sıra yıllık raporlar ve mali faaliyetlerin denetiminin sonuçları hakkında görüş bildirmektir (Selimhan, 2013, s. 32).

4.3. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR)

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin petrol kaynaklarının tek bir devlet politikası temelinde kullanılmasını sağlamak, petrol endüstrisinin yönetim yapısını iyileştirmek, akaryakıt ve enerji kompleksinin gelişmesini sağlamak için 13.09.1992 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Kararı ile Azerineft Devlet Konserinin ve Azerneftkimya üretim birliği temelinde Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi kurulmuştur. Genel olarak, farklı dönemlerde, Azerbaycan'da petrol endüstrisini bir araya getiren Azerneft, birleştirdiği ve yönettiği işletmelerin niteliğine bağlı olarak, müttefik öneme sahip farklı ittifak ve kuruluşlara (Azerbaycan SSC Halk Komiserleri Konseyi, SSCB Ulusal Ekonomi Yüksek Konseyi, SSCB Ağır Sanayi Bakanlığı, Azerbaycan SSC Ulusal Ekonomi Konseyi) tabi olmuştur. Şirketin iki rafinerisi, birkaç uluslararası petrol ve gaz boru hattı ve birkaç mühendislik şirketi var. Şu anda SOCAR, sermaye açısından dünyanın 68. büyük şirkettir (Almammadov, 2009, s. 46).

Azerneft temelinde Azerbaycan SSC Petrol Endüstrisi Bakanlığı (1954-1959), Azerbaycan SSC Petrol Endüstrisi Bakanlığı (1965-1970) kuruldu. Ağustos 1970'de

yeniden "Azerneft" olarak değiştirildi. Azerneft, Azerbaycan'ın petrol endüstrisine rehberlik etmek, yıkılan petrol ekonomisini restore etmek, petrol ve petrol ürünlerinin üretimini arttırmak için kurulmuş bir kuruluştur. ARDNŞ, 13 Eylül 1992'de Azerbaycan Cumhuriyeti eski Cumhurbaşkanı Ebülfaz Elçibey'in kararnamesi temelinde kuruldu. Kararnameye göre "Azerneft" ve "Azerneftkimya" olmak üzere iki devlet işletmesi Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketine birleştirilmiştir. ARDNŞ'ın kurulmasından bu yana yapısında bir takım değişiklikler yapılmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının 10 Ocak 1994 tarihli strukturunun iyileştirilmesi hakkında 50 numaralı Kararnamesi uyarınca, devlet petrol şirketi yapısında denizde ve karada petrol ve gaz üretimi için Üretim Birlikleri kuruldu. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının ARDNŞ'ın strukturunun geliştirilmesi hakkında 24 Ocak 2003 tarihli 844 sayılı Kararnamesi uyarınca, Denizde ve karada petrol ve doğal gaz üretim birliklerinin birleştirilerek "Azneft" Üretim Birliği kuruldu.

ARDNŞ'ın faaliyeti temel olarak 6 alana ayrılmıştır. Bunlar:

- Petrol ve gaz sahalarının araştırılması
- Petrol ve gaz üretimi
- Petrol ve doğal gaz arıtma
- Petrokimya
- Enerji taşıyıcılarının taşınması
- Hizmetler

SOCAR'a bağlı Azerneftyağ Petrol Rafinerisi, akaryakıt ve yağ üretiminde uzmanlaşmıştır. Petrolün işlenmesi sonucunda burada benzin, gazyağı, dizel distilatlar, motor, endüstriyel, türbin, trafo, diğer çeşitli yağlar ve bitüm elde edilmektedir. Burada son 2 yılda üretilen tüm yakıt distilatları, Haydar Aliyev adına Bakü Petrol Rafinerisine (BPT) işlenmek üzere taşınmaktadır. 2010 yılında fabrikada 215,2 bin ton benzin, 174,9 bin ton gazyağı, 599,8 bin ton dizel distilat, 1,3 bin ton motor yağı, 27,6 bin ton sanayi yağı, 7,9 bin ton türbin yağı, 14,1 bin ton trafo yağı, 36,2 bin ton diğer yağlar ve 241,4 bin ton asfalt üretilmiştir (Almammadov, 2009, s. 52).

Azerbaycan petrolünün 24 çeşidinden 21 tanesi Bakü'deki Haydar Aliyev rafinerisinde işlenmekte olup bunun karşılığında otomobil benzini, havacılık gazyağı, dizel yakıtı, akaryakıt, fuel oil vb. olmak üzere 15 çeşit petrol ürünü üretmektedir. Fabrika, ülkenin petrol ürünlerine olan ihtiyaçlarını tam olarak karşılamaktadır. Ayrıca üretilen petrol

ürünlerinin %45'i yabancı ülkelere ihraç edilmektedir. Gaz işleme tesisi, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın emrine uygun olarak, SOCAR yapısına dahil edilmiştir. Fabrikanın ürünlerinde arıtılmış gaz, sıvılaştırılmış gaz ve gaz benzin bulunmaktadır. 2010 yılında tesiste 4,030 milyar m³ arıtılmış gaz, 24,8 bin ton sıvı ve 26,7 bin ton benzin üretilmiştir (Aliyev-Şahbazov, 1998).

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 2 Nisan 2010 tarihli "Petrokimya endüstrisinde yönetim mekanizmalarının iyileştirilmesi hakkında" talimatına göre, "Azerkimya" Devlet Şirketi SOCAR'a devredildi. ARDNŞ, hem denizde, hem de karada daha verimli petrol ve doğal gaz üretimi amacıyla dünyanın birçok şirketiyle ortak projeler gerçekleştirmektedir. Bugüne kadar, SOCAR 20'den fazla ülkenin 30'dan fazla şirketiyle Azerbaycan'ın petrol ve gaz sahalarının ortak geliştirilmesine ilişkin 26 anlaşma imzaladı. Ehemiyeti ve küresel önemi nedeniyle Azeri-Çırac-Güneşli, Şahdeniz, Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Güney Kafkasya doğalgaz boru hattı projeleri büyük önem taşımaktadır. Şu anda tüm dünyanın ilgi odağı olan "Azeri-Çırac-Güneşli" ve "Şahdeniz" gibi projeler tam olarak Hazar'ın Azerbaycan sektöründe gerçekleştirilmektedir. Anlaşmaya göre, sahaların tam ölçekli gelişimi 3 aşamada gerçekleştiriliyor. Faz-1 projesi "Azeri" yatağının merkezi kısmının, Faz-2 projesi "Azeri" yatağının Batı ve doğu kısımlarının, Faz-3-projesi "Azeri", "Çırac" ve "Güneşli" yatağının derin deniz kısmının tam ölçekli gelişimini kapsamaktadır (Almammadov, 2009, s. 52).

Azeri-Çırac-Güneşli projesi kapsamında çıkarılan petrol, Bakü-Tiflis-Ceyhan ana ihracat boru hattı üzerinden dünya pazarlarına ihraç edilmektedir. Bakü'den Ceyhan Limanı'na kadar uzanan ve 1770 kilometre kadar uzanan bu kemer, Hazar Denizi'nden Akdeniz'e kadar 3000 metre yüksekliğindeki dağlardan, 1.500 nehir geçidinden ve 7 deprem bölgesinden geçiyor. Petrol taşıma hızı saniyede 2 metredir. Bu boru hattının inşası sadece ekonomik olarak değil, aynı zamanda bölge için stratejik öneme sahiptir. Boru hattının inşası 2005 yılında tamamlandı ve 28 Mayıs 2006'da Azerbaycan Cumhuriyeti Günü arifesinde boru hattından pompalanan ilk petrol Ceyhan limanına teslim edildi. Boru hattının inşası 3 milyar dolar olarak tahmin edilmesine rağmen, inşaatın maliyeti daha nedeniyle daha pahalıya - 4 milyar ABD doları başa gelmiştir (Almammadov, 2009, ss. 55-56).

4 Temmuz'da, BTC boru hattı ile Sangaçal terminalinden Ceyhan'a kadar 1.768 km yol kat eden Azerbaycan petrolü yüklü ilk tanker, Akdeniz'in Türkiye kıyılarından hareket etti. Açılış töreni 13 Temmuz'da Türkiye'nin Ceyhan Limanında ve İstanbul'da 98

ülkenin üst düzey temsilcilerinin katılımıyla gerçekleştirildi. Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan cumhurbaşkanları, BTC'nin olağanüstü önemini simgeleyen bir sembolü boru hattının planına eklediler. BTC boru hattı ekonomik açıdan çok avantajlı olduğu için, bazı devletler petrollerini bu boru hattı üzerinden taşımayı planlıyorlar. Böylece, Azerbaycan ile Kazakistan arasında Kazakistan petrolünün BTC aracılığıyla taşınmasına ilişkin bir anlaşma imzalanmıştır. 4 Haziran 1996 tarihinde SOCAR ve proje katılımcıları olan BP, Lukoil, NİCO, Statoil, TPAO, TOTAL şirketleri arasında dünyanın en büyük gaz ve gaz kondensat sahalarından biri olan "Şahdeniz" sahasını arama, geliştirme ve pay dağıtımını hakkında anlaşma imzalandı (Atakişiyev, 2009, s. 5).

Şahdeniz yatağının doğal gaz rezervlerinin 1 trilyon metreküpten fazla olduğu tahmin edilirken, kondensant rezervlerinin 300 milyon tondan fazla olduğu tahmin edilmektedir. Alanın geliştirilmesinin 1. aşaması kapsamında yılda 8 milyar metreküp doğal gaz üretileceği tahmin edilmektedir. Anlaşmaya göre Türkiye'ye (yılda yaklaşık 6 milyar metreküp), Gürcistan'a (yılda 0,3 milyar metreküp) ve Azerbaycan'a (yılda 1,5 milyar metreküp) gaz temini öngörülüyor. Şahdeniz sahasının tam olarak geliştirilmesi amacıyla Faz-1 projesi kapsamında gaz satışını ve pazarlamasını yönetmek için, Norveç Statoil şirketinin işletmecisi altında Azerbaycan Gaz Tedarik Şirketi kurulmuştur. Bu sahadan çıkarılan gaz öncelikle Azerbaycan'ın iç talebini karşılamak için kullanılacaktır (Bağırov, 1996: 28). Aynı zamanda Faz-1 döneminde üretilen gazın satışı konusunda Türkiye'nin Botaş Şirketi ve Gürcistan'ın Uluslararası İşletme Şirketi ile anlaşmalar yapıldı. Azerbaycan-Türkiye, Azerbaycan-Gürcistan, Azerbaycan-Türkiye-Yunanistan arasındaki anlaşmalar, Şahdeniz gazının Avrupa'ya taşınmasına olanak sağlayacaktır. 1 Nisan 2010 itibariyle, Şahdeniz yatağından 18,8 milyar metreküp gaz çıkarılmıştı. Mart 2007'den itibaren Hazar'ın Azerbaycan bölgesindeki Şahdeniz yatağından çıkarılan doğal gaz Bakü-Tiflis-Erzurum boru hattı üzerinden Gürcistan'a taşınmaya başlamıştır (Atakişiyev, 2009, s. 27).

3 Temmuz 2007'de Şahdeniz gaz kondensat yatağından çıkarılan doğal gaz, Bakü-Tiflis-Erzurum güzergahı boyunca Güney Kafkasya doğalgaz boru hattı üzerinden Türkiye sınırını geçerek kardeş ülkenin doğal gaz boru hatlarına girdi. Güney Kafkasya Doğalgaz Boru hattının kapasitesi yılda 20 milyar metreküp olarak ölçülüyor. Azerbaycan topraklarında boru hattının uzunluğu 442 km, Gürcistan topraklarında ise 248 km'dir. Boru hattının son teslim noktası Gürcistan-Türk sınırındadır. Türkiye'deki doğalgaz boru hattının uzunluğu 280 km'dir. Boru hattının Gürcistan-Türkiye sınırından Erzurum'a

kadar olan kısmı Botaş'ın doğalgaz boru hattı sisteminin bir parçası olarak kabul edilmektedir.

4.4. "Yüzyılın Sözleşmesi"

4.4.1. "Yüzyılın Sözleşmesi" ve yabancı petrol şirketleriyle işbirliğinin başlangıcı

Sovyetler Birliği yönetiminin 1980'lerin sonlarında Sovyetler Birliği liderliğinin izlediği sosyo-ekonomik politika, küçük ve orta ölçekli işletmelerin gelişmesini, yerli sermaye birikiminin genişletmeyi amaçlamakla yanaşı çeşitli alanlara yabancı yatırımların çekilmesini de kolaylaştırdı. Büyük finans ve yeni teknolojiye ihtiyaç duyan SSCB ekonomisi yabancı işadamlarının ilgi alanındaydı. Tarihsel olarak, ülke ekonomisinin önde gelen sektörlerinden biri olan Azerbaycan'ın petrol endüstrisi ciddi bir düşüşte olmasına rağmen yine Batılı şirketlerin dikkatini çekti.

1989 yılında Bakü'ye gelen İngiliz petrol şirketi Remco'nun temsilcisi S.Remp'in Azerbaycan petrol endüstrisinin durumu ve kalkınma beklentileriyle tanışmasından sonra, Batılı şirketlerin Hazar petrolüne olan ilgisi daha da arttı. O sırada hala SSCB'nin bir parçası olan Azerbaycan hükümetinin ülkeye yabancı yatırımları çekmek, özgürce müzakere etmek ve karar vermek yetkisi yoktu. O yıllarda, derinleşen sosyo-ekonomik krizi aşmak ve hükümetin konumunu güçlendirmek isteyen Azerbaycan yönetimi, Moskova'dan Batılı şirketlerle müzakerelere girdi. Azerbaycan hükümetiyle Hazar Denizi'ndeki petrol sahalarının ortak geliştirilmesi konulu görüşmelere dünyanın önde gelen petrol şirketleri - Büyük Britanya'nın "British Petroleum", Norveç'in "Statoil", Amerika Birleşik Devletleri'nin "Amoko" ve "Unocal" şirketleri katıldı (İsmayılğızı, 2010, s. 13).

Taraflar arasındaki müzakereler 1991'in başlarında sona erdi. SSCB Petrol ve Gaz Endüstrisi Bakanlığı ve Azerbaycan SSC Bakanlar Konseyi 18 Ocak 1991 tarihli Hazar Denizi'ndeki "Azeri" sahasının araştırılması ve geliştirilmesi için "Hazardenizneft" Üretim Birliği ile ortak girişim kurulması için ihale yapılmasına karar verildi. İhaleye "BP", "Amoko" ve "Unocal" katıldı. Aynı yılın Haziran ayında ihale tamamlandı ve ihaleyi kazanan "Amoko" oldu. Ancak Rekabet Komisyonu'nun nihai belgesine göre Amoko, Azerbaycan hükümetinin rızasıyla diğer şirketleri Azeri sahasında birlikte çalışmaya davet etme hakkına sahipti. Bu nedenle karşılıklı anlaşma ile Avrupa ve ABD'nin "BP/Statoil", "Unocal", "McDermott" ve "Remco" şirketleri "Azeri" projesinde yer aldı. Projede %45 hisseye sahip olan "Amoko", üstün konumunu korudu. Mart 1992'de ülkede

siyasi iktidarın değişmesi petrol şirketleriyle müzakere sürecini yavaşlatısa da, ona bir son vermedi. Çünkü her iki taraf da işbirliğine ilgi duyuyordu (Aslan, 1997).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin demokratik yolla seçilmiş ilk cumhurbaşkanı Eblfez Elçibey Haziran ayında ilk kez Batılı şirketlerle müzakereleri yeniden canlandırdı. 17 Temmuz'da Bakü'ye ziyarette bulunan BP Başkanı John Brown, sözleşmenin imzalanması ve işbirliği umutları hakkında ayrıntılı görüşmeler gerçekleştirdi. 7 Eylül 1992'de "BP/Statoil" ittifakı ile imzalanan anlaşmaya göre "Dostluk" yatağının (daha sonra çırak) bulunduğu bölge ve "şahdeniz"in geliştirme hakları bu şirketlere devredildi. "BP/Statoil", bu petrol sahalarını işletmek için özel haklar elde ettiği için Azerbaycan hkmetine 30 milyon dolar dedi.

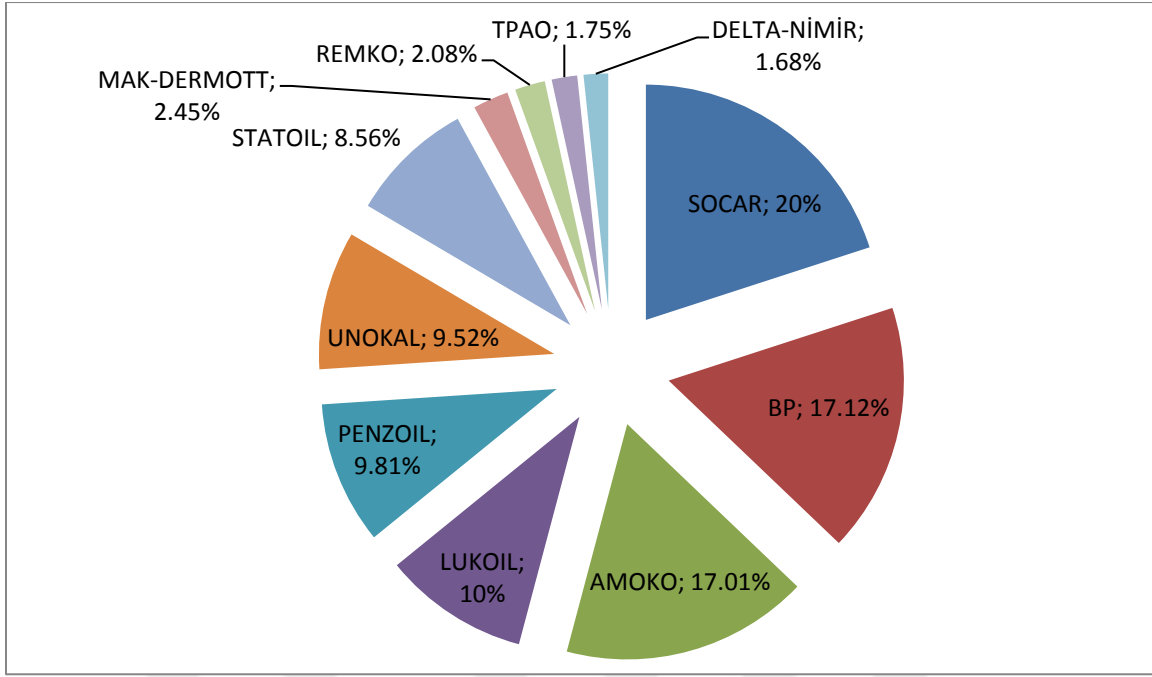
Ekim 1992'de bir başka tanınmış şirket olan ABD temsilcisi Pennzoil ve SOCAR arasında bir anlaşma imzalandı. Anlaşmaya göre, zengin petrol sahası olan 'Güneşli' yatağının ortak kullanım hakkı Amerikan şirketine devredildi. Böylece Batılı petrol şirketlerinin katılımıyla geliştirilen açık deniz petrol sahalarının kapsamı belirlendi. Müzakerelerin devamı, "Azeri", "ırak", "şahdeniz" ve "Gnaşlı" sahalarının ortak geliştirilmesi konusunu kapsıyordu. "Unocal" şirketi projeyi daha verimli bir şekilde uygulamak ve finansal kaynaklardan tasarruf etmek için Azeri, ırak ve Gnaşlı alanlarındaki araştırma çalışmalarını birleştirmeyi önerdi. Fikir SOCAR tarafından onaylandı ve Kasım 1992'de katılımcı şirketlerle tek bir altyapı - ortak bir tedarik üssü, açık deniz boru hatları ve ortak bir terminal sistemi üzerinde bir mutabakat zaptı imzalandı. 14 Eylül 1994'te Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, "Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründeki petrol sahalarının ortak geliştirilmesi konusunda yabancı petrol şirketleri konsorsiyumu ile müzakerelerin sonuçları hakkında" bir Kararname imzaladı. Kararnamenin imzalanmasından iki gün sonra, Cumhurbaşkanı 16 Eylül'de bir brifing düzenleyerek 20 Eylül'de Bak'deki Gülistan Sarayı'nda bir petrol sözleşmesi imzalanacağını duyurdu (İsmayılęızı, 2010, s. 48).

Petrol anlaşmasını hazırlama sürecinde Azerbaycan sadece ekonomik çıkarlarını değil aynı zamanda siyasi çıkarlarını da korumaya ve uluslararası konumunu güçlendirmeye çalıştı. Anlaşmaya Amerika Birleşik Devletleri, Batı Avrupa ve komşu Rusya ve Türkiye'den şirketlerin katılımı, Azerbaycan'ın Hazar Havzası'ndaki yoğun jeopolitik mücadele dengesinin bir tezahürü olarak görülmelidir. Ancak petrol üretimi alanında Azerbaycan ile işbirliği yapmak isteyen ve bu anlaşmaya ortak olmak isteyen daha fazla ülke vardı.

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 14 Eylül 1994 tarihli yabancı petrol şirketleri konsorsiyumu ile müzakerelerin sonuçlarına ilişkin Kararnamesi, beş yabancı ülkeyi temsil eden dokuz petrol şirketinin katılımını onaylandıysa, sadece birkaç gün içinde, 20 Eylül'deki imza töreninden önce, Suudi Arabistan'ın temsilcisi Delta-Nimir anlaşmaya katıldı. Bu şirket Unokal'ın hisselerinin% 15'ini aldıktan sonra yüzde 1,68'lik bir katılım payıyla konsorsiyumda yer aldı.Böylece Azerbaycan, dünya ülkeleri ile ekonomik işbirliğini geliştirmeye olan ilgisini göstermiştir. Yoğun tartışmalara rağmen Azerbaycan, ABD ve diğer Batılı ülkelerle ilişkilerini genişletmek için somut adımlar attı. Bunun açık bir örneği, konsorsiyumla müzakereler sırasında SOCAR ile ABD petrol şirketlerinden biri arasında petrol endüstrisinde işbirliğine ilişkin başka bir anlaşmanın paralel olarak hazırlanması ve imzalanmasıdır (Bağırov, 2012, s. 28).

Bu dönemde 10 Ağustos 1994'te SOCAR Birinci Başkan Yardımcısı İlham Aliyev, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki "United BMB Group" ile birkaç yüz milyon varil kapasiteli iki petrol sahasının ortak geliştirilmesi ve işletilmesi konusunda bir anlaşma imzaladı. 20 yıl uzatılabilen bu anlaşma, Azerbaycan'ın ABD şirketi ile imzaladığı ilk petrol sözleşmesiydi. Bu adım, Azerbaycan'ın petrol sahalarının Batılı yatırımcılarla ortak kullanımına açık olduğunu ve daha büyük sözleşmelerde işbirliğine olan ilgisini doğruladı (Hasanov, 2005).

Yabancı petrol şirketleri ile karşılıklı yarar sağlayan işbirliği çizgisini sürdüren Azerbaycan Cumhuriyeti, nihayet 20 Eylül 1994'te ülkenin sosyo-ekonomik hayatında önemli rol oynayan tarihi bir olaya tanık oldu. Aynı gün Bakü'deki Gülistan Sarayı'nda Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi ile Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Norveç, Türkiye, Rusya ve Suudi Arabistan'ı temsil eden on petrol şirketi- "Amoko", "BP", "Pennzoil", "Juncal", "Statoil", "Mcdermott", "Remco", "Türkiye Petrolleri", "Lukoil" ve "Delta Nimir" arasında "Azeri", "Çırac" ve "Günaşli" yataklarının derin kısımlarının ortak geliştirilmesi ve petrol üretiminin dağıtımı konusunda anlaşma imzalandı. Anlaşmaya göre, petrol şirketlerinin paylarının dağılımı şöyle olacaktır:

Şekil 4.1. Asrın Anlaşmasında Şirketlerin Pay Bölgesi

Anlaşma, Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi tarafından onaylandıktan sonra 12 Aralık 1994'te yürürlüğe girdi. Bundan sonra, uygulanması için tutarlı önlemler alınmaya başlandı. Projenin ekonomik göstergeleri arasında, her şeyden önce, sahalardaki petrol rezervlerinin 511 milyon tonluk bir hacimde tahmin ediliyordu. Anlaşma şartlarına göre 253 milyon ton petrolün Azerbaycan'a ait olması bekleniyordu. 64 milyon tonu yabancı petrol şirketlerine ulaşacak, 194 milyon ton ise sermaye ve işletme maliyetlerini karşılamak için kullanılacaktır. Yani elde olan karların %80'i Azerbaycan'ın payına, %20'si yabancı şirketlerin payına düşecektir (Hasanova, 2005, ss. 28-29).

Anlaşmada Azerbaycan'ın gelirlerini üç kaynaktan sağladığına dikkat edilmelidir:

- 1) Doğal kaynakların sahibi olarak elde edilen gelir;
- 2) Alanların geliştirilmesine yapılan yatırımlara katılımdan elde edilen gelir
- 3) Konsorsiyum gelirlerinin %25'i oranında ülke bütçesine dahil edilecek vergi ödenekleri.

Buna ek olarak, petrol çıkarma sürecinde üretilecek olan 55 milyar metreküp semt gazın Azerbaycan'a ücretsiz olarak verilmesi gerekiyordu. Aynı zamanda, sözleşme alanında tahmini 90 milyar metreküp rezervi olan serbest gaz sahalarının geliştirilmesi de Azerbaycan'ın münhasır hakkıydı. Azerbaycan bu gaz rezervlerinden yararlanmak için şirketlerle ayrı bir sözleşme imzalayabilirdi. Yabancı şirketlerin Azerbaycan'a ödeyeceği bonusların miktarı ise 300 milyon dolar olarak belirlendi. Ancak, ödemenin hüküm ve

koşulları daha elverişli ve uygun bir şekilde kararlaştırıldı. Anlaşmaya göre, ikramiyenin %50'si Anlaşma'nın yürürlüğe girmesinden 30 gün sonra, %25'i günlük ortalama üretim akışı 40.000 varile ulaştığında ve son olarak kalan %25'i de petrol taşımacılığının başlamasından sonra ödenecekti. Alanların geliştirilmesine 7,5 milyar dolar yatırım yapılması planlandı. Yatırımın %80'i yabancı şirketler, geri kalanı ise sözleşmede %20 hisseye sahip olan SOCAR tarafından yapılacak. Azerbaycan'ın projeden elde edeceği kârın 34 milyar dolar, yabancı şirketlerin karının ise 8 milyar dolar olacağı tahmin ediliyordu . 30 yıllık bir sürede enflasyon da göz önüne alındığında, projeden elde edilen toplam gelir 157 milyar dolar olarak tahmin edildi. Sermaye, işletme ve nakliye masrafları düşüldükten sonra kalan 81,7 milyar doları Azerbaycan'a, 19,5 milyar doları da yabancı şirketlere gidecekti (Kaleağası, 2006, s. 11).

30 yıllığına imzalanan anlaşma esas olarak üç aşamadan oluşmaktadır:

- İlk aşama (değerlendirme dönemi), belgenin yürürlüğe girmesinden sonraki 18 aylık bir süreyi kapsıyordu. Bu dönemde zorunlu çalışmaların minimum program dahilinde yapılması planlandı.
- İkinci aşama, alanların tam ölçekli işleminin başlamasıdır. Bu aşamada, Anlaşmanın parlamentoda onaylanmasından sonraki 48 ay içinde yeni bir platformun inşası ve ilk verimli kuyunun işletmeye alınması ile alanların kapsamlı bir şekilde geliştirilmesine başlanması planlandı.
- Üçüncü aşamada, projenin yürürlüğe girmesinden 54 ay sonra, konsorsiyumun petrolü ana ihracat boru hattı üzerinden dünya pazarlarına taşınacaktı.

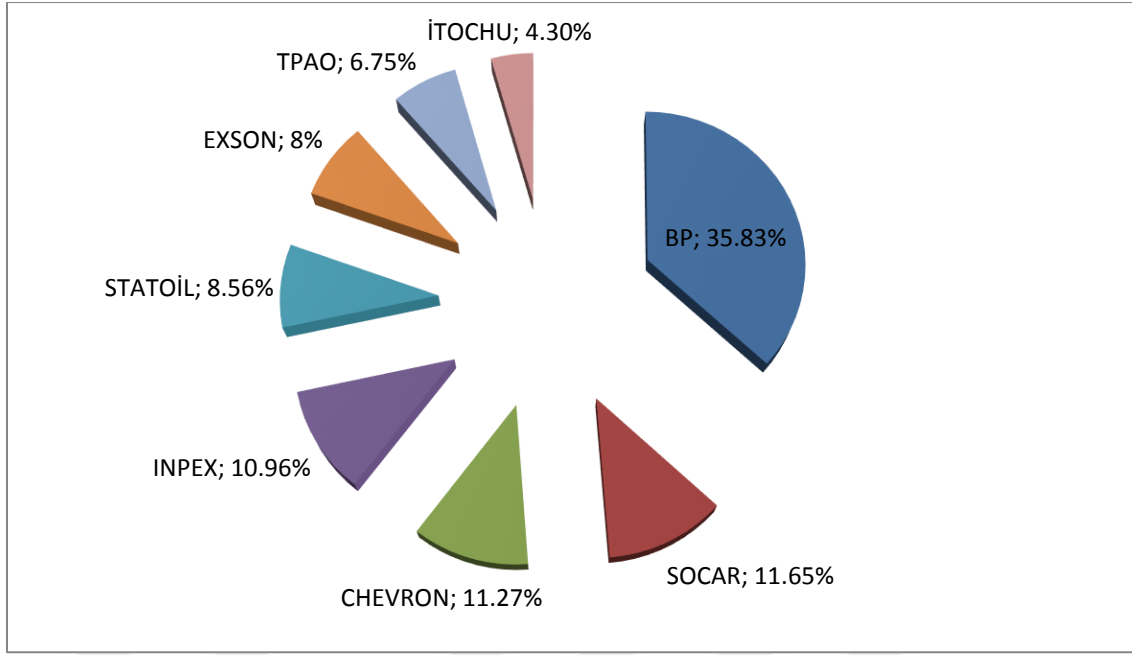
Böylece, sözleşmede uygulanması gerekli görülen tüm işlerin sırası, projenin başarılı bir şekilde uygulanması için temel oluşturdu. Anlaşma hükümlerine göre, yabancı şirketler sözleşmedeki paylarını kısmen veya tamamen ortak girişimlerine devretme hakkına sahiptir. Ancak şirketler, herhangi bir hisseyi üçüncü bir tarafa devretmek için SOCAR'ın onayını almak zorundadır. Bu hüküm, Azerbaycan için stratejik öneme sahip projeye istenmeyen tarafların katılımının engellenmesine imkan vermektedir. Anlaşmanın imzalanmasının ardından uluslararası arenada buna olan ilgi daha da arttı. Dünya çapında bir dizi etkili petrol şirketi, projede hisse satın almaya büyük ilgi gösterdi. Bu odak, Azerbaycan petrolünü çevreleyen küresel ekonomik ve jeopolitik çıkarların bir tezahürüydü. 1995'in başlarında, Azerbaycan'ın projedeki yüzde 20'lik yatırımının finansmanında zorluklar yaşayınca yabancı petrol şirketleri konsorsiyuma katılmak için çeşitli tekliflerde bulundular. Nisan ayı başlarında, Azerbaycan hükümeti yüzde 20

hissenin yüzde 5'ini Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na ve yüzde 5'ini ABD'li Exxon'a verdiğini açıkladı (İsmayılğızı, 2010, s. 38).

Görüşmeler sonucunda hazırlanan ilk belge, 12 Nisan 1995'te Bakü'de, Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ve Türkiye Başbakanı Tansu Çiller'in katılımıyla SOCAR ile TPAO arasında imzalandı. Anlaşmaya göre SOCAR, sözleşmedeki payının %5'ini Türk şirketine verdi. Böylece TPAO'nun sözleşmedeki payı %6,75'e ulaştı. Azerbaycan'ın ilk petrol konsorsiyumundaki yüzde 5'lik hissesinin de ABD'li Exxon şirketine devredilmesine ilişkin anlaşma 19 Nisan'da Bakü'deki Gülistan Sarayı'nda imzalandı. Amerikan şirketi "Exxon"a faiz transferi hakkında Anlaşma 19 Nisan'da Bakü'deki Gülistan Sarayı'nda imzalandı. Sonraki yıllarda proje yabancı petrol şirketlerinin dikkatini bir kez daha çekti. 1996 yılında bir Japon şirketi olan "Itochu", "McDermot"ın hisselerini satın alarak konsorsiyuma katıldı ve katılımcı devletlerin coğrafyasını daha da genişletti. 2000 yılında Remco, projedeki yüzde 2.0825 hissesini 150 milyon dolara üç ABD şirketine sattı. Amerada Hess, Delta Hess ittifakında Delta ile birleşerek yüzde 1.0413 hisse satın aldı. Remconun geri kalan hisseleri "Devon Energy" (%0,8087) ve "Unokal" (%0,2325) tarafından satın alındı (Hasanov, 2005).

Konsorsiyum üyelerinin ticari çıkarları doğrultusunda, hisse alım satımı ve projeye yeni şirketlerin eklenmesi sonucunda hisse dağılımında yeni değişiklikler meydana geldi. Hatta bu değişikliklerden bazıları yankı uyandırdı. Örneğin, 2002'de Rus Lukoil, %10 hissesini Japon Inpex'e satarak konsorsiyumdan ayrıldı. Rusya'nın önde gelen petrol şirketinin kararının siyasi amaçlı olduğu yönünde öneriler olsa da, anlaşmayı ticari çıkarlarla ilişkilendirmek daha doğru olacaktır. Çünkü Lukoil, hissesini 1.2 milyar dolara sattı ve başlangıçta yatırım yaptığından birkaç kat daha fazla finansal fon aldı.

SOCAR, 2011 yılında yaratılan elverişli koşullardan da yararlanarak, finansal kaynaklarına dayalı olarak sözleşmedeki payını da artırmayı başardı. Böylece, BP ile yapılan görüşmelerin ardından SOCAR, İngiliz Devon Energy'nin hisselerinin bir kısmını satın alarak katılım payını %1,6461 artırarak %11,6461'e çıkardı. 2010 yılında Devon Energy % 5.63'lük hissesini “Yüzyılın Sözleşmesi” ortaklarına BP (%3.29), Chevron (%0.99), Inpex (%0.96) ve Itochu (%0.38) sattı (İsmayılğızı, 2010: 38). Böylece, 2011'deki son değişiklikten sonra, yüzyılın sözleşmesindeki katılımcıların paylarının dağılımı şu şekildedir:

Şekil 4.2. Asrın Anlaşmasına Sonradan Katılan Şirketlerden Sonra Pay Bölgesi

Yabancı yatırımlarla yeniden yapılandırılan petrol ve gaz endüstrisi, Azerbaycan'ın dünya ekonomik sistemine entegrasyonuna ivme kazandırarak piyasa ekonomik ilişkilerine geçişi hızlandırma sürecinde önemli bir faktör haline gelmiştir. Anlaşma çerçevesinde yürütülen çalışmalar, ülkeye modern ekipman ve teknolojilerin ülkeye ithalatının sağlanması, çeşitli alanlarda yaygın olarak uygulanması açısından önemli görülmüştür (Atakişiyev, 2009, s. 27).

Yüzyılın sözleşmesi, yabancı petrol şirketleriyle geniş çaplı karşılıklı yarar sağlayan bir işbirliğine yol açtı. Bakü'de etkili Batılı petrol şirketlerinin uzun süredir devam eden faaliyetlerinin başlaması, Azerbaycan'ın yabancı yatırımlar için yüksek riskli bir alan olduğuna dair o zamana kadar gelişen fikirlerin ortadan kaldırılmasına ivme kazandırdı. "Yüzyılın Sözleşmesi" katılımcılarının yanı sıra Azerbaycan'ın Hazar sektöründeki hidrokarbon yataklarının geliştirilmesine de diğer petrol şirketleri de büyük ilgi gösterdi. Azerbaycan hükümeti bu çıkarları geliştirmek ve bunları ülkenin çıkarlarıyla hizalamak için sürekli çaba sarf etmiştir. Böylece uluslararası arenada "petrol sadece bir yakıt ve enerji aracı değil, aynı zamanda devletlerin ekonomik ve jeopolitik çıkarlarının düzenlenmesinde önemli bir rol oynayan siyasi ve stratejik bir bileşen haline geliyor (Atakişiyev, 2009, s. 30).

Azeri, Çırac ve Günaşlı (ACG) anlaşmalarının ardından Karabağ ve Şahdeniz olası bloklarıyla ilgili müzakereler yoğunlaştı. SOCAR'ın AÇG sözleşmesinin hazırlanması

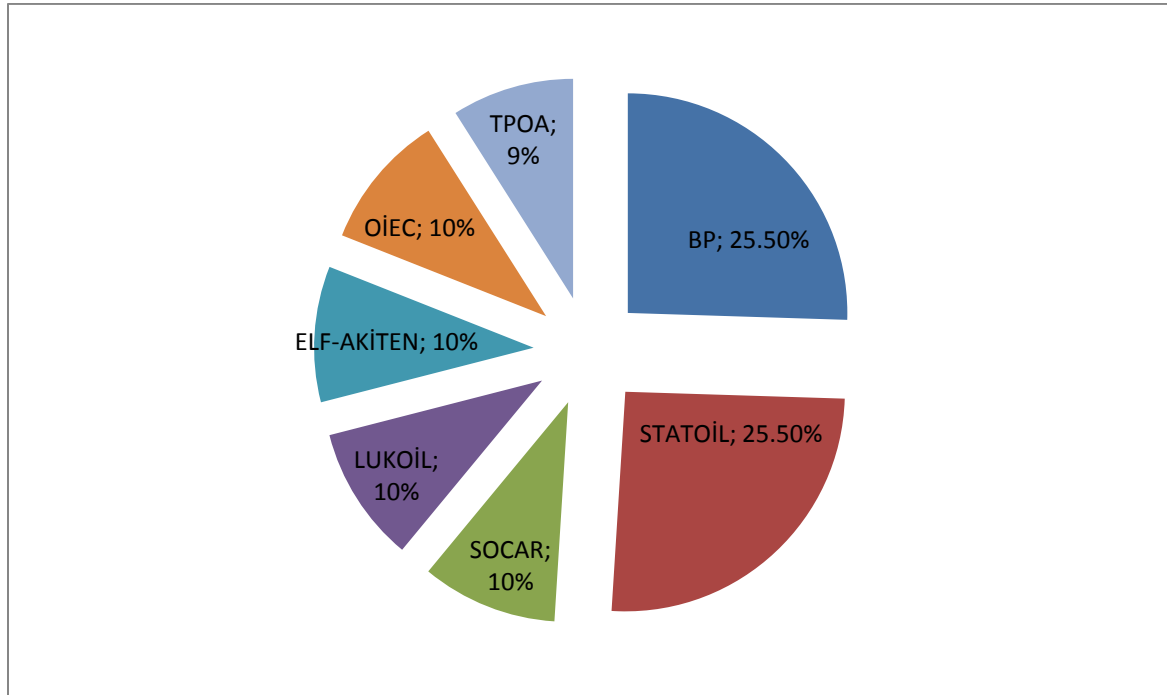
sırasında edindiği kapsamlı deneyim, diğer sözleşmelerin hazırlanmasında önemli rol oynadı. Azerbaycan, Üretim Paylaşım Anlaşması temelinde yabancı ortaklarla işbirliği yapmayı tercih etti. Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründeki yabancı petrol şirketleriyle işbirliğine ilişkin müzakerelerin bir sonraki hedefi, "Karabağ" perspektif yapısıydı. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, SOCAR'ın LUKoil, Acip, LUKAcip ve Pennzoil ile birlikte Karabağ yapısı ve komşu bölgelerin araştırılması ve geliştirilmesi temel ilkelerine ilişkin önerilerini onayladı. 10 Kasım 1995'te Gülistan Sarayı'nda SOCAR ve LUKoil, Acip, LUK-Acip, Pennzoil ve SOCAR Ortak Ticaret Şirketi, Karabağ perspektif yapısını ve çevresini araştırmak ve geliştirmek konusunda anlaşılır ve üretim paylaşımı anlaşması imzalandı. 10 Kasım 1995'te Gülistan Sarayı'nda, SOCAR ile Lukoil, Acip, LUC-Acip, Pennzoil ve SOCAR Ortak Ticari Şirketleri arasında Karabağ'ın gelecek vaat eden yapısının ve onu çevreleyen bölgenin madenciliğinin araştırılması, geliştirilmesi ve ortak dağıtımı konusunda anlaşma imzalandı. Hazar Uluslararası Petrol Şirketi olarak bilinen ikinci konsorsiyumda Lukoil (Rusya) %12,5, Acip (İtalya) %5, LUC-Acip (Rusya-İtalya) %45, Pennzoil (ABD) %30, SOCAR %7,5 pay aldı. Karabağ bloğunda 85-150 milyon ton petrol rezervinin mevcut olduğu tahmin edildi. Sözleşmenin maliyet etkinliği %18'den fazla olarak tahmin edildi. Buna uygun olarak Azerbaycan'ın gelirlerinin %65 ile %80 arasında olacağı varsayılmıştır. Sözleşmenin ekonomik verimliliğinin %18'den fazla olduğu tahmin edildi. Buna göre Azerbaycan'ın gelirlerinin %65 ile %80 arasında olması bekleniyordu. Anlaşma 25 yıllık bir süre için imzalandı ve 1,7 milyar dolardan fazla yatırım yapılması planlandı. Yüzyıl sözleşmesinde temsil edilen Lukoil ve Pennzoil'in aksine "Acip", Azerbaycan'da ikinci deniz petrol Sözleşmesi'ne katılarak faaliyete başlamıştır. Ünlü İtalyan petrol şirketi "Acip" in "Karabağ" yapısına ilişkin anlaşmada büyük bir pay edinmesi, Azerbaycan ile İtalya arasındaki ekonomik ve politik bağların gelişimi üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilecek bir faktör olarak görülmelidir (Memmedov, 1997, ss. 142, 149).

13 Şubat 1996'da Milli Meclis'te "Karabağ" yapısıyla ilgili petrol sözleşmesi onaylandı ve uygulanmasına izin verildi. Aynı zamanda Azerbaycan hükümeti yabancı petrol şirketleriyle gelecek vaat eden bir başka yapı olan "Şahdeniz" bloğuyla ilgili görüşmelerde bulunuyordu. 1984-1992 yıllarında Azerbaycanlı petrol işçileri söz konusu bölgede 6500 metre derinliğe sahip üç kuyu açmaya başladılar, ancak mali zorluklar ve teknik nedenlerden dolayı sondajı tamamlayamadılar. Bağımsızlığın ilk yıllarında, BP/Statoil ittifakı bu yapıya büyük ilgi gösterdi, bu nedenle 1992'de SOCAR yabancı

şirketlerle müzakerelere başladı. Aynı yılın 7 Eylül'ünde imzalanan anlaşma uyarınca BP Statoil İttifakına Şahdeniz'in geliştirilmesi için müzakere etme hakkı verildi. 1994 yılında Türkiye Petrolleri de bu ittifaka katıldı (Özalp, 2004).

1995 yılında müzakere süreci hızlandırıldı ve elde edilen sonuçları özetleyen SOCAR, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'na yabancı petrol şirketleri ile birlikte “Şahdeniz” in gelecek vaat eden yapısının araştırılması ve geliştirilmesi için temel ilkelere ilişkin önerilerde bulundu. Önerileri dikkate alarak Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, 4 Ekim 1995 tarihli bir emirle, Şahdeniz'in keşif ve gelişimine ilişkin müzakere etme, hazırlama ve sözleşmenin imzalanması için SOCAR'a yetki verdi. Sözleşmede başlangıçta BP, Statoil ve Türkiye Petrolleri'nin %60, SOCAR'ın ise %40 hisseye sahip olduğu belirtilmelidir. Ancak müzakerelerin bir sonraki aşamasında, Azerbaycan yönetimi, Rusya, İran ve Fransa hükümetlerinin çağrılarını dikkate alarak, ülkenin siyasi ve ekonomik çıkarlarına dayanarak sırasıyla LUKOIL, OIEK ve Elf Akiten şirketlerini sözleşmeye dahil etmeye karar vermiştir. Böylece SOCAR'ın %40 hissesi bu şirketlerle eşit olarak paylaşıldı (Memmedov, 1997, ss. 154).

Hazar Denizi'nde gelecek vaat eden yapıların geliştirilmesi için Azerbaycan'ın yabancı petrol şirketleriyle imzaladığı üçüncü petrol sözleşmesinde yer alan şirketlerin hisseleri şu şekilde kararlaştırıldı:

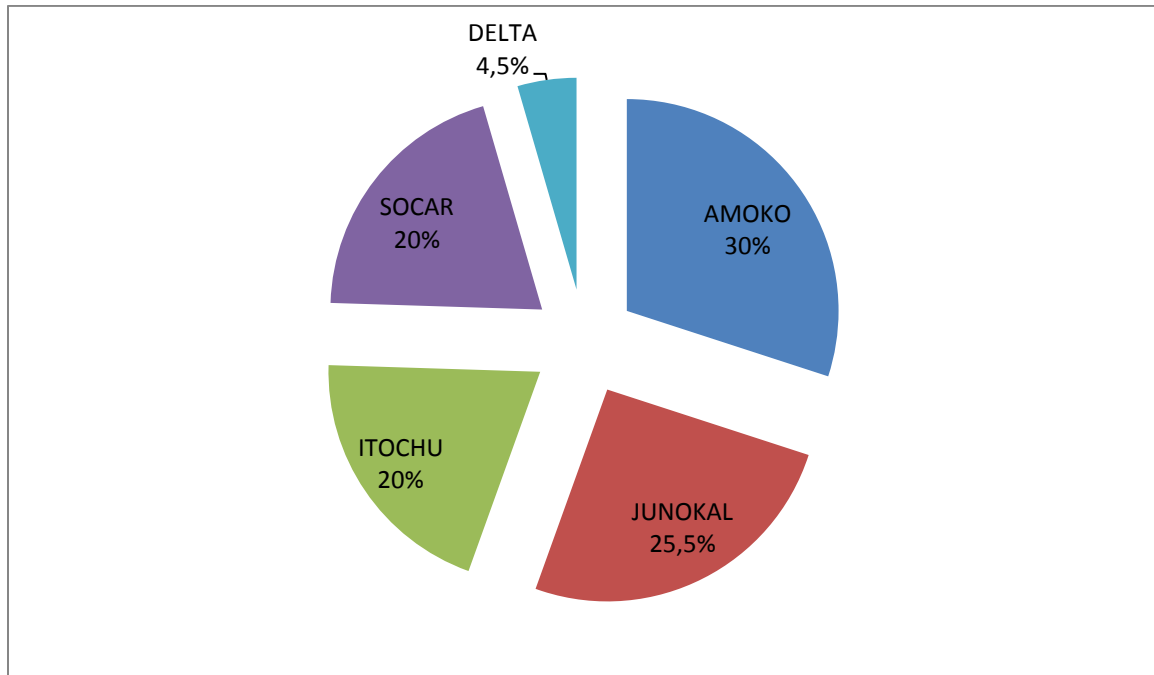

Şekil 4.3. Üçüncü Petrol Anlaşmasında Şirketlerin Pay Bölgesi

Şah Deniz perspektif yapısı Azerbaycan'ın Hazar bölgesinde 50-500 metre derinlikte yer almaktadır. Sözleşmenin imzalandığı tarihte, gaz rezervlerinin 400 milyar metreküp, gaz kondensatı - 200 milyon ton ve petrol rezervleri - 100 milyon ton olduğu tahmin ediliyordu.

Anlaşma şartlarına göre, gelecek vaat eden bölgeyi keşfetmek ve geliştirmek için gereken 4 milyar dolarlık yatırımın %90'ı yabancı şirketler tarafından yapılacaktı. SOCAR'ın katılım payının %10'u Fransız şirketi "Elf Petroleum Azerbaijan B.V'ye (Elf Akiten'in yan kuruluşu) aittir. Tahmin edilen 34 milyar metreküplük semt gazı Azerbaycan'a ücretsiz olarak tedarik edildi. Anlaşmanın ekonomik modeline göre, sahadaki hidrokarbon rezervlerinin beklentileri aşması halinde Azerbaycan'ın gelirleri de buna bağlı olarak artacaktır. Anlaşmanın süresi 30 yıl olarak belirlendi (Sultanov, 2014, s. 173) .

1996 yılı sonunda Azerbaycan'ın deniz bloku ile ilgili bir sonraki dördüncü anlaşmanın imzalanması da ülkenin jeopolitik ve jeo-ekonomik çıkarlarının gerçekleştirilmesine yönelikti. Aynı yıl 14 Aralık'ta Gülistan Sarayı'nda, Hazar Denizi'nin Azerbaycan bölgesindeki "Dan Uludüz" ve "Eşrefi" gelecek vaat eden yapıların araştırılması ve geliştirilmesi için SOCAR ile ABD'den AMOKO, Unokal, Japonya'dan Itochu ve Suudi Arabistan'dan Delta şirketleri arasında anlaşma imzalanması töreni düzenlendi. Anlaşmanın şartlarına göre konsorsiyumdaki katılım payları şu şekilde dağıtıldı:

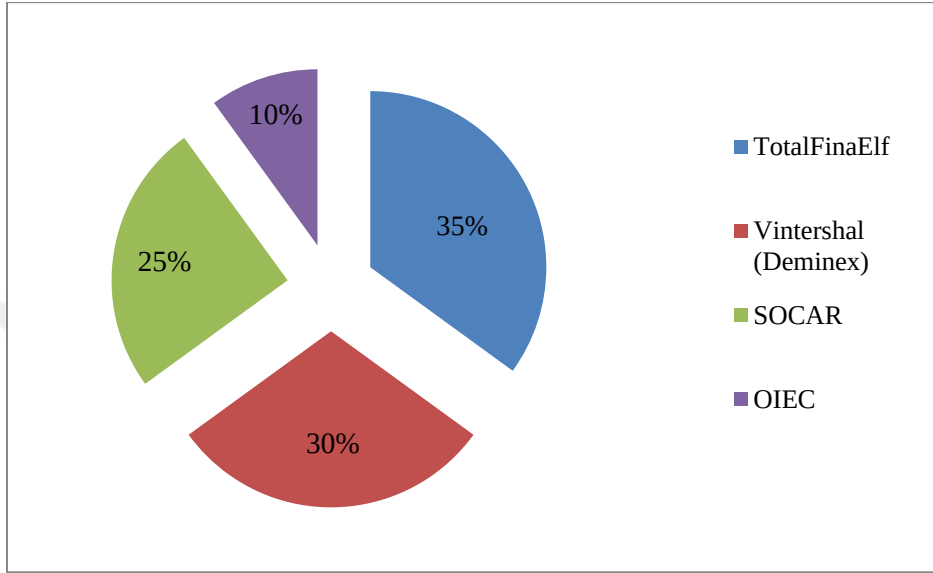
Şekil 4.4. Dördüncü Anlaşmasında Şirketlerin Pay Bölgesi

Hesaplamalara göre, bu yapılardaki petrol rezervleri 150 milyon ton olarak tahmin ediliyor. Projenin uygulanması için yaklaşık 2 milyar dolar harcanması gerekiyordu. Anlaşma 25 yıllığına imzalandı. Petrol üretiminin 2003 yılında başlaması planlandı. Hidrokarbon rezervlerinin hacminden, sermaye yatırımlarının hacminden vb. faktörlere bağlı olarak, Azerbaycan'ın sözleşmeden elde ettiği gelirlerin %70 ile %80'den fazla olabileceği öngörülmüştür. Kuzey Abşeron İşletme Şirketi adı altında faaliyet gösteren konsorsiyumun parçası olan tüm şirketler, "Yüzyılın Sözleşmesi" olan ilk petrol anlaşmasına katıldılar. Ancak dördüncü sözleşmeyi ayıran özelliklerden biri, ilk kez ABD şirketlerinin mutlak çoğunluk hissesine sahip olmasıydı. 1994 yılında imzalanan "Yüzyılın Sözleşmesi"nde dört Amerikan şirketinin payı yaklaşık %40 ise, "Dan Ulduzu" ve "Eşrefi" Anlaşması'nda iki Amerikan şirketinin (AMOKO ve Unokal) payı % 55,5 idi. Bir diğer önemli husus, Japon şirketinin sözleşmede ilk kez kurucu olarak görev yapmasıydı (Guliyev, 1997). Yüzyılın Sözleşmesi'ne iki yıl sonra küçük bir payla katılan Itochu, dördüncü petrol sözleşmesinde ilk günden daha büyük bir payla %20 oranında yer aldı. "Dan Ulduzu"- "Eşrefi" anlaşması, SOCAR'ın katılım payının artması açısından da dikkat çekti. Önceki yıllarda katılım payı % 10'u geçmediği halde, dördüncü sözleşmede %20'lik bir katılım payı vardı. Bu, Azerbaycan'ın konumunun güçlenmesi nedeniyle petrol stratejisindeki değişimin bir göstergesiydi (Mamadov, 2008, ss. 178-179).

Ekonomik hedeflerin yanı sıra, petrol stratejisinin ayrılmaz bir parçası da politik hedeflerdi. Bu faktör, "Lankaran deniz" ve "Talış-Deniz'in" gelecek vaat eden yapılarının araştırılması ve geliştirilmesi için müzakere sürecinde bir kez daha netleşti. Söz konusu bölgelerde işbirliği müzakerelerinin yapıldığı Elf Akiten ve Total şirketleri Fransa'yı temsil ediyorlardı. Beşinci Açık Deniz Petrol Anlaşması'nın 13 Ocak 1997'de Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac'ın katılımıyla Paris'teki Elysee Sarayı'nda Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Fransa'ya resmi ziyareti sırasında imzalanması, bunun siyasi önemini daha da artırdı. Proje önemli bir ekonomik öneme sahipti. İki yapının petrol rezervlerinin 50-60 milyon ton olduğu tahmin ediliyordu. Projenin hayata geçirilmesi için 1,5 milyar dolarlık sermaye yatırımı öngörüldü ve sözleşme 25 yıllığına imzalandı. Proje operatörü olarak Elf Akiten şirketi %25 hisseye sahipti. Total %10 hisseye, SOCAR %25 hisseye sahipti. Kalan hisselerin dağıtımı için ABD şirketi "Mobil", Alman şirketi "Deminex" ve Güney Kore şirketi "Deu" ile görüşmeler sürüyordu (Merzlyakov, 1998). Görüşmeler sırasında SOCAR, bazı şirketlerin tekliflerini uygun bulmadığı için müzakere sürecine yeni ortakları dahil etti. Sonuç olarak, 1997 yazında Deminex (Almanya), Fina Neftgaz

(Belçika) ve OIEK (İran) beşinci sözleşmeye katıldı. Belge, 13 Haziran 1997'de Milli Meclis tarafından onaylanarak uygulanmasına izin verildi. Anlaşmanın uygulanması aşamasında Fransız ve Belçikalı şirketlerin birleşmesi süreci gerçekleşti(Mamadov, 2008, ss. 182).

Konsorsiyum katılımcıları hisselerini şu şekilde paylaştılar:

Şekil 4.5. Beşinci anlaşmada şirketlerin pay bölgesi

Böylece Fransız şirketlerinin mutlak üstünlüğü ile beşinci sözleşme imzalanmış olmasına rağmen, daha sonra Deminex'in bu projeye katılmasıyla, petrol sözleşmelerinde Azerbaycan'ın ortakları listesine bir başka etkili Avrupa ülkesi - Almanya - eklendi. Bu, anlaşmanın ekonomik ve siyasi önemini artırdı. İranIN OIEC şirketi, Şahdeniz'den sonra ikinci anlaşmada pay sahibi oldu. 3 Temmuz 1997'de Moskova'da Cumhurbaşkanı H.Aliyev ve Cumhurbaşkanı Boris Yeltsin'in katılımıyla SOCAR ve LUKOIL, Hazar Denizi'ndeki umut verici D-222 (Yalama) yapısının araştırılması, geliştirilmesi ve üretim paylaşımı konusunda bir anlaşma imzaladı. Kısa bir süre sonra, LUKOIL ile ABD'li ARKO şirketinin kurduğu ortak şirket - LUKARKO ortak girişim, projede %60 hisse ile operatör olarak faaliyet göstermeye başladı. SOCAR'ın ise %40 hissesi vardı. Tahmini rezervi 100 milyon ton olan yapının geliştirilmesine 1.5-2 milyar dolar yatırım yapılması planlandı. Bir gün sonra, 4 Temmuz'da Moskova'da Cumhurbaşkanı H.Aliyev ve Rusya Birinci Başbakan Yardımcısı Boris Nemtsov'un katılımıyla bir petrol anlaşması daha imzalandı. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi ile Rus "Lukoil" ve "Rosneft" şirketleri arasında Hazar Denizi'ndeki "Kapaz" sahasını içeren Azerbaycan bloğunda

arama, geliştirme ve üretim paylaşımına ilişkin anlaşmanın temel ticari ilkeleri ve hükümleri hakkında anlaşma imzalanmıştır (Turan, 2010).

Bu anlaşmanın kapsadığı alan, önceki anlaşmaların aksine gelecek vaat eden bir yapı olmayıp, 1988 yılında Azerbaycanlı petrol işçilerinin yaptığı arama çalışmaları sonucunda keşfedilen bir petrol sahasıdır. İmzalanan belge, bu alanın ortak gelişimi ve hisse senedinin bölünmesiyle ilgili ana anlaşmanın temel hükümlerinin geliştirilmesi için bir çerçeve belirlemiştir.

1 Ağustos 1997'de Cumhurbaşkanı H.Aliyev'in ABD'ye resmi ziyaretinin ilk gününde Beyaz Saray'da, SOCAR ile Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründeki üç ileriye dönük alanda; Abşeron yapısında ABD'nin Chevron, Nahçıvan yapısında Exxon, Oğuz bloğunda Mobil şirketi arasında keşif, ortak geliştirme ve madencilik paylaşımına ilişkin üç anlaşma imzalandı. Anlaşmaların ana özelliği, katılımcıların SOCAR ile birlikte sadece Amerikan şirketleri olmasıydı. Ayrıca projedeki pay, SOCAR ile ortak şirket arasında %50: %50 oranında eşit olarak paylaştırıldı. O yılın Eylül ayının başlarında, Fransız şirketi Total, Abşeron sözleşmesine katıldı ve %20 hisse aldı. Chevron %30, SOCAR %50 hisse ile devam etti. Bu zaman Royal Dutch Shell, LUKOIL, TPAO ve diğer şirketler de Abşeron sözleşmesindeki %20 hisseyle ilgileniyorlardı (Sorokhov, 2012, s. 76).

1998'de rekor sayıda yedi yeni sözleşme imzalandı. Bunlardan dördü Hazar Denizi'nin Azerbaycan kesimindeki gelecek vadeden bölgeleri, üçü ise kara bölgelerini ("Güney Batı Gobustan", "Kursangi-Karabağlı" ve "Muradhanlı") kapsıyordu. Öne çıkan noktalardan biri, SOCAR'ın bu sözleşmelerin beşinde %50 hisseye sahip olmasıydı. Daha önceki anlaşmalara katılan firmalarla işbirliğini sürdüren Azerbaycan, ortak ülkelerin coğrafyasını genişletiyor ve yeni firmalarla ilişkiler kuruyordu. Anlaşmalara Kanada ve İspanyol şirketleri ("Comonvels oil and Gas", "Albert Energy", "Repsoil") ve birkaç yıl sonra diğer ortakların hisselerini satın alan Çin şirketleri ("SiEnODiSi", "Forchunmait") katıldı. "Yanan Tava", "Mugan-Deniz" ve "Ateşgah" bloklarına ilişkin anlaşmada (25 Aralık 1999) SOCAR'ın ortakları sadece Japon şirketleriydi. Hisselerin % 50'sinin SOCAR'a ait olduğu bu anlaşmada, KAPEX, INPEX, TEIKOKU ve ITOCHU olmak üzere 4 Japon şirketi kalan % 50'sini kendi aralarında paylaştı. Böylece Japon şirketlerinin Hazar petrolüne olan ilgisinin artması Azerbaycan'la işbirliğinin genişlemesine yansdı. Azerbaycan'ın yabancı petrol şirketleriyle işbirliği sürecindeki ilginç gerçeklerden biri, yatırımcıların feshedilen Abşeron petrol sözleşmesinin kapsadığı

alana olan ilgisinin yeniden canlanmasıydı. SOCAR ile Total ve Chevron arasında 1997 yılında yapılan bir anlaşma kapsamındaki arama çalışmaları sonucunda ticari açıdan önemli hiçbir rezerv keşfedilmediği için anlaşma 2005 yılında feshedildi. Askıya alınmasından birkaç yıl sonra Total, SOCAR'a Abşeron bloğunu yeniden keşfetme önerisiyle yaklaştı. Görüşmeler sonucunda 27 Şubat 2009 tarihinde SOCAR ve Total arasında Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründe Abşeron Açık Deniz Bloğu'nun araştırılması, geliştirilmesi ve üretim paylaşımına ilişkin bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmaya göre, SOCAR %40, Total ise %60 pay aldı. Uzmanlara göre, Abşeron'un büyük gaz rezervleri vardı. Onlara göre Abşeron'un doğalgaz rezervleri, Hazar Denizi'nde dev bir gaz sahası olarak kabul edilen Şahdeniz'in rezervlerini (1,2 trilyon metreküp) bile geçebilir (Choubchenko, 2018, s. 47).

1990'ların ilk yarısında yabancı petrol şirketleri Azerbaycan'ın petrol sahalarına karada da ilgi gösterdiler. Ancak kara yatağı sözleşmeleri, üretim ve yatırım hacminin az olması nedeniyle çok fazla “yansıma” yaratmadı ve ortak girişimler kurularak uygulandı. Bu tür ilk girişimlerden biri, 1993 yılında SOCAR ile Türk şirketi "Atilla Doğan Petro"l arasında eski "Neftchalanefit" PGÜM temelinde kuruldu. Anshad Petrol adlı ortak girişim Neftchala, Khilli, Durovdagh ve Babazanan petrol sahalarında faaliyet gösterecekti. İşletmeye başladıktan birkaç yıl sonra katılımcı sayısı arttı. Böylece, 1995 yılında Malezyalı "Land ve General Berhard" şirketi Atilla Doğan Petrol'ün %17,15 hissesini satın aldı ve Anshad Petrol'ün bir parçası oldu. 1994 yılında, Kalameddin sahasında Türk şirketi Petrolding ile Azpetoyl ortak girişimi (SOCAR %40 - Petrolding %60) ve Ramana sahasının geliştirilmesi için Alman şirketi Grunwald ile Azgeroil ortak girişimi (SOCAR %40, Grunwald - %60) kuruldu (Choubchenko, 2018, s. 53).

Aynı zamanda İngiliz şirketleri de Türk ve Alman şirketleri ile ortak girişimler yoluyla karada saha geliştirme sürecine katılmaya başladılar. İngiliz şirketi "Whitehall International Traders" ile yapılan görüşmeler sonucunda 1995 yılında "Şirvanneft" PGÜM temelinde bir ortak girişim kuruldu. petrol rezervlerinin 120 milyon tonun üzerinde olduğu tahmin edilen Kurovdagh sahasında faaliyet gösterecek olan Shirvanoyl ortak girişiminde SOCAR %49, Whitetholl %51 oranında pay aldı. 1997 yılında faaliyete başlayan Şirvanoil, 30 yıllık kurulmuştur. Şirketin görevi, 100 eski kuyunun hızlı bir şekilde geri kazanılması ve günlük petrol üretiminin 600 tondan 1000 tona çıkarılması amacıyla yeni kuyuların delinmesiydi. Plana göre, üretilen petrolün SOCAR'a aktarılması gerekiyordu. Plana göre, çıkarılan petrol SOCAR'a devredilecekti. Fazla üretilen

hidrokarbonlar önce İngiliz firması lehine 60:40 oranında, ardından Azerbaycan tarafı lehine 70:30 oranında dağıtılacaktı. 1999 yılının başlarında, SOCAR ile ortak girişimciler, tarafları memnun eden üretilen petrolün satışına karar verdiler. Ortak girişimler, çıkarılan tüm hammaddeleri serbestçe satma hakkına sahiptir. SOCAR tarafından elektrik ve yakıt maliyetlerinin yanı sıra devlet bütçesine vergilerin kademeli olarak ödenmesi yoluyla ortak girişimlerin borçlarının silinmesi kararlaştırıldı (Atakişiyev, 2009, s. 114).

12 Eylül 2000'de Washington'da SOCAR ve ABD'li "Monkrif Oil" ve Türkiye'nin "Petoil" şirketleri Kalameddin-Mişovdağ sahalarında üretim paylaşımı anlaşması imzaladı. İmza törenine Azerbaycan Cumhurbaşkanı H.Aliyev, ABD Kongresi Senatörü Jay Beli Hadchison ve hükümet temsilcileri katıldı. Anlaşmaya göre, katılım payı şu şekilde dağıtıldı: SOCAR %15, Moncreef Oil %49,7, Petoil %35,3. Amerika Birleşik Devletleri'nden Monkrif Oil, projede "Garasu Development Company" aracılığıyla temsil edilecek. Başlangıçta projenin 60-80 milyon dolara mal olması bekleniyordu. Yeni kuyuların açılması vb. gerektiğinde maliyetleri 200-300 milyon dolara ulaşacağı tahmin ediliyordu. Günlük petrol üretimi 400 ton olan Kalameddin-Mişovdağ sahasının petrol rezervlerinin 20-30 milyon ton olduğu tahmin ediliyordu. 25 yıl süreyle imzalanan projede Azerbaycan'ın karı %91,5'e yükseldi. Bu zaman küresel pazardaki petrol fiyatlarındaki önemli artışın, yatırımcıların dikkatini nispeten küçük petrol projelerine çektiğine dikkat edilmelidir (Hacizadeh, 2003, s. 68).

2000 yılının Eylül ayında, Londra ve New York Borsalarında bir varil ham petrol, 1998'de 10 dolardan 37 dolara ulaştı. Bu son on yılın en yüksek fiyatı idi. OPEC'in, ABD'nin müdahalesiyle petrol üretimi ve ihracatında yaptığı hafif artış, fiyatların 4 dolar azalarak 33 dolara düşmesine neden oldu. Petrol fiyatlarındaki bu artış, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa ekonomileri için ciddi sorunlar yaratmıştır. Bu ülkeler ciddi bir ekonomik krizin eşiğindeydi. Bu ülkelere farklı olarak, petrol fiyatlarındaki artış Azerbaycan için ek gelir fırsatları yarattı.

Aralık 1999'dan itibaren "Yüzyılın Sözleşmesinden" kar elde eden Azerbaycan, satışından elde edilen parayı Devlet Petrol Fonunda biriktirdi. 2000 yılının Eylül ayında, bu fonda toplanan fon hacmi 205 milyon doları aştı. Böylece, SOCAR ve yabancı şirketler arasında imzalanan petrol ve gaz sözleşmelerine bakarken Bu nedenle, SOCAR ile yabancı şirketler arasında imzalanan petrol ve gaz sözleşmelerine bakıldığında, Azerbaycan hükümetinin petrol stratejisinin bir dizi önemli yönü gözlemlenebilir. Başlangıçta,

birbirini takip eden anlaşmalar yavaş-yavaş geniş bir coğrafi alanı - Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'dan Çin, Malezya ve Japonya'ya, İngiltere ve Norveç'ten İran ve Suudi Arabistan'a ve çeşitli jeopolitik bölgeleri kapsıyordu (Hacizadeh, 2003, s. 74).

Aynı zamanda, anlaşmalara çok sayıda şirket ve farklı ülkeler katıldı. Aynı zamanda ilk anlaşmalara daha küçük bir payla katılma taktiğini seçen Azerbaycan, büyük stratejik hedeflere ulaşmayı kendisine görev edinmiştir. Dünyanın en büyük şirketlerini ve önde gelen ülkelerini petrol ve gaz projelerine giderek daha fazla dahil ederek jeopolitik ve jeoekonomik hedeflerini sürdürmeye başlayan Azerbaycan hükümeti, birkaç yıl sonra sözleşmelerdeki payını kademeli olarak %50'ye çıkardı. Aynı zamanda, bir dizi uluslararası anlaşmanın taslağının hazırlanmasında kazanılan deneyim ve güçlenen pozisyonlar, 1990'ların ikinci yarısından itibaren SOCAR'ın müzakerelerde şartlarını dikte etmesine izin verdi. Sözleşmelerde ABD şirketleri ve BP daha yüksek pozisyonlarda yer alıyordu. Bir süre sonra, Fransız ve Japon şirketleri bazı projelerde daha fazla pay alarak faaliyet göstermeye başlıyorlar. Aralık 1998'de imzalanan anlaşmada katılım payı sadece SOCAR ve Japon şirketleri arasında paylaşılmaktadır. Ancak BP ve Amerikan şirketlerinin sözleşmelerdeki hakim konumlarını korumaları, Azerbaycan'da yabancı şirketler için uygun bir yatırım ortamının yaratıldığını gösteriyor (Terzioğlu, 2008). Rus şirketleri (LUKoil) ilk üç ardışık sözleşmeye katılmış olsalar da, altıncı sözleşme dışında 2001 yılına kadar uzun bir süre hiçbir projeye katılmadı. Önemli sonuçlardan biri olarak, Azerbaycan'ın bölge ülkeleri dahil olmak üzere dünyanın önde gelen ülkelerinin yanı sıra çok uluslu şirketleri de dahil ederek Hazar Denizi'nin tartışmalı hukuki statüsünü fiilen çözerek Hazar petrol ve gaz sahalarının geliştirilmesi için sözleşmeler yaptı. Azerbaycan'ın petrol stratejisi, hidrokarbon kaynaklarının gelişmesinin önünde büyük bir engel olarak gündeme getirilen Hazar Denizi'nin yasal statüsü ve deniz tabanının komşu ülkeler tarafından sektörel olarak bölünmesi ilkesinin benimsenmesine getirmiştir (Suleymanbegov ve Feryadov, 2014, s. 264).

"Asrın Anlaşması" imzalandıktan sonraki ilk 10 senede Azerbaycan Cumhuriyeti ile yabancı şirketler arasında imzalanmış petrol ve gaz sözleşmeleri:

Tablo 4.3 Hazar Denizi'nin Azerbaycan Sektöründeki Bölgeler

No	Sözleşmenin imzalandığı isim, tarih ve yer	% olarak katılımcıların payı	Yürütme durumu
1.	“Azeri”, “Çırak”, “Güneşli” 20.09.1994 Bakü	BP – 35,83 SOCAR – 11,65 Chevron – 11,27 Inpex - 10,96 Statoil - 8,56 Exxon - 8 TPAO - 6,75 Itochu - 4,3 Delta Hess - 2,72	Uygulanıyor
2.	“Karabağ” 10.11.1995 Bakü	LUK - Acip - 45 Pennzoil - 30 LUKoil - 12,5 SOCAR - 7,5 Acip - 5	Sonlandırma tarihi 23.02.1999
3.	“Şahdeniz” 04.06.1996 Bakü	BP – 28,8 Statoil – 15,5 ARDNŞ – 16,7 LUKoil – 10 NİKO – 10 TPAO – 19	Uygulanıyor
4.	“Danulduzu”, “Aşrafi” 14.12.1996 Bakü	BP (AMOKO)-30 Yunokal – 25,5 SOCAR – 20 İtochu – 20 Delta Hess – 4,5	Sonlandırma tarihi Mart 2000
5.	“Lankaran-deniz” “Talış-deniz” 13.01.1997 Paris	TotalFinaElf - 35 Wintershall (Deminex) - 30 ARDNŞ - 25 OİEK - 10	Sonlandırma tarihi 2001
6.	“Yalama - Samur” (“D-222”) 03.07.1997 Moskova	LUK-ARKO - 80 SOCAR - 20	Sonlandırma tarihi 15.05.2009
7.	“Nahçıvan” 01.08.1997 Washington	SOCAR - 50 Exxon-Mobil – 50	Sonlandırma tarihi Ocak 2006
8.	“Abşeron” 01.08.1997	SOCAR - 50 Chevron - 30	Sonlandırma tarihi 2005

	Washington	TotalFinaElf – 20	
9.	“Oğuz” 01.08.1997 Washington	SOCAR - 50 Exxon - Mobil – 50	Sonlandırma tarihi 21.10.2003
10.	“Kürdaşı” 02.06.1998 Bakü	SOCAR - 50 Acip - 25 Mitsui – 15 TPAO – 5 Repsoil – 5	Sonlandırma tarihi 30.12.2001
11.	“İnam” 21.07.1998 London	SOCAR - 50 BP - 25 Şell – 25	Sonlandırma tarihi 21.12.2008
12.	“Araz”, “Alov”, “Şarg” 21.07.1998 London	Encana – 40 SOCAR – 15 BP – 15 TPAO – 15 Statoil – 10 Exxon-Mobil – 5	Yürürlüğe girmedi
13.	“Yanardağ”, “Ateşgah” “Muğan- deniz” 25.12.1998 Bakü	SOCAR - 50 Capex - 22,5 İnpex - 12,5 Tatikoku - 7,5 İtochu - 7,5	Sonlandırma tarihi 2003
14.	“Zafer”, “Meşel” 27.04.1999 Washington	SOCAR - 50 Exxon-Mobil - 30 KonokoFilips – 20	Sonlandırma tarihi Ocak 2006
15.	“Savalan”, “Dalğa”, “Lerik-deniz”, “Güney” 27.04.1999 Washington	SOCAR – 50 Exxon-Mobil - 30 Vakant pay – 20	Yürürlüğe girmedi

Tablo 4.4. Karadaki Yataklar

№	Sözleşmenin imzalandığı isim, tarih ve yer	% olarak katılımcıların payı	Yürütme durumu
1.	“Batı Abşeron” 10.08.1994 Washington	BMB oilink – 100	Sonlandırma tarihi 2000
2.	“Güney-BatıGobustan” 02.06.1998 Bakü	Komonvels – 40 YunionTeksas – 40 SOCAR – 20	Uygulanıyor
3.	“Kürsengi”, “Karabağlı” 02.06.1998 Bakü	SOCAR – 50 SiEnODiSi–25 Forçunmayt–25	Uygulanıyor
4.	“Muradhanlı”, “Ceferli”, “Zardab” 21.07.1998 London	SOCAR – 50 Remko – 50	Sonlandırma tarihi Aralık 2001
5.	“Padar” (“Haramı”) 27.04.1999 Washington	SOCAR – 20 Global Enerji–80	Uygulanıyor
6.	“Mişovdağ”, “Kelameddin” 12.09.2000 Vaşinqton	SOCAR – 15 Global Enerji – 85	Uygulanıyor
7.	“Zığ”, “Hövsan” 09.01.2001 Bakü	LUKoil – 50 SOCAR – 50	2005 yılında LUKOIL sözleşmeden çekildi
8.	“Pirsaat” 04.06.2003 Bakü	ARDNŞ – 20 Şenglioil – 50 Midlist – 30	Uygulanıyor
9.	“Garaçukur” 18.06.2004 Bakü	Noble Skai Ltd – 75 SOCAR – 25	Uygulanıyor

4.4.2. İhracat boru hattı sistemleri ve inşaatı

4.4.2.1. Bakü-Novorossiysk petrol boru hattı (Kuzeybatı güzergahı)

Yabancı petrol şirketleri ile imzalanan anlaşmaların uygulanmasındaki en önemli görevlerden biri de Azerbaycan'ın Hazar bölgesinde üretilen ham petrolün dünya pazarlarına taşınmasını sağlamaktır. Dünyanın başlıca yakıt pazarlarına doğrudan erişimin olmaması, Hazar Havzası'nın hidrokarbon yataklarını bu noktalara bağlayan geniş bir ihracat altyapısının kurulmasını gerektirdi. Bu da petrol şirketlerinin yatırımlarının artmasına neden oldu. "Azeri", "Çırac" ve "Güneşli" sahalarının geliştirilmesi anlaşmasına göre, anlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren 18 ay içinde Çırac-1 platformundan birincil petrol çıkarılacaktı. Yani, Yüzyılın Sözleşmesi'nin 12 Aralık 1994'te yürürlüğe girdiği göz önüne alındığında, ilk petrolün 1996 ortalarında çıkarılması bekleniyordu. Dolayısıyla, birincil petrol ihracatı için o zamana kadar bir petrol boru hattının inşa edilmesi ve devreye alınması gerekiyordu. Azerbaycan için özel öneme sahip bu sorunun ayrıntılı bir şekilde incelenmesi amacıyla Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi, yabancı petrol şirketleri konsorsiyumu ve Türk "Botaş" şirketinin katılımıyla ortak bir teknik ekip kuruldu. Grup, Ekim 1993'te ihracat boru hattının fizibilite çalışmasını ve geçeceği rotanın teknik değerlendirmesini hazırladı (Peterson, 2001, s. 198).

Ortak grup, başta Karadeniz ve Akdeniz olmak üzere ihracat boru hattının iki yönünü inceledi ve teklifler hazırladı. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti üzerinden Bakü-Akdeniz (Ceyhan terminali) yönünde üç güzergah, Gürcistan üzerinden Bakü-Akdeniz (Ceyhan terminali) yönünde üç ve başka bir Gürcistan üzerinden Bakü-Ege Denizi (İbrikbana terminali) yönünde rota değerlendirildi. 1995 yılının ilk günlerinden itibaren birincil petrolün ihracat seçeneklerini incelemek için yoğun çalışmalar yapıldı. Elde edilen sonuçlara dayanarak, konsorsiyumun Yönetim Komitesinin Haziran 1995'teki toplantısında ihracat boru hattı için üç seçenek tartışıldı. Bu seçenekler, birincil petrolün Rusya üzerinden bir boru hattı ile taşınmasını, Gürcistan'dan demiryolu ve boru hattı ile taşınması veya İran ile ham petrol alışverişini öngörüyordu (Gurbangulu, 2017, s. 79).

Jeopolitik sorunlar İran rotasının gerçekleşmesini engelledi. Bu nedenle, iki seçenek, Rus ve Gürcü rotası dikkat merkezinde kaldı. Bu ülkelerin hükümetleri ile müzakereler başladı. Rusya Yakıt ve Enerji Bakanlığı, "Transneft" şirketi ile SOCAR ve AIOC arasındaki müzakereler sonucunda birincil petrolün Rusya üzerinden taşınmasına ilişkin üç anlaşma taslağı imzalandı. Ancak Azerbaycan, stratejik çıkarlarını Rusya

topraklarından geçen ihracat boru hattına bağımlı hale getirmek istemediği için alternatif seçenekleri dikkatle değerlendirdi. Kuzey boru hattının daha hızlı ve daha düşük maliyetle onarılabileceği gerçeğinden dolayı, birincil petrolün önce Novorossiysk limanına taşınmasına karar verildi. Bu nedenle Rusya ile müzakereler yoğunlaştı. Uzun müzakerelerden sonra nihayet 18 Ocak 1996'da Moskova'da Azerbaycan Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu arasında Azerbaycan petrolünün Rusya üzerinden transit geçişi konusunda bir anlaşma imzalandı. Anlaşma Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ve Rusya Federasyonu Başbakanı Viktor Çernomirdin tarafından imzalandı. İmza töreninden sonra, her iki taraf da sözleşmenin uygulanmasını sağlamak için gerekli olan bir dizi önemli belgeyi hazırlayıp ve sundu. Aynı yılın 16 Şubat'ında Bakü'de Azerbaycan Hükümeti ile Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi arasında taşımacılığa yardım konusunda anlaşma ve Rus şirketi "Transneft", SOCAR ve AIOC arasında Azerbaycan petrolünün Rusya üzerinden taşınması konusunda anlaşma imzalandı (Nebiyev, 1998).

Böylece, "Yüzyılın Sözleşmesi" nin uygulanmasına yönelik bir başka önemli adım daha atıldı. Rusya topraklarından geçen Bakü-Novorossiysk ihracat boru hattının inşası pratik aşamaya girmiştir. Kuzey boru hattının Sangaçal Terminalinden Rusya'nın Karadeniz kıyısındaki Novorossiysk limanına kadar olan uzunluğu ilk verilere göre 1411 km idi. Azerbaycan topraklarından geçen bu boru hattının 224 km'lik bölümün 198 km'lik bir boru sisteminin kullanılması ve kalan 26 km'de yeni bir boru hattı inşa edilmesi planlandı. Boru hattının kapasitesi yılda 5 milyon ton olarak öngörülmüştür. Onaylanan programa göre, Azerbaycan topraklarındaki petrol boru hattının bir kısmının 1996 yılı sonunda kullanıma hazır olması gerekiyordu. Azerbaycan hükümeti, Kuzey Boru hattının inşasıyla ilgili çalışmaları sıkı kontrol altında tutuyordu. Çünkü "Çırak" sahasından birincil petrolün planlanan programa göre çıkarılması, ihracat boru hattının zamanında devreye alınmasına bağlıydı. Bu nedenle Azerbaycan'da inşaat çalışmaları plana göre yürütülmüştür. İşin hızı ve kalitesi nedeniyle boru hattının Rusya sınırına kadar olan Azerbaycan kesimi Aralık 1996'da inşa edilmiş ve tamamlanmıştır. Yıllık maksimum 6 milyon ton kapasiteli boru hattının kapasitesi gerektiğinde 17 milyon tona çıkarılabilecekti. Restorasyon ve inşaat çalışmalarına 51 milyon ABD doları harcanmıştır. Ulaştırma tarifeleri Rusya topraklarında 1 ton petrol için 15,67 dolar, Azerbaycan topraklarında ise 1,013 dolar olarak belirlendi (Gurbangulu, 2017, s. 146).

28 Aralık 1996'da Kuzey Boru Hattı'nın Azerbaycan kesimi hizmete girdi. Henüz yabancı şirketlerle yapılan sözleşmeler kapsamında petrol çıkarılmadığı için boru hattı

Azerbaycan petrolü ile doldurulmuştur. 1997 yılının Şubat ayında Azerbaycan petrolü Rus sınırına ulaştı. Ancak Rus tarafının petrolü kabul etmeye hazır olmaması nedeniyle Azerbaycan petrolünün ihracatı Mayıs ayına ertelendi. Bunun başlıca nedeni de Rusya'nın Çeçenistan topraklarından geçen boru hattının bir bölümünü onarmaya yönelik taahhütlerini yerine getirmemesiydi. Çeçenistan'daki askeri eylemlerle bağlantılı istikrarsız durumun yanı sıra Rusya hükümeti ile Çeçenistan arasındaki transit tarifelerle ilgili keskin anlaşmazlıklar, Çeçenistan'dan geçen Bakü-Novorossiysk doğalgaz boru hattının yeniden inşası için çalışmaların yapılmasını engelledi. Çeçen hükümeti her ton petrolün geçişi için 4,27 dolar talep ediyor, Moskova ise onlara 0,43 dolar ödemek istiyordu (Ahmetzade 2014, s. 69).

Şekil 4.6. Bakü-Novorossiysk Petrol Boru Hattı

Azerbaycan tarafı, ortaya çıkan sorunun erken çözümü için pratik önlemler almaya çalıştı. 25-27 Mart 1996'da, SOCAR'ın Transneft'le yaptığı toplantıda hükümetler arası anlaşmanın nasıl uygulanacağı tartışıldı. Toplantının nihai protokolüne göre taraflar 1 Ekim 1997'den itibaren Azerbaycan petrolünün minimum 200 bin tonluk ihracatına başlamayı, 1998'de taşımayı en az 1,5 milyon ton seviyesine yükseltmeyi kabul ettiler. 2002 yılında, Kuzey Boru Hattı ile taşınan Azerbaycan petrolünün hacmi, hükümetler arası anlaşmada öngörüldüğü üzere 5 milyon tona ulaşacaktı. 1997 yılının Temmuz ayında Transneft ile Çeçenistan'ın Yunko şirketi arasında bir anlaşma imzalandı. Taraflar tüm tartışmalı konularda anlaşmaya vardılar. Çeçenistan boru hattının güvenliğini

sağlama taahhüdünü üstlendi. Moskova'nın bu bölgeden taşınan her tonluk petrol için Çeçenistan'a tahsis ettiği tarife 0,43 dolar olarak belirlendi. Çeçenistan ile bir anlaşmaya varmak, bu bölgeden geçen boru hattının hızlı bir şekilde onarılması için koşullar yarattı. Ancak, tarifeler üzerindeki anlaşmazlık burada bitmedi. Sonunda bir buçuk yıl sonra Moskova Çeçenistan'a tarifeyi 3,58 dolara yükseltti. İhracat boru hattının Çeçenistan da dahil olmak üzere Rusya topraklarından geçmesi Moskova için önemli bir ekonomik, politik ve jeopolitik öneme sahipti. Böylece, transit petrol tarifelerinden Rusya bir finansal kaynak aldı. Birkaç gecikmeye rağmen, 25 Ekim 1997'de Çeçenistan'daki onarım çalışmalarının tamamlanmasından sonra, Azerbaycan petrolünün Bakü-Novorossiysk boru hattı üzerinden taşınması başladı. Yıl sonu itibarıyla bu yolla 120 bin ton SOCAR ham petrolü ihraç edildi (Aliyev, 2003, s. 173).

Böylece, Kuzey Boru hattının devreye alınmasıyla Azerbaycan, petrolünü dünya pazarlarına yeniden getirme fırsatı buldu. Aynı zamanda yabancı petrol şirketleri ile projelerin önündeki en büyük engellerden biri olan ihracat sorunu ortadan kalkmaya başladı. AIOC'nin Kasım 1997'de "Çırak-1" platformundan çıkardığı birincil petrol, Kuzey Boru hattına nakledildi ve 1998 yılının Mart ayı başlarında Azerbaycan-Rusya sınırını geçti. Böylece Azerbaycan uluslararası petrol projesinin gerçekleştirilmesinde önemli bir aşamaya başladı. 1998'de AIOC, Novorossiysk limanına 1,5 milyon ton petrol sevk etmeyi planladı. Petrol fiyatlarında 1997 yılı sonlarında başlayan düşüş eğilimi, 1998 baharında son 10 yılda görülmeyen bir düzeye ulaştı. Bu nedenle SOCAR, ham petrol satışının kârlı olmadığı gerekçesiyle ihracatı askıya aldı ve Kuzey Boru Hattı'nı AIOC'ye devretti. SOCAR, Eylül 1998'de kademeli olarak petrol ihracatını yeniden başlatmasına rağmen, onu ancak kemer yükünün düşük olduğu zamanlarda kullanabildi. Bununla birlikte, Çeçenistan'da meydana gelen çeşitli sorunlar nedeniyle, Kuzey Boru hattındaki arızalar AIOC'nin üretim kapasitesine uygun olarak petrol ihraç etmesine izin vermedi. 1999'da boru hattının sıklık ve uzun süreli kapatılma sayısı arttı (Seferov, 2004).

AIOC'ye göre, Kuzey Boru Hattı'nın Çeçenistan bölümünde çıkan yangın sonucu, 4 Şubat 1999'da Azerbaycan petrolünün taşınması tamamen durduruldu. Sonuç olarak, günlük petrol üretimi 90.000 varilden 20.000 varile düştü. AIOC, Sangachal terminalinin tüm imkanlarını kullanmaya çalışsa da bu durumdan çıkmasına izin vermedi ve şirket, "Çırak-1" platformunda petrol üretimini askıya almak zorunda kaldı.. Bu bağlamda, SOCAR ayrıca petrol ihracat planlarını azaltmış ve günlük olarak "Çırak-1" platformundan 2,5 milyon metreküp hacminde aldığı semt gazından mahrum oldu (Aras, 2003, s. 92).

4.4.2.2. Bakü-Supsa petrol boru hattı (Batı güzergahı)

Ekim 1995'te, Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi'nin (AIOC) Yönlendirme Komitesi'nin birincil petrolün Rusya ve Gürcistan üzerinden ihracı için iki güzergaha karar vermesinin ardından, petrol boru hatlarının inşası üzerindeki çalışmalar yoğunlaştı. Her iki ülkenin hükümetleri ile müzakereler paralel olarak gerçekleştirildi. Rusya ile transit belgelerinin imzalanmasından bir aydan kısa bir süre sonra, 8 Mart 1996'da Azerbaycan ve Gürcistan, birincil petrolün Gürcistan üzerinden taşınması konusunda hükümetler arası bir anlaşma imzaladı. Boru hattının başlangıç kapasitesinin yılda yaklaşık 5 milyon ton olduğu tahmin edildi.

Sangaçal Terminalinden Supsa limanına giden 926 km'lik boru hattının 788 km'lik bölümü hizmete elverişli kabul edildi. Kalan 138 km'ye yeni bir petrol boru hattı döşenmesi planlandı. Güzergah boyunca altı pompa istasyonu ve petrol ihracat kayıt sistemi kurulacaktı. Batı Rotası projesinin 1997 yılının ilk çeyreğinde hazır olması bekleniyordu. Boru hattının inşaatının o yılın Mart ayında başlaması ve 1998 yılı sonunda tamamlanması planlanıyordu. Aralık 1996'da AIOC, Batı Boru Hattı'nın inşası için bir ihale ilan etti. AIOC, şirketlerden gelen teklifleri inceledikten sonra, Nisan 1997'de Bakü-Supsa boru hattının inşası ve rehabilitasyonu için yapılan ihalenin sonuçlarını açıkladı. Rapora göre, boru hattının Azerbaycan kısmı Azerbaycan-Türkiye ortak girişimi "Tekfen-Azfen" tarafından, Gürcistan kısmı ise "McConnell Dowell Middle East" (Avustralya) tarafından inşa edilecekti (Aslan, 2008, s. 47).

Şekil 4.7. Bakü-Supsa Petrol Boru Hattı (Batı Güzergahı)

Projeye göre, Azerbaycan topraklarında Sangaçal Terminali'nden Gürcistan sınırına kadar 421 km uzunluğundaki mevcut Boru hattının restore edilmesi ve 47 km uzunluğundaki bir kısmının yeniden inşa edilmesi gerekiyordu. Gürcistan topraklarında 340 km uzunluğundaki boru hattının restorasyonu ve 39 km mesafede yeni bir bölüm inşa edilmesi planlandı. AIOC'ye göre Batı Boru Hattı'nın inşası için 315 milyon dolarlık bir bütçe ayrıldı. Bu miktarın 150 milyon doları 1997'de, kalanı 1998'de inşaat tamamlanana kadar harcanacaktı (Gurbangulu, 2017, s. 187).

Aralık 1996'da Bakü-Novorossiysk boru hattına pompalanmaya başlayan Azerbaycan petrolü, Şubat 1997'de iki ülke sınırına ulaşmasına rağmen, Rusya bunu kabul etmeye ve Karadeniz limanına aktarmaya hazır değildi. Azerbaycan petrolünün Rusya üzerinden taşınması başlangıçta Mayıs ayına ertelenmesine rağmen, bu sürece ancak 25 Ekim'de başlamak mümkün oldu. Bu nedenle Batı Boru Hattı'nın zamanında inşası ve işletmeye alınması Azerbaycan'ın ve yabancı petrol şirketlerinin çıkarıydı. İlk dönemde boru hattının inşası planlanan programa göre gerçekleştirildi. Ancak müteahhit şirketler 1998 yılının başlarında mevcut bir boru hattı üzerinde deneme çalışmaları yürüttüklerinde, bir zamanlar döşenen boruların baskıya dayanamadığı ortaya çıktı. Bu nedenle, AIOC yetkilileri, boru hattının bu bölümüne yeni boru döşeme ihtiyacına istinaden, Mart 1998'de Batı Boru Hattı'nın inşaatının planlandığı gibi yıl sonuna kadar tamamlanmayacağını belirtmiş ve bütçenin artırılmasına karar verilmiştir. Nisan 1998'de AIOC Yönlendirme Komitesi, Batı Boru Hattı'nın inşası için ayrılan bütçeyi 315 milyon dolardan 590 milyon dolara çıkarmaya karar verdi. Projenin teknik göstergeleri değişmedi. Yani, kemer 24 inç borudan yapılması gerekiyordu. 10 Aralık 1998'de Bakü-Supsa boru hattının “Yüzyılın Sözleşmesi” kapsamında çıkarılan birincil petrole doldurulmaya başlandı (Aslanlı, 2008, s. 53).

Boru hattının doldurulması birkaç ay sürdü. Bu süre zarfında Karadeniz kıyısındaki petrol alımı için Supsa terminalinin inşasının tamamlanması gerekiyordu. Tüm çalışmaların Nisan 1999'da tamamlanması gerekiyordu. İnşaat çalışmaları programa göre yapıldı. "Georgian Pipeline Company" tarafından 20 Şubat 1999'da yayınlanan açıklamada, Supsa limanında yüzen petrol üretim terminalinin kurulumunun tamamlandığı belirtildi. Kıyıda 3 km uzaklıkta inşa edilen ve denizdeki en güçlü kasırgalara karşı dayanıklı olan terminalde 150 bin ton kapasiteli tankerlere dolum yapabiliyordu. Aralık 1998'de Sangaçal terminalinden pompalanan ham petrol, 11 Mart 1999'da Supsa terminaline ulaştı. Burada petrol tanklarının doldurulmasıyla Bakü-Supsa ihracat boru hattının

faaliyete başlaması için son hazırlık çalışmaları başlatıldı. 17 Nisan'da Supsa'da Batı İhracat Boru Hattı ve Supsa Terminalinin resmi açılış töreni Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna cumhurbaşkanları yanısıra ABD Başkanı ve Dışişleri Bakanı'nın Hazar Bölgesi Özel Danışmanı'nın katılımıyla gerçekleşti. tüm Hazar bölgesi için büyük önem taşıyan önemli bir projenin hayata geçirilmesi başarıyla tamamlanmış oldu. Bakü-Supsa petrol boru hattının işletmeye alınması, "Yüzyılın Sözleşmesi"nin gerçekleştirilmesinde ciddi bir adımdı. Aynı zamanda, ihracat rotalarını çeşitlendirmek ve enerji güvenliğini sağlamak için daha güçlü bir temel oluşturdu (İbrahimov, 2003, s. 186).

Bölgede teknik göstergeleriyle farklı olan Batı boru hattının uzunluğu 827 kilometredir. 530 mm çapındaki boru hattının 772 km'si yeni çelik borulardan döşendi, kalan 55 kilometre ise tamir edildi. Yıllık 5,1 milyon ton (günlük 115 bin varil) kapasiteye sahip Batı Boru hattından gelen petrol alımı için Supsa terminalinde her biri 250 bin varil kapasiteli 4 adet petrol tankı inşa edilmiştir. Bakü-Supsa petrol boru hattı Azerbaycan ve Gürcistan'ın ekonomik ve politik gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Batı boru hattı, yatırımların artmasında, sosyal refahın artmasında ve bölgedeki siyasi istikrarın sağlanmasında özel bir yere sahiptir. İnşaatına katılan 4 binden fazla çalışanın yüzde 70'i Azerbaycan ve Gürcistan vatandaşıydı. Novorossiysk limanına giden Kuzey Boru hattından ton başına petrol tarifesi 15.67 dolar ise, Bakü-Supsa Batı ihracat rotası üzerinden ton başına 3,14 dolar (1 varil için 0,43 dolar) idi. Bu transit tarifeden ton başına 1,20 dolar (varil başına 0,17 dolar) Gürcistan'ın, geri kalanı ise Azerbaycan'ın kazancıydı. Kuzey hattına kıyasla önemli ölçüde düşük nakliye tarifeleri, Batı Boru Hattı'nın rekabet gücünü önemli ölçüde artırdı. Bu nedenle Bakü-Supsa ihracat boru hattının kullanımı hem yabancı petrol şirketleri hem de Azerbaycan için ekonomik olarak uygundu. Tahminlere göre, Batı Boru Hattı üzerinden petrol ihracatı Azerbaycan'ın cari fiyatlarla yılda 70-100 milyon dolar tasarruf etmesini sağlayacaktır. Aynı zamanda Bakü-Supsa güzergahındaki tarifeler petrol ihracatçıları için olduğu kadar transit ülkelerin de çıkarıydı. Böylece yılda 5 milyon ton petrolün bu boru hattıyla taşınması "Azerbaycan'a 10 milyon dolar, Gürcistan'a 7 milyon dolar ekonomik fayda sağlayacaktır." Petrol boru hattının ekonomik önemi elbette transit gelirleriyle sınırlı değildi (Mammadyarov, 2008, s. 46).

Projenin başarılı bir şekilde uygulanması, "Yüzyılın Sözleşmesi"nin hızlı bir şekilde uygulanması için daha uygun koşullar yarattı. Aynı zamanda, ikinci ihracat boru hattının devreye alınması, Hazar Denizi havzasında hidrokarbon kaynaklarının araştırılması ve geliştirilmesi konusunda imzalanan diğer anlaşmaların uygulanmasına ek bir ivme

kazandırdı. Çünkü küresel pazara erişimin artması yeni yatırımları teşvik etti ve aynı zamanda ekonomik kalkınmanın hızlanmasına ve sosyal refahın artmasına da yol açtı. Hazar ve Karadeniz'in havzalarını Azerbaycan ve Gürcistan toprakları üzerinden birbirine bağlayan Batı boru hattı, her iki ülkenin ekonomik kalkınmasında, bölgedeki siyasi konumlarının güçlendirilmesinde ve Güney Kafkasya'nın Orta Asya ülkelerinin Avrupa ile bağlarının genişletilmesinde rolünün arttırılmasında önemli bir faktör olmuştur (Levinson, 2005, s. 152).

4.4.2.3. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) ana ihracat petrol boru hattı

Azerbaycan'ın petrol stratejisinin uygulanmasında güvenilir bir ihracat sisteminin kurulması önemliydi. Birincil petrolün dünya pazarlarına Kuzey ve Batı güzergâhları üzerinden ihrac edilmesi kararı alınmasına rağmen, anlaşma gelecekte üretilecek büyük hacimli petrolün ihracı için bir ana ihracat boru hattının inşasını öngörmüştür. Yani anlaşmaya göre, yabancı petrol şirketleriyle imzalanan anlaşmanın yürürlüğe girmesinden 54 ay sonra Ana İhracat Boru Hattı ile ham petrol taşımacılığına başlanması planlanıyordu. "Yüzyılın Sözleşmesi"nin 12 Aralık 1994'te yürürlüğe girdiği göz önüne alındığında, ana ihracat boru hattının 1999 yılının ortalarında faaliyete geçmesi beklenebilirdi. Uzmanlara göre, ana ihracat boru hattının inşası için Bakü-Supsa, Bakü-Novorossiysk ve Bakü-Ceyhan seçeneklerinden biri tercih edilmelidir. İhracat boru hattının üç ana güzergahını inceleme süreci devam ederken, Azerbaycan hükümeti Bakü-Ceyhan seçeneğini tercih ettiğini açıkça belirtti. 1997 yılının Temmuz ayında ABD'ye yaptığı resmi ziyaret sırasında Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, "biz şahsen böyle bir petrol boru hattının Gürcistan-Türkiye-Akdeniz-Ceyhan Limanı güzergahı boyunca döşenmesini kastediyoruz" diyerek Bakü-Ceyhan seçeneğine desteğini ifade etti (Mammadyarov, 2008, ss. 47-49).

28 Aralık 1997'de Türkiye Başbakanı M.Yılmaz ile bir araya gelerek tutumunu bir kez daha yineledi ve konuyla ilgili "ikinci bir görüşün olamayacağının" altını çizdi. Azerbaycan, Bakü-Ceyhan güzergahını destekleyerek sadece ekonomik çıkarlarını değil aynı zamanda siyasi ve jeostratejik çıkarlarını da takip ediyordu. Bu konuda Azerbaycan hükümeti, ortak çıkarları olan Türkiye ve ABD'nin desteğine güvendi. ABD, Güney Kafkasya'da jeopolitik çıkarlarını Rusya'nın dışına atılan bir petrol boru hattı aracılığıyla güvence altına almaya çalışıyordu. Bu nedenle Beyaz Saray, Azerbaycan'da faaliyet gösteren petrol şirketlerine kapsamlı destek vererek ve belirli etkileri göstererek Bakü-Ceyhan rotasının seçilmesi için adımlar attı. Ana ihracat boru hattı güzergahlarının

ilk değerlendirmesi, siyasi, çevresel, teknik ve ticari faktörler dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmalar Bakü-Ceyhan güzergahının Bakü-Supsa ve Bakü-Novorossiysk olmak üzere diğer iki seçenekten daha fazla avantajı olduğunu göstermiştir. Böylece, Bakü-Ceyhan güzergahı, İstanbul Boğazı'ndan yan geçerek doğrudan Akdeniz pazarlarına girip petrolün diğer bölgelere taşınmasını kolaylaştırdı (Pala, 2003).

Karadeniz'deki Supsa ve Novorossiysk limanlarına kadar uzanan boru hattı, petrolün dünya pazarlarına ulaştırılması amacıyla daha fazla taşınma sorunlarını çözdü. Ceyhan Limanı, süper tankerlerin yıl boyunca serbest dolaşımı için daha elverişli fırsatlara sahipti. Aynı zamanda, stratejik ortağı Türkiye ile dünya pazarlarına güvenilir erişim kazanmış olan Azerbaycan Cumhuriyeti, jeopolitik konumlarını ve siyasi bağımsızlığını daha da güçlendirmeyi başardı.

Şekil 4.8. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ana İhraç Petrol Boru Hattı

Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. kuruluş yıldönümü münasebetiyle Ankara'da düzenlenen etkinliğe katılan Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, Gürcistan Cumhurbaşkanı Eduard Şevardnadze, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ve ABD Enerji Bakanı B. Richardson 29 Ekim 1998'de Hazar Havzasının petrolünün Bakü-Tiflis-Ceyhan güzergahı üzerinden dünya pazarına taşınmasını öngören “Ankara Deklarasyonu” nun

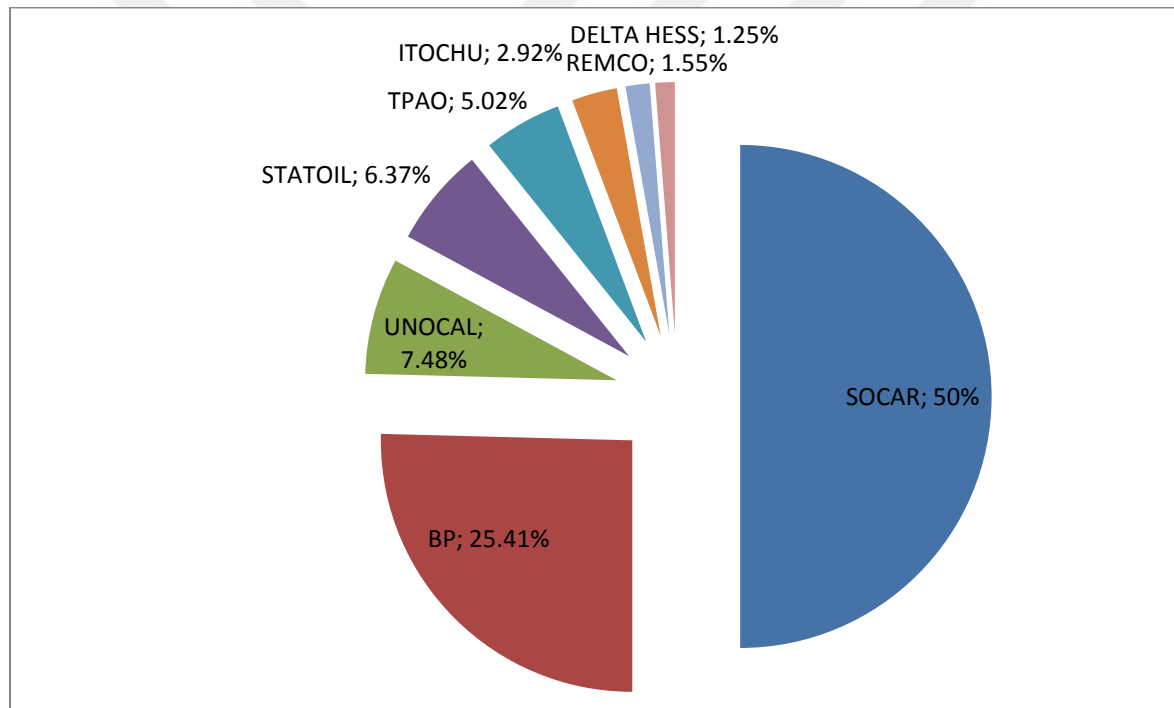
imzalanması, ana ihracat boru hattına ilişkin gergin tartışmalar sırasında ciddi bir siyasi iradenin göstergesi oldu. "Ankara Deklarasyonunun" imzalanması, ana ihracat boru hattının seçiminde Bakü-Ceyhan seçeneğine ciddi siyasi desteğin bir ifadesiydi. Belgeyi imzalayan ülkeler, özellikle Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan güçlerini birleştirerek ekonomik ve jeopolitik çıkarlarını koruma alanında önemli bir adım attılar. Yabancı petrol şirketlerinin direnişine rağmen Azerbaycan hükümeti tüm dikkatini Bakü-Ceyhan rotasına çevirdi. Yabancı petrol şirketlerinin direnişine rağmen Azerbaycan hükümeti Bakü-Ceyhan güzergahına odaklandı. Bu projenin uygulanması için Türkiye ve petrol konsorsiyumu üyeleri ile uzlaşa sağlamak için çaba gösterdi (Petersen, 2001, s. 198).

1999 yılı Kasım ayı başlarında Ankara'da yapılan müzakerelerden sonra, Türkiye'nin yalnızca kendi topraklarından geçen boru hattı kısmı için fazla ödeme yapmayı taahhüt etmeye istekli olduğu ortaya çıktı. Boru hattının Türkiye bölümünün inşaatının 1,4 milyar dolar olduğu tahmin ediliyordu. Boru hattının Azerbaycan ve Gürcistan'dan geçen bölümünün yapımı için 1 milyar dolardan fazla kaynak sağlanması konusu ise açık kaldı. Bir dizi ciddi anlaşmazlığa rağmen, müzakere süreci ilerliyordu. Azerbaycan ve Türkiye'nin büyük çabaları sayesinde, ABD'nin desteğine güvenerek müzakereleri başarıyla sonuçlandırmak mümkün oldu. Son olarak 18 Kasım 1999'da İstanbul'daki AGİT Zirvesi sırasında "Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhracat Boru Hattı ile Azerbaycan Cumhuriyeti, Gürcistan ve Türkiye Cumhuriyeti Üzerinden Ham Petrol Taşımaya İlişkin Anlaşma" imzalandı. Üç ülkenin cumhurbaşkanları Haydar Aliyev, Eduard Şevardnadze ve Süleyman Demirel tarafından imzalanan belge, ana ihracat boru hattı güzergahının seçimi konusunda uzun süren tartışmalara son verdi. Aynı zamanda Azerbaycan, Türkiye , Gürcistan, Kazakistan ve ABD cumhurbaşkanları tarafından imzalanan "İstanbul Deklarasyonu", Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının inşasına ve faaliyetlerine siyasi desteğin yeni bir ifadesi haline geldi. Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye cumhurbaşkanları tarafından imzalanan hükümetler arası anlaşma, ülkelerin BTC'nin inşası ve işletilmesi alanında işbirliği ilkelerini ve yatırımcılara verilen hakları tanımlamaktadır (Mammadyarov, 2008, s. 79).

Ana anlaşmaya dahil edilen belgeler arasında, "Botaş" şirketi ile yatırımcılar arasında imzalanan sözleşme de yer alıyor. Sözleşmeye göre Botaş, boru hattının Türkiye üzerinden geçen 1,4 milyar dolarlık bölümünü inşa etmeyi ve 15 Mayıs 2004'e kadar teslim etmeyi üstlendi. Masraflar belirtilen miktarı aşarsa, ek masrafların Türk hükümeti tarafından ödenmesi gerekiyordu. BTC'nin inşasına ilişkin anlaşmanın imzalanması,

Azerbaycan petrolünün dünya pazarlarına ihraç edilme olasılıklarını genişletti ve petrol stratejisinin uygulanmasında önemli bir adımdı (Sevim, 2012).

17 Ekim 2000 tarihinde Bakü'de “Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Ana İhracat Boru Hattı Katılımcıları Arasında Transit Bölgeye Sahib Ülke Hükümeti ile Anlaşma” ve “Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti, SOCAR ve Ana İhracat Boru Hattının diğer katılımcıları arasında Bakü-Tiflis-Ceyhan ham petrol boru hattı projesinin mühendislik işleri ve tasarımı için finansman ve işbirliği anlaşması” imzalandı. Anlaşmaya göre, BTC Ana İhracat Boru Hattı, yatırımcıların boru hattının inşasına yaptığı yatırımın tamamı geri ödendikten sonra Azerbaycan'ın mülkiyetine geçecek. İnşaat çalışmalarını yürütmek üzere Azerbaycan Cumhuriyeti temsilcisinin başkanlık ettiği bir yönlendirme komitesi kuruldu. Şirketlerin projeye katılım payı şu şekildedir:

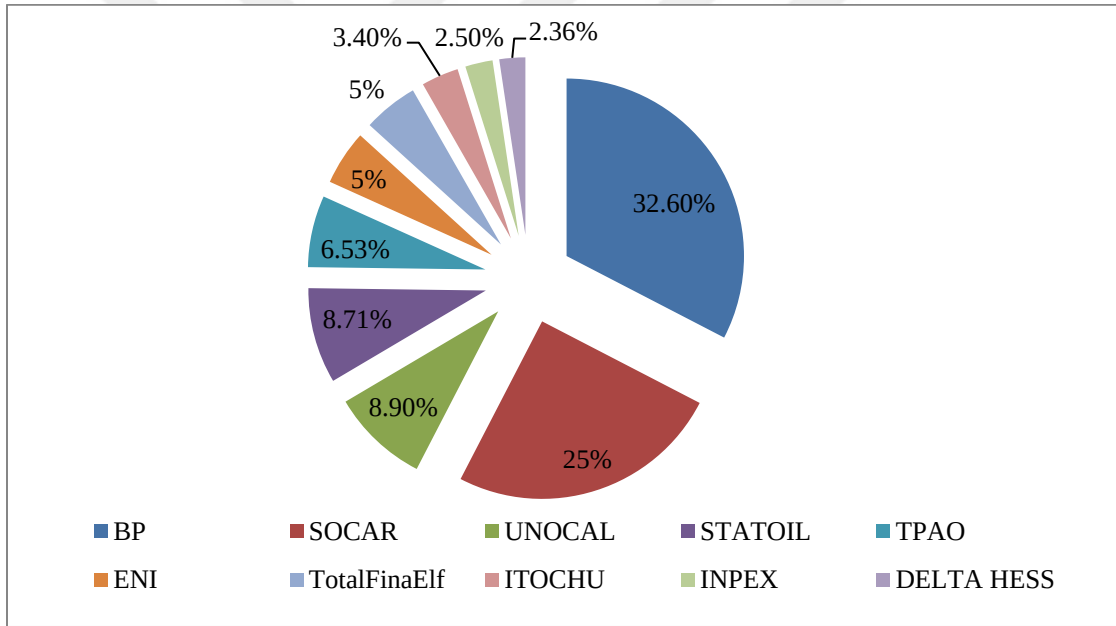
Şekil 4.9. BTC Projesine Şirketlerin Katılım Payı

İnşaatı 2,4 milyar dolar olarak tahmin edilen boru hattının Türk kısmına 1,4 milyar dolar harcanması planlanırken, Azerbaycan ve Gürcistan topraklarından geçen bölgelere sırasıyla 600 milyon ve 400 milyon dolara mal olması bekleniyordu.

BTC ile 1 varil petrolün taşınması için belirlenen 2,58 \$ 'lık transit tarifieden Gürcistan'ın ilk 5 yılda 1 varil için 0,12 dolar, sonraki 11 yılda 0,14 dolar ve son 24 yıllık süre için 0,17 dolar alacaktı. Türkiye ise birinci aşamada varil başına 0,20 dolar, ikinci aşamada 0,30 dolar ve üçüncü aşamada 0,37 dolar alacaktı. 1 Ağustos 2002'de Bakü-Tiflis-Ceyhan

ana ihracat boru hattının inşasını yürüten “BTC Co” şirketi kuruldu. Kısa bir süre içinde, bir dizi büyük şirket "BTC Co" sponsorlar grubuna katıldı. İnşaatın başlamasından hemen önce, İtalyan "Eni" (Acip'in bir yan kuruluşu), Fransız "TotalFinaElf" ve Japon "INPEX" şirketleri BTC Co'ya katıldı.

18 Eylül 2002'de Bakü yakınlarındaki Sangaçal yerleşiminde, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye cumhurbaşkanlarının katılımıyla Bakü-Tiflis-Ceyhan ihracat boru hattının temel atma töreni gerçekleştirildi. Azerbaycan topraklarındaki doğalgaz boru hattının bir kısmı Yunan şirketi CCIC tarafından, Gürcistan'ın bir kısmı ise Fransız-Amerikan SPIE-Petrofac ittifakı tarafından inşa edilecekti. Sekiz yıllık müzakere ve hazırlıkların ardından Azerbaycan petrolünün dünya pazarına ulaştırılması için ekonomik ve jeopolitik önemi büyük olan Ana İhracat Boru Hattı'nın inşaatına başlandı (Magamedov ve Shahaliyev, 2012, ss. 147-151). Böylece sponsorlar grubundaki katılım payı şu şekilde dağıtıldı:

Şekil 4.10. "BTC Co" Sponsorlar Grubuna Katılım Payları

Mayıs 2005'te boru hattının Azerbaycan bölümündeki inşaat işi tamamlandı. Son olarak 25 Mayıs 2005 tarihinde BTC Ana İhracat Petrol Boru Hattı'nın Azerbaycan topraklarından geçen bölümünün açılış töreni Sangaçal terminalinde yapıldı. Törene Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Gürcistan Cumhurbaşkanı Mikheil Saakashvili, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, ABD, İngiltere, Fransa, Ukrayna, Japonya, Norveç ve Türkiye'den temsilciler katıldı (Ünai, 2011, s. 24).

Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının Azerbaycan kesiminin işletmeye alınması, projenin gerçekleşmesi yolunda ciddi bir adımdı. Ceyhan'a giden boru hattının tamamını doldurmak için boru hattına 10 milyon varil petrol pompalanması gerekiyordu. Tahminlere göre bu sürecin 6 ayda tamamlanması bekleniyordu. Böylece 2005 yılının dördüncü çeyreğinde Azerbaycan petrolünün Ceyhan limanındaki tankerlere yüklenmesi bekleniyordu. Boru hattının petrolle dolmaya başlamasına rağmen, Türkiye'de inşaatı yavaşladı. Bu da inşaat maliyetlerinin artmasına neden oldu. "Yüzyılın Sözleşmesi" kapsamında çıkarılan Azerbaycan petrolü, 28 Mayıs 2006'da ana ihracat boru hattı üzerinden Ceyhan terminaline ulaştı. Azerbaycan'ın inşası için yoğun bir mücadele yürütmekte olduğu ve petrol stratejisinin önemli bir parçası olan Bakü-Tiflis-Ceyhan ana ihracat boru hattı faaliyete geçti. "Merkez Azeri" platformundan petrol yüklü ilk tanker 4 Haziran'da Ceyhan limanından hareket etti. 13 Temmuz'da Ceyhan Terminali'nde Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan devlet başkanlarının katılımıyla BTC'nin başlatılmasına yönelik bir tören düzenlendi. Açılış töreninde konuşan BP Başkanı K. Brown, "4 milyar dolarlık yatırımla tamamlanan bu projenin 12 yıllık çalışmanın sonucu" olduğunu söyledi. Bu dönemde BTC'nin inşası ve yönetimi amacıyla kurulan ve katılımcılar tarafından tarihi bir olay olarak kabul edilen BTC Co'nun yapısında önemli değişiklikler meydana geldi (Hasanoglu, 2017, s. 56).

Boru hattının devreye alındığı sırada hissedarları şu şirketlerdi: BP (%30,1), SOCAR (%25), Chevron (%8,9), Statoil (%8,71), TPAO (%6,53), Eni (%5), Toplam (%5), Itochu (%3,4), Inpex (%2,5), Konoko Phillips (%2,5), "Amerada Hess" (%2,36).

O zamana kadar, hisselerini uygun fiyata satan Unokal ve Remco şirketleri BTC Co'nun hissedarları arasından ayrıldılar. Yukarıda belirtilen şirketlerden beşi: Chevron, Eni, Total, Inpex ve Konoko Phillips - Hazar Denizi'nin Kazakistan sektöründe faaliyet gösteriyordu. Bu ise Kazakistan petrolünün BTC aracılığıyla taşınması olasılığını daha da artırıyordu. BTC'nin ulaşım yeteneklerinin kullanımında yabancı şirketlerin ve Kazak hükümetinin örtüşen çıkarları, ülke petrolünün transit geçişine ilişkin Azerbaycan-Kazakistan görüşmelerinin başarılı bir şekilde sonuçlanmasına yol açtı (Hasanoglu, 2017, s. 62).

İki ülke temsilcilerinin 16 Haziran 2006'da Almatı'da yaptıkları müzakereler sonucunda Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, "Kazakistan Cumhuriyeti'nden Hazar Denizi ve Azerbaycan üzerinden petrolün Bakü-Tiflis-Ceyhan hattı ile uluslararası pazarlara taşınmasına destek ve

koşulların sağlanması konusunda" bir anlaşma imzaladılar. 2002 yılının Eylül ayında kurulan BTC'nin ana ihracat boru hattı, sadece Azerbaycan'ın değil, Hazar havzasındaki diğer ülkelerin petrolünün dünya pazarlarına ulaştırılmasında önemli bir rol oynama fırsatına sahip oldu. Teknik göstergelere göre bu tür projeler arasında öne çıkan BTC'nin ana ihracat boru hattının uzunluğu 1768 km'dir. Boru hattının 443 km'si Azerbaycan'dan, 249 km'si Gürcistan üzerinden ve 1076 km'si Türkiye üzerinden geçmektedir. Rotaya monte edilen 8 pompadan 2'si Azerbaycan'da, 2'si Gürcistan'da, 4'ü Türkiye'de bulunmaktadır. Kemer yılda 50 milyon ton, günde 1 milyon varil ham petrol taşıma kapasitesine sahiptir (Özdemir, 2007).

Bakü-Tiflis-Ceyhan ana ihracat boru hattının faaliyete başlamasıyla Azerbaycan petrol stratejisi yeni bir aşamaya girmiştir. Hazar Denizi'nde üretilen büyük petrolün dünya pazarına daha elverişli bir yolla doğrudan teslim edilmesi için geniş fırsatlar açılmıştır. Bu, ülkenin ekonomik potansiyelini canlandırmak ve hızlı gelişmeyi sağlamak açısından önemlidir.

5. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Azerbaycan'ın da 70 yılı aşkın bir süredir parçası olduğu Sovyetler Birliği'nin çöküşü arifesinde derinleşen siyasi ve sosyo-ekonomik kriz, petrol endüstrisi de dahil olmak üzere ülkenin tüm yaşam alanlarının gerilemesine neden olmuştur. 1980'lerin sonunda ve 1990'ların başında, planlı ekonomik sistemin hızlı çöküşü, ciddi mali kısıtlıklar ve modern dünya standartlarından teknik geriliğin sürekli artması, Azerbaycan'ın petrol endüstrisine ciddi bir darbe indirdi. Bağımsızlığını yeni kazanmış olan cumhuriyet, azalan üretimi dengelemek ve önde gelen endüstrileri canlandırmak için gerekli mali kaynaklara sahip değildi. Ancak, tarihsel olarak stratejik bir yakıt kaynağı olarak önemli bir rol oynayan Azerbaycan petrol sahaları Sovyetler Birliği'nin kriz yıllarında bile Batılı çok uluslu şirketlerin ilgi alanına girmiştir.

BP, Amoko, Statoil, Unocal ve Hazar petrolüne özel önem veren diğer şirketlerle işbirliği yapmaya çalışan Azerbaycan yönetimi gerekli mali araçların ve modern teknolojilerin katılımıyla petrol endüstrisini yeniden yapılandırmayı ve krizi aşmayı umuyordu. Yabancı şirketlerle müzakerelerin ilk aşaması 1991 yılının Ocak ayında SSCB Petrol ve Gaz Endüstrisi Bakanlığı ve Azerbaycan SSC Bakanlar Konseyi'nin ortak kararı ile tamamlanmış olmasına rağmen, Azerbaycan Cumhuriyeti aynı yılın sonundan itibaren bağımsız bir devlet olarak müzakerelere devam etmiştir. Ancak Azerbaycan'da periyodik olarak meydana gelen siyasi iktidardaki değişiklikler müzakere sürecinin de uzamasına ve birkaç aşamadan geçmesine yol açmıştır.

Yabancı petrol şirketleriyle yapılan müzakerelerin yeni aşaması, 1994 yılın Şubat ayında SOCAR uzmanlarının önerilerine dayanarak geliştirilen ilkelerin kabul edilmesinden sonra başladı. Temmuz'a kadar devam eden İstanbul aşaması, temel ilkeler konusunda anlaşmaya varılmasına yol açtı.

İstanbul'da kararlaştırılan ticari şartlar, bir dizi açıdan önceki sözleşme seçeneklerinden farklıydı. Başlangıçta, tarafların gerçek geliri, ilk versiyonlarda olduğu gibi finansal olarak değil, katılımcıların alacakları gerçek petrol miktarı ile ölçülüyordu. Bu, 30 yıllık bir süre boyunca enflasyonun etkisini en aza indiriyordu. Öte yandan, gelir petrolünün dağıtım programında Azerbaycan'ın çıkarları doğrultusunda da değişiklikler yapıldı. Semt gazının ülkeye ücretsiz tedariki ve bir dizi başka yenilikler Azerbaycan'ın ekonomik ve politik çıkarlarını dikkate almıştır. Anlaşmanın hazırlanmasına ilişkin müzakerelerin son aşaması 1994 yılının Temmuz-Eylül aylarında ABD'nin Houston kentinde gerçekleşti.

Sözleşmenin nihai metni burada hazırlandı. Görüşmeler sırasında Azerbaycan, Hazar Denizi'nin hukuki statüsü üzerindeki jeopolitik baskıları aşmayı başardı. Böylece yabancı şirketlerle Azerbaycan'ın ortak çıkarlarını temsil eden bir çalışma mekanizmasına dayalı bir anlaşma taslağının hazırlanması tamamlandı.

20 Eylül 1994 tarihinde imzalanan ve "Yüzyılın Sözleşmesi" olarak adlandırılan anlaşma, Azerbaycan ekonomisine büyük ölçekli yatırımlar ve modern teknolojilerin getirilmesinin yanı sıra katılımcıların temsil edildiği geniş coğrafi alan açısından dikkat çekiciydi. Altı yabancı ülkeyi - ABD, İngiltere, Norveç, Rusya, Türkiye ve Suudi Arabistan'ı temsil eden on büyük şirketle işbirliği, Azerbaycan'ın stratejik seçiminin bir tezahürü olup, uluslararası konumunu güçlendirmeye hizmet etmekte. Sonraki yıllarda diğer ülkelerdeki şirketler de bu sıraya katıldılar. Anlaşma da, hem bölgenin ana devletleri hem de Batı ve Doğu'nun önde gelen ülkeleri temsil edilmektedir. "Yüzyılın Sözleşmesi" sonrasında yabancı şirketlerin Azerbaycan'ın Hazar Denizi sektöründeki gelecek vaat eden petrol ve gaz yapılarına olan ilgisi daha da arttı. Böylece ulusal petrol stratejisinin oluşumu ve geliştirilmesi süreci hızlandı.

İmzalanan sözleşmelerin sermaye yoğunluğu, çok uluslu şirketlerin sayısındaki artış, temsil coğrafyasının genişlemesi, sözleşmelerde SOCAR'ın katılım payındaki tutarlı artış vb. petrol stratejisinin temel özelliklerini açıkça ifade etmektedir.

Yüzyılın Sözleşmesinin öngörülen zirvesinin zamanı artık geride kaldı. Sonraki yıllarda üretimde kademeli bir düşüş kaçınılmazdır. Bununla birlikte, bu anlaşma petrol endüstrisinin gelişmesinde derin bir iz bırakmıştır. Böylece, projenin gerçekleştirilmesi sırasında Azerbaycan'ın petrol ve gaz endüstrisine yönelik yabancı yatırımlar dinamik olarak arttı. 1995 yılından bu yana hem bu alana yönelik yabancı yatırımların mutlak hacmi hem de ekonomiye yatırılan yabancı sermayenin payı yıldan yıla artmıştır.

Büyük yatırımları çekmek, modern sondaj kuleleri inşa etmeyi, çeşitlendirilmiş bir ihracat boru hattı sistemi de dahil olmak üzere yeni teknolojilere dayanan petrol altyapısını inşa etmeyi mümkün kıldı. Bu, petrol endüstrisinin gelişmesine, birçok istihdamın oluşmasına, sosyal refahın artmasına, siyasi istikrarın kurulmasına katkıda bulunmuştur. Yüzyılın sözleşmesi sadece petrol endüstrisinin gelişimine ivme kazandırmakla kalmadı, aynı zamanda ülkenin enerji güvenliğini sağlamada ve hidrokarbon kaynaklarının dünya pazarlarına uygun yollarla ulaştırılmasında da önemli bir rol oynamıştır. Bu açıdan

projenin gerçekleştirilmesi Azerbaycan'ın jeoekonomi ve jeopolitik konumlarının glendirilmesinde bk önem taşıtmaktadır.

"Yüzyılın Sözleşmesi"nin başlattığı yol, Hazar Denizi'ndeki zengin hidrokarbon rezervlerinin işletilmesi alanında Azerbaycan ve yabancı şirketler arasında karşılıklı yararlı ve sistemik işbirliğinin temelini atmıştır. Bu başarılı ortaklık, şahdeniz-2, TANAP ve TAP projeleri de dahil olmak üzere daha fazla potansiyele sahip yeni konsept fikirlere yol açmıştır. Aynı zamanda SOCAR'ın Türkiye'de "Petkim Petrokimya Holding" gibi dev bir petrokimya kompleksinin kontrol hissesini satın alması, STAR Petrol Rafinerisi inşaatı, Gürcistan'daki Kulevi terminali, Ukrayna akaryakıt ve enerji sektörü, Yunan gaz dağıtım şebekesi, İsviçre ve bir dizi Doğu Avrupa lkelerinin, Moldova ve Kırğızistan'ın ekonomilerine yatırım yapmak, Azerbaycan'ın büyüyen mali ve ekonomik potansiyelinin ve yabancı yatırımcıya dönüşümünün açık bir göstergesidir. Bu projelerin sürdürülebilir bir şekilde uygulanması, şüphesiz Azerbaycan'ın Avrupa'nın ve diğer ülkelerin enerji güvenliğini sağlamadaki rolünü artırmaya ve ekonomik bağları güçlendirmeye hizmet edecektir. Böylece, ulusal petrol stratejisinin temelini oluşturan "Yüzyılın Antlaşması", sadece petrol ve gaz endüstrisinin canlanmasına ve gelişmesine ciddi bir ivme kazandırmakla kalmamış, aynı zamanda Azerbaycan'ın sosyoekonomik büyümesine, siyasi bağımsızlığın güçlendirilmesine olumlu bir temel oluşturmuştur.

KAYNAKLAR

- Abdullayev, C. (1999). Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazar'ın Statüsü ve Doğal Kaynakların İşletilmesi Sorunu. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(48), 17-22.
- Abdullayev, Z. (2006). *Azerbaycan'ın petrol ve gaz stratejisi*. Bakü: Hazar Yay.
- Abilov, Ş. (10.2013). *Hazar'ın Hukuki Statüsü*. Hazar Strateji Enstitüsü, www.hazar.org.
- Ahmedov, M. (1997). *Azerbaycan: Yeni Neft Erası ve Beynelhalk Siyaset*. Bakü: Elm Yay.
- Aliyarov, S. (1995). *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Azerbaycan'da Petrol*. Bakü, Zerdabi Yay.
- Aliyev, A. (2009). Kıyıdaş Devletlerin Hazar Siyaseti. *Tarih ve Onun Problemleri Dergisi*, 1(3), 42-43.
- Aliyev, H. (2003). *Azerbaycan petrolü dünya siyasetinde*. Bakü: Hazar Yay.
- Aliyev, İ. ve A. Muradverdiyev. (2003). *Azerbaycan petrolünün dünya politikasında*. Bakü: Azərneşr Yay.
- Aliyev, N. (2003). *Yaratılış Stratejisi. Petrol ve Gaz*. Bakü: Elm Yay.
- Aliyev, A. (2003). *Sovyet Hakimiyeti İllerinde Azerbaycan Neft Senayisinin İnkişafı*. Bakü: Azərneşr Yay.
- Aliyev, N. (1999). *Dostijenie i Perspektivi*, Bakü: Bakinskiy Raboçiy Gazetesi.
- Aliyev, N. (1998). *Aliyev ve Azerbaycan Petrol Senayesinin Gelişimi*. Bakü: Azərneşr Yay.
- Aliyev, N. (1994). *The History of Oil in Azerbaijan*. Azerbaijan: Hazar Yay.
- Almammadov, V. (2009). Azerbaycan'ın Enerji Stratejisi. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 8(3), 40-41.
- Aras, B. (2005). *Avrupa Birliği ve Hazar Bölgesi Jeopolitik Araştırma Raporu*, Stratejik Rapor 3.
- Aras, O. (2003). Yaşanan Yeni Süreçte Avrasya Enerji Kaynaklarının Yeri ve Önemi. *2003 Strateji Dergisi*, 2(1), 34-41.
- Aras, O. (2001). *Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve stratejisi*, İstanbul: Kayıhan Yay.
- Aslan, Y. (1997). *Hazar Petrolleri, Kafkas Kördüğümü ve Türkiye*. Ankara: Bilge Yay.
- Aslanlı, A. (2014). *Geosiyasi Reqabet ve Qeoiqtisadi Maraqlar Zemininde Xezer Hövzesinin Qordi Düyünü*. Bakü: Qafsam Yay.
- Atakişiyev, M. (2009). *Azerbaycan Nefti bugün*. Bakü: Qafsam Yay.
- Atmaca, T. (1999). *20. Yüzyılın Sonunda Azerbaycan Türkiye Münasebetleri*. Ankara: Elma Yay.
- Avcı, E. (Nisan 2014). *Hazar'ın Statü Sorunu ve Sahildar Devletlerin Konuya Yaklaşımları*. *Uluslararası Stratejik Bakış Enstitüsü*, <https://silo.tips/hazar-in-stat-sorunu-ve-sahildar-devletlern-konuya-yaklaımlari-yazar-erkan-avci>.

- Avcı, M. (2010). *Avrupa Birliği'nin Hazar Bölgesine Yönelik Enerji Politikası* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Aydın, N. (2012). Hazar Enerji Kaynakları ve Siyaset, *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (2) , 207-224.
- Azerbaijan&Turkmenistan: Renewing Caspian Sea Energy Dispute*, (e.t. 11.10.2016) <http://www.eurasianet.org/print/65646>,
- Azerbaycan-Türmenistan ilişkileri*, (e.t. 11.10.2016) <http://lib.aliyevheritage.org/az/3639411>.
- Bağırov, S. (1996). Azerbaijan Oil: Glimpses of a Long History. *Journal of International Affairs*, 2(8), 36-38.
- Banco, M. (1999). *Baku and Ashgabat Solved Long-lasting Problem while US is Pushing for Trans*, Bakü: Han Yay.
- Bal, H. (1998). Azerbaycan'da Petrol ve Petrol Endüstrisine Genel Bir Bakış. *Kafkas Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 11-16.
- Barsegov, V. (1998). *Kaspi v Mejdunarodnom Prave i Mirovoy Politike*, Moskova: Kazan Yay.
- Baryiski, R. (1995). Russia the West and the Caspian Energy Mub. *Middle East Journal*, Volume 49(2), 223.
- Bolükbaşı, S. (Mayıs 1998). *The Controversy over the Caspian Sea Mineral Resources: Conflicting Perceptions, Clashing Interests*, Europe-Asia Studies, C. 50, No. 3, 409.
- Caşın, M. (2014). *Hazar Enerji Kaynaklarının Türkiye ve Avrupa İçin Önemi*, Ankara: Kizilay Yay.
- Cherniavski, S. (Mart-Nisan 2002). Problems of the Caspian, *Russian Politics and Law*, 4(9), 86.
- Choubchenko, Y. (7 Temmuz 1998). *Obosoblennogo podrazdeleniya Kaspiyskogo morya*, Kommersant, 4(7), 58-64.
- Cornell, S. (Ocak 1998). İran ve Kafkaslar, *Middle East Policy*, 5(4), 72-73.
- Croissant, P. (Mart 1996). *Transkafkasya'da petrol ve Rus Emperyalizmi*, Avrasya Etütleri, 3(1), 16-18.
- Çetin, T. (2010). *Orta Asya ve Kafkaslarda Enerjinin Politik Ekonomisi*, Enerji, Piyasa ve Düzenleme, 1(1), 77-101.
- Çolakoğlu, S. (2018). *Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Ankara Üniversitesi.
- Efegil, E. (2000). Washington'un Hazar Havzası Politikası ve Türkiye, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, Avrasya Dergisi*, 5(3), 152-171.
- Faruk, Ö. (1999). Azerbaycan-Rusya İlişkilerinde Hazar Sorunu , *Journal of Qafqaz University*, 3(2), 35-37.
- Gayıbov, A. (2005 . *Hazar Havzası'nın Doğal Statüsü ve Bakü-Ceyhan Boru Hattının Ekonomik Değerlendirilmesi*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Marmara Üniversitesi.

- Ghafouri, M. (2008). *The Caspian Sea: Rivalry and Cooperation*, Middle East Policy, Vol. XV, No. 2, 86.
- Gökçe, M. (2008). Sovyet Sonrası Dönemde Hazar Çerçevesinde Yaşanan Rekabet. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(3), 17-19.
- Göknel, M. (2005). *Avrupa Birliği'nin Enerji Politikaları*, İstanbul: Gizem Yay.
- Gürpınar, B. ve Abdulkayyum K. (Ekim 2005). Clinton'dan Bush'a ABD'nin Hazar Enerji Politikası, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 3(6), 25-31.
- Hasanov, A. (2005). *Azerbaycan Jeosiyaseti*, Bakü: Zerdabi Yay.
- Hasanov, A. (2005). *Modern Uluslararası İlişkiler ve Azerbaycanın Dış Politikası*, Bakü: Elm Yay.
- İbrahimov, S. (1991). *Azerbaycan Neft Senayesinin İngilaba kadarki Tarihi*, Bakü: Elm Yay.
- İsmayılğızı, X. (25 Ağustos 2010). *Esrin Müqavilesi*, İki sahil dergisi, 15(4), 3-4.
- İşcan, İ. (2010). *Uluslararası Enerji Güvenliği Açısından Hazar Bölgesi Enerji Ekonomisi ve Hazar Denizinin Paylaşılması Sorunu*. Sosyoekonomi, 12, 12.
- Kasım, K. (2014). *Azerbaycan-Türkiye-Türkmenistan Üçlüsü: Örnek Bir İşbirliği Modeli*, Uşak: Hasanoglu Yay.
- Kaleağası, B. (2006). *Avrupa'nın Enerji Arayışı*, Ankara: Radikal Yay.
- Kazımlı, E. (2012). *Azerbaycanın jeopolitik konumu ve Karabağ sorunu*, Black Sea-Caucasus Region: Risks and Opportunities, 4(7), 101-112.
- Kısacık, S. (2013). *ABD'nin Avrasya Enerji Politikası Bağlamında Azerbaycan ve Orta Asya Ülkeleriyle İlişkileri*, <http://politikaakademisi.org/2013/01/03/abdnin-avrasya-enerji-politikasi-baglaminda-azerbaycan-ve-orta-asya-ulkeleriyle-iliskileri/>
- Laçiner, S. (2006). *Hazar Enerji Kaynakları Ve Enerji Siyaset İlişkisi*, Usak: 1(1), 14-16
- Levinson, M. (2001). *Problemy statusa Kaspijskogo morja*, Neftegaz dergisi, 2(4), 144.
- Mehtiyev, A. (15 Haziran 1994). *The Present Status of the Caspian Sea Doesn't Suit Russia; Fighting for the Caspian Oil, Moscow Could Lose Than Win*, Nezavisimaya Gazeta.
- Mammadov, S. (20 Mayıs 2008). *Azerbaycan i Turkmenistan vosstanalivayut otneseniya*, Nezavisimaya Gazeta.
- Memmedov, E. (1997). *Azerbaycan Neftinin Düneni, Bugünü ve Sabahı*, Bakü: Zerdabi Yay.
- Naushabayeva, A. (1999). *Azerbaycan ve Kazakistan Petrolleri ve Bölgesel Politikaya Etkisi*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Gazi Üniversitesi,
- Nebiyev, N. (1998). *Xezer Denizi: Neft ve Yağ*, Azerbaycan XXI. Esrin Astanasında. Bakü: Şerg-Gerb Yay.
- Nesibli, N. (2000). *"Azerbaycan-İran İlişkileri: Geçmişte ve Şimdi"*, Bakü: Hazar Üniversitesi Yay.

- Nesirov, E. (1999). *Azerbaycan petrolu ve Uluslararası antlaşmalar*, Bakü: Dogu Yay.
- Oğan, S. (2001). *Hazar' da Tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılmaayan Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı*, Avrasya Dosyası, 7(2). 42-43.
- Oruç, T. (2009). *Kıyıdaş Devletlerin Talepleri Çerçevesinde Hazar'ın Hukuki Statüsü ve Paylaşılması Sorunu*, <http://www.bilgesam.org/incele/1635/hazar%E2%80%99inhukuki-statusu-ve-paylasilmasi-sorunu/>.
- Özalp, N. (Şubat 2004). Büyük Oyunda Hazar Enerji Kaynaklarının Önemi ve Konumu, *Panorama Dergisi*, 1(5), 2-8.
- Özdemir, Y. (2007). *Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan Ve Özbekistan'ın Enerji Potansiyelleri ve Politikaları*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Atılım Üniversitesi.
- Pala, C. (2003). *21. Yüzyıl Dünya Enerji Dengesinde Petrol ve Doğal Gazın Yeri ve önemi*, Avrasya Dosyası, 9, 12.
- Pazarcı, H. (2015). *Uluslararası Hukuk*, Ankara: Turhan Yay.
- Petersen, A. (2001). Azerbaycan'ın Avro-Atlantik Yaklaşımları, *Azerbaijan Focus Dergisi*, 2(4), 198-199.
- Quliyev, R. (1997). *Petrol ve Politika*, İstanbul: Ar Yay.
- Qurbanov, İ. (2011). Hazar Havzasında Stratejik Oyunlar: Hukuki Statüsü Sorunu ve Uluslararası Enerji Politikası, *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, 3(6), 12-23.
- Rus gazına alternatif Abşeron gazı* (16 Ağustos 2019). <https://www.yenisafak.com/ekonomi/rus-gazina-alternatif-abseron-2407569>.
- Samedov, P. (2002). *Hazar Denizi ve Hukuki Statüsü*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Hacettepe Üniversitesi.
- Sagheb, N. ve Cavaid, M. (Aralık 1994). *Azerbaijan's 'Contract of the Century' Finally Signed with Western Oil Consortium*, *Azerbaijan International Magazine*, 2(4), 27.
- Salam News (01 Aralık 2010). *Moskova Trans-Hazar Doğal Gaz Boru Hattı Projesini Dramatize Etmeyecek*, <http://tr.salamnews.org/tr/news/read/21434>.
- Sevim, C. (2012). Küresel Enerji Jeopolitiği Ve Enerji Güvenliği, *Journal of Yasar University*, 21(6), 3515-3522.
- Seferov, M. (2005). Azerbaycan'da Petrol Üretiminin Tarihsel Süreç İçerisindeki Değişimi, *Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 3(5), 291.
- Shorokhov, V. (4 Şubat 2012). *Energy Resources of Azerbaijan: Political Stability and Regional Relations*, *Caucasian Regional Studies*, 4(2), 3-12.
- Şenyurt, Y. (2010). *Hazar Ve Basra Köfrez Havzalarının Enerji Kaynakları Üzerinde Stratejiler*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Kırıkkale Üniversitesi.
- Terzioğlu, S. (2008). Hazar'ın Statüsü Hakkında Kıyı Devletlerin Hukuksal Görüşleri, *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu*, 3(5), 8-13.

- TPAO (2013) *Oil and Natural Gas Sector Report*, <http://www.tpao.gov.tr/tp5/docs/rapor/TP-YILLIK-RAPORU.pdf>
- Turan, P. (Mart 2010). *Hazar Havzası'nda Enerji Diplomasisi*, Bilge Strateji, 2(2), 43-73..
- Ünal, Ö. (1998). Azerbaycanve Türkmenistan Arasında ‘‘Kepez’’ Problemi, *Journal of Qafqaz University*, 1(3), 25.
- Yapıcı, U. (2004). *Küresel Süreç ve Türk Dış Politikasında Yeni Açılımlar Orta Asya ve Kafkasya*, Ankara: Otopsi Yay.
- Vinogradov, S. (26—28 January 1995). Wouters P. *The Caspian Sea: Current Legal Problems //Zeitschrift für ausländisches öffentliches. Recht und Völkerrecht*. SymposiumPaper. Heidelberg, 607—608.
- Walters, K. (2006). The Caspian Conundrum: Reflections on the Interplay between Law, the Environment and Geopolitics, *The International Journal of Marine and Coastal Law*, Vol.21, 2, 173.
- Vinogradov, S. ve Wouters, P. (Mart 1996). The Caspian Sea: Guest for a New Legal Regime, *Leiden Journal of International Law*, Vol.9, 1, 95
- Yazar. Y. (2011). *Enerji İlişkileri Bağlamında Türkiye Ve Orta Asya Ülkeleri*, İzmir: Rapor Yay.
- Yeniacun, S. (Haziran 2013). *Enerji Jeo-Politiği: Hazar Havzası Kaynakları Üzerine Temel Stratejiler*, İstanbul Fikir Enstitüsü Yayınları, 2(5), 62-64.
- Zengin, E. (2010). *Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Azerbaycan*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yay.
- Zhaissenbayev, K. (2004). *Hazar Havzası Enerji Kaynakları ve Bölgesel Politikalar 1991-2004*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Ankara Üniversitesi.
- Султанов, Б. (2012). *Каспийский регион: актуальные проблемы развития экспертный взгляд*, Алматы: КИСИ.
- Мамедов, Р. *Правовое регулирование советско-иранских отношений в области рыболовства в Каспийском море*. 2, 5, 40-52.
- Мамедов, Р. (1987). *Правовое регулирование советско-иранских отношений в области рыболовства в Каспийском море//Международно-правовые формы сотрудничества социалистических и развивающихся стран*. 37-38, Баку: Госуниверситет.
- Гиззатов, В. (1966). *Каспийская нефть и международная безопасность, Вып.2.Материалы международной конференции*, 52, Moskova: Госуниверситет
- Мерзляков, Ю. (1998). По пути раздела Каспия. К Соглашению между Россией и Казахстаном о разграничении дна северной части Каспия, *Нефть и газ Каспия. Аналитический журнал*, 5, 47.
- Логунов,В.Д. (1966).*Международно-правовой режим Каспийского морского театра Военно-морской международно-правовой справочник*. 371. Moskova: Госуниверситет
- Гильмутдинова, Д. (2007). *Политика США в Каспийском регионе (Азербайджан, Казахстан, Туркменистан)*. Дисс к.пол.н. 27. Moskova: Аналитический.

ÖZGEÇMİŞ

İlk ve orta ve öğrenimini Azerbaycan’da tamamladı. 2014 yılında girdiği Azerbaycan Devlet Petrol ve Sanayi Üniversitesi İktisat Fakültesi'nden 2018 yılında mezunu oldu. 2018 yılında Yalova Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Tezli Yüksek Lisans bölümünü kazanmıştır.

